

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

YASADA PSİKOLOJİK UNSUR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED EMİN YILDIZ

HAZİRAN 2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

(Unvanı Adı ve Soyadı)

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gerekli tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

Prof. Dr. Yusuf Ziya TAŞKAN

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin Yüksek Lisans Derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

Prof. Dr. Muharrem KILIÇ
Danışman

Jüri Üyeleri (ilk isim jüri başkanına ve ikinci isim ise danışmana aittir.)

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans da yaptığımı beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı: Muhammed Emin Yıldız
İmza:

ÖZET

YASADA PSİKOLOJİK UNSUR

YILDIZ, Muhammed Emin

Yüksek Lisans, Kamu Hukuku Bölümü

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Muharrem KILIÇ

Haziran 2019, 222 sayfa

Bu çalışma, içtihat dışında kalan yasa olgusuna postmodernist bir bakışın sonucudur. Ayrıca bu çalışma yasa koyucuların, çıkardığı veya çıkaracakları yasalar konusunda toplumda rıza üretmeyi amaçladığı gözleminden yola çıkarak, yasaya H.L.A. Hart perspektifinden de bakmıştır. Yasanın tıpkı bir Janus gibi ikinci bir yüzünün olabileceği ileri sürülerek, bu ikinci yüzün görünmeyen fakat hissedilebilen bir niteliği olduğu iddia edilmiştir. Bu kapsamda da yasa, kavramsal ve tarihsel açıdan incelenmiş, konu ile ilgili hukuk felsefesi, sosyolojisi ve antropolojisi literatürü taranmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda yasada 'Psikolojik Unsur' adıyla yeni bir yasa unsuru tanımlanarak, bu unsurun hangi metot ve yönlerde yaratılabileceği araştırılmıştır. Buna ek olarak 'Psikolojik Unsurun' gözlemlenebilmesi amacıyla A.B.D. 'Vatanseverlik Yasası', Türkiye 'Vergi Yapılandırma Kanunu', Greenpeace Türkiye 'Senin ki Kaç Santim?' kampanyası ve Fransa 'Sarı Yelekliler Eylemleri', yapı bozum, dilbilim, göstergebilim yöntemleri ile analiz edilmiştir. Özellikle çağdaş kuramsal literatürün araştırılması bu çalışmayı multidisipliner ve farklı hale getirmektedir. Yasa olgusunda psikolojik unsurun ilk defa tanımlanıyor olması ve bu tanımı güçlendirmek için söylem-gösterge analizi yapılması bu çalışmayı özgün kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yasa, hukuk, yasanın unsurları, psikolojik unsur, ideoloji, iktidar, toplumsal hareket, sivil itaatsizlik

ABSTRACT

PSYCHOLOGICAL ELEMENT IN LAW

YILDIZ, Muhammed Emin

Master, Department of Public Law

Supervisor: Prof. Dr. Muharrem KILIÇ

June 2019, 222 pages

This study is the conclusion of a post-modern interpretation to fact of law excluding the case-law. In addition, this study is based on the observation that the legislative intends to manufacture consent in society about laws that are or will be enacted and it interpretes the fact of law via Hart's perspective. The idea of law having another face that has a invisible but perceivable characteristic, similarly to Janus is put forward. In this context, the fact of law is examined in its conceptual and historical dimensions. Literatures of law philosophy, sociology, anthropology are reviwed to that end. In the light of the findings obtained, a recently discovered 'psychological' element of law is defined and the method and direction of the creation of this element are explored. Additionally, in order to observe the ''Psychological Element', 'The Patriot Act' of U.S.A., 'The Tax Resturucting Act' of Turkey, 'Seninki Kaç Santim Campaign' of Greenpeace Turkey and 'Yellow Vests Movements' in France are analyzed by means of deconstruction, linguistics and semiotics. Especially the research of contemporary theorical literature makes this study multidisciplinary and special. 'Psychological Element' is defined for first time in fact of law and discource-semiotic are analyzed for corroborating the definition makes this study unique.

Keywords: Act, law, elements of law, psychological elemen, ideology, sovereign, social movements, social disobedience

İÇİNDEKİLER

ÖZET ---------- **i**

ABSTRACT ---------- **ii**

İÇİNDEKİLER ---------- **iii**

TABLOLAR LİSTESİ ---------- **v**

ŞEKİLLER LİSTESİ ---------- **vi**

KISALTMALAR LİSTESİ ---------- **vii**

GİRİŞ ---------- **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

YASA KAVRAMI VE YASANIN UNSURLARI **4**

I. Yasa Kavramı ---------- 4

II. Yasanın Tarihi ----------12

III. Yasanın Unsurları ----------29

A. Yasanın Maddi Unsurları ----------45

B. Yasanın Manevi Unsurları ----------53

IV. Yasada Tamamlayıcı Rol: Psikolojik Unsur----------73

İKİNCİ BÖLÜM

YASADA PSİKOLOJİK UNSURUN YARATIMI **88**

I. Aşağı Yönlü Yaratım ----------88

A. İdeolojik Yaratım: Paternal Bilinç İnşaası ----------89

B. İletişimsel Yaratım: Adaptionsmodell ve Sorun Yönetimi---------- 125

II. Yukarı Yönlü Yaratım ---------- 138

A. Yaratımın İlk Basamağı: Paradigma ---------- 150

B. Yaratımın İkinci Basamağı: Eylem---------- 160

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PSİKOLOJİK UNSURA İLİŞKİN ANALİZ **168**

I. Analiz Yöntemleri---------- 168

A. Yapıbozumcu Bakış: Dekonstrüksiyon Yöntemi---------- 169

B. Yamuk Bakış Yöntemi ---------- 172

C. Dil Evrenine Bakış: Dilbilim-Göstergebilim Yöntemleri ---------- 174

II. Olay Analizleri---------- 179

A. The USA Patriot Act (A.B.D. Vatanseverlik Yasası)---------- 180

B. 6736 Sayılı Yapılandırma Kanunu ---------- 185

C. Seninki Kaç Santim Kampanyası ve Ticari Amaçlı Su Ürünleri Avcılığını Düzenleyen Tebliğ---------- 190

D. Sarı Yelek Eylemi ve Fransız Kanunlarının Neo-liberalleşmesi ---- 192

SONUÇ ---------- 196

KAYNAKÇA ---------- 201

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1 Hukukun fonksiyonları……..…… 34
Tablo 2 Hukukun bileşenleri…….……..… 41
Tablo 3 H. L. A. Hart'ın hukuk sistemini gösterir tablo ……..……. 48
Tablo 4 John Austin'in yasa tasnifi……..……. 50
Tablo 5 İdeolojik yaratım süreci tablosu……..……. 105
Tablo 6 İdeoloji inceleme şeması……..…… 122
Tablo 7 Toplumsal hareketler tablosu……..…….. 165
Tablo 8 Saussure beş Frank örneğini gösterir tablo……..……. 175
Tablo 9 Hukuki iletişim süreci tablosu……..……. 178
Tablo 10 The Patriot Act karşı söylem tablosu……..…. 183
Tablo 11 Vergi Yapılandırma Kanunu karşı söylem tablosu…….. 189

ŞEKİLLER LİSTESİ

Resim 1 Tanrı Janus, Roma madeni parası üzerine sakalsız tasviri…….. 43
Resim 2 Çocuk temalı "Liderine aitsin" sloganını taşıyan afiş……. 131
Resim 3 "Bayanlar, baylar!" hitabı ile başlayan afiş……..…… 131
Resim 4 "Aklı ve yumruklarıyla çalışan işçiler" hitabı ile başlayan ve Hitler'e oy isteyen afiş……..…….. 132
Resim 5 Öğrencileri Hitler için propaganda yapmaya çağıran afiş…..……. 132
Resim 6 Hitler'in hapis döneminde ifade özgürlüğünün kısıtlandığını belirten ve Alman halkını protesto mitingine çağıran afiş……..…… 132
Resim 7 "Sadece Özgürlük!" sloganıyla başlayan siyasi parti mitingine davet afişi…… 132
Resim 8 İş! Özgürlük! Emek! sloganını taşıyan afiş……..…… 133
Resim 9 Almanya'da araç üretimi artışını gösterir afiş…….. 133
Resim 10 Bolşevik rejiminin tehlikeli olduğu iddiasıyla Örümcek olarak simgeleyen afiş…….. 133
Resim 11 "Yahudiler ebediyen" sloganını taşıyan, Yahudi halkını Kırbaç ile ilişkilendiren ve Yahudi tehlikesi iddiasında afiş…….. 133
Resim 12 Hans Holbein'in Elçiler (Sefirler) adlı tablosu …….. 172
Resim 13 The Patriot Act, U.S.A. Department of Justice (A.B.D. Adalet Bakanlığı) ……..... 181
Resim 14 Gelir İdaresi Başkanlığına ait vergi yapılandırma afişleri……..…… 186
Resim 15 Greenpeace tarafından dağıtılan balık ölçüm cetveli……..…… 191
Resim 16 Sarı yelek giydirilmiş Jean d'Arc afişi……..….. 193
Resim 17 Lise öğrencilerinin tutuklanma anını gösteren resim…….…. 194

KISALTMALAR LİSTESİ

DA.	Devlet Aygıtları
DİA.	Devletin İdeolojik Aygıtları
P.R.	Public Relations (Halkla İlişkiler)
A.B.D.	Amerika Birleşik Devletleri
G.İ.B.	Gelir İdaresi Başkanlığı
S.	Sayfa
Çev.	Çevirmen
Ed.	Editör
TDK	Türk Dil Kurumu
TÜBA	Türkiye Bilim Akademisi
Akt.	Aktaran
M.Ö.	Milattan Önce
yy.	Yüzyıl
Vol.	Volume (Cilt)
Haz.	Hazırlayan

GİRİŞ

20 ve 21. yüzyıllar tüm dünyanın değişimine tanık olduğumuz yıllar olarak tanımlanabilir. Özellikle bilgi akışının baş döndürücü hızı, iletişim, medya, teknoloji, siyaset ve hukuk alanındaki keskin değişimler, bu gözlemi yapmamıza neden olmaktadır. Belki de bu durumu kavramların, post-modern, post-demokrasi, post-gerçeklik gibi post hale gelmesi ile özetlemek de mümkündür.

Herhangi bir zamanda evlerinden dışarıya adım atar atmaz toplu taşımadan, kamu binalarına, meydanlardan, sokaklara kamusal alan ile muhatap olan insanın, bu kamusal alanlarda devletin sürekli iletişimine maruz kalması, hatta cep telefonları, bilgisayarlar ve televizyonlar vasıtasıyla bu iletişimin evlere dahi girmesi yukarıda bahsedilen post hale gelişi desteklemektedir. Öyleyse hukukun ve normlarının da bu değişimden nasibini alıp almadığı sorusunun sorulması kaçınılmazdır. Görülecektir ki yasayı koyan ile yasayı talep eden bir rızanın peşinde koşmakta, alışıldık yasa yapma koyma veya talep etme metotlarının dışına çıkmaktadır.

İlhamını yukarıda bahsedilen keskin değişim ve dönüşümden ile çıkarımlardan alan bu çalışma, yasa olgusunda bu dönemde daha çok hissedilen bir değişimi incelemeyi kendine amaç edinerek, yasanın somut olmayan ama varlığı algılanabilen, fark edilmesi için çeşitli çıkarsamalara muhtaç olan bir psikolojik unsurunun olup olmadığını incelemektedir.

Bahsi geçen bu inceleme kapsamında öncelikle hukuk, kanun, yasa, lex, ius, şekli yasa, maddi yasa kavramları incelenerek, çalışmada kullanılacak olan yasa olgusunun tanımı daha net bir hale getirilecektir. Sonrasında ise tarihsel süreci içerisinde farklı medeniyetlerden günümüze yasa olgusu araştırılacaktır.

Tarihsel süreç ile desteklenerek tanımı oluşturulduktan sonra yasanın, somut olmayan fakat varlığı hissedilebilen ikinci bir yüzünün olup olmadığı sorusu sorularak, bu soruya hukuk felsefesi ve sosyolojisi literatürü taranarak cevap aranacaktır. Çıkarsamalar ile ortaya konabilen bu Janus yüzlü yasanın ikinci yüzünün psikolojik bir taraf olup olmadığı tartışılarak, psikolojik unsur kavramı tanımlanmaya çalışılacak ve bu unsurun yasanın manevi yüzü ile olan ilişkisi incelenecektir.

Tanımı yapılmış olan psikolojik unsurun nasıl yaratılabileceği konusunda ise öncelikle bu yaratımın yönleri tespit edilecek, iktidardan topluma yaratım için ideolojik ve iletişimsel yaratım yöntemleri geniş kapsamda incelenecektir. Sonrasında ise toplumdan iktidara yaratımın olup olamayacağı tartışılarak bu konuda da sosyal hareket teorileri ile sivil itaatsizlik kavramı geniş kapsamda incelenecektir.

Son olarak ise psikolojik unsurun varlığının hangi olaylarda görülebileceği, örneklerinin olup olmadığı sorusuna yönelik olarak dört adet olay incelemesi yapılacaktır. Bu olaylar sırasıyla iktidardan topluma psikolojik unsur yaratımına örnek olaylar ve toplumdan iktidara psikolojik unsur yaratımı için örnek olaylar olarak incelenecektir. Amerika Birleşik Devletleri tarafından çıkarılan Vatanseverlik Yasası'nın ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından çıkarılan 6376 sayılı vergi yapılandırmalarına ilişkin yasasının, afişleri, grafikleri, görselleri ve söylemleri analiz edilecektir. Bu analizlerde yapı bozum, göstergebilim, dilbilim, yamuk bakış yöntemleri kullanılacaktır. Toplumdan iktidara olan yaratım ise Greenpeace tarafından başlatılan 'Seninki Kaç Santim' kampanyası ve Emanuel Macron döneminde Fransız Kanunlarının neo-liberalleşmesine tepki olarak doğan 'Sarı Yelekliler' eylemi üzerinden incelenecektir. Bu incelemelerde söylem ve afiş incelemelerinin yanı sıra doğrudan toplumsal olayların niteliğini boyutları ile kitlelerin duyarlılıkları üzerinden inceleme yapılacaktır. Sonunda geniş bir özetleme yapılarak tezin ulaşmak istediği sonuçlar belirtilecek ve hipoteze ilişkin ispatlar ortaya konacaktır.

Bu tez çalışması, yasaya izafe edilen birçok maddi ve manevi unsuru belirli başlıklar altında toplamak, değişen ve dönüşen dünyada iktidarın ve toplumun yasa algısını doğru okumak, yasa olgusunun iletişim sürecinden koparılamayacağını göstermek amacıyla hareket etmektedir. Bu amaç doğrultusunda, içtihatlar dışında kalan ve değişkenliğinin içtihatlar kadar hızlı olması beklenmeyen yasa normlarının üretimlerinin alışıldık metotlar dışında yapıldığı ortaya konacak, toplumun da yasaları etkisiz hale getirmekteki motivasyonu ve başarısı ele alınacaktır. Toplumun rıza göstermediği bir yasa etkin olabilir mi sorusuna cevap arayacak olan bu çalışmanın sosyal bilimler literatürüne, özellikle de hukuk felsefesi ve sosyolojisi alanına katkı yapacağı umulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YASA KAVRAMI VE YASANIN UNSURLARI

I. Yasa Kavramı

Yasa kavramını ele almadan önce, yasa kavramının ardılına bakmak ve bu kavramın ortaya çıkışına ilişkin mantıksal temeli anlamak faydalı olacaktır. Bu kapsamda öncelikle kural, kanun, yasa gibi kavramlardan ve bu kavramların ortaya çıkışının altında yatan temel ihtiyaçlardan bahsedilecektir.

Yasa, kural, kanun gibi hak veya yükümlülükler ihdas eden, düzenleyicilik denetleyicilik, kısıtlayıcılık, zorlayıcılık, uyma güdüsü gibi birçok ögeyi bünyesinde barındıran olguların temelinde, bir düzenin kurulması çabasının olduğu söylenebilir. Yüksek ve ani bir ses duyduğunda refleks olarak ellerini en hayati yeri olan başının üstüne götüren, aç kalarak ölme tehlikesi söz konusu olduğunda kanibalist[1] eğilimler

[1] *"...(M)ignonette yatı, kaptan Dudley, kılavuz Stephens, denizci Brooks ve on yedi yaşındaki miço Perker'den müteşekkil dört kişilik mürettebatı ile Southhampton-Avustralya seferini yaparken, Ümit Burnuna 1600 mil mesafede şiddetli bi fırtınaya tutulur ve mürettebat gemi batarken bir sandala sığınır. Susuz ve geride kalmış birkaç kutu balık konservesiyle on sekiz gün yaşadıktan sonra 5 Temmuz 1884'de açlık ve susuzluktan ölmek üzere iken miçoyu öldürmeye karar verirler ve kaptan miçoyu öldürür. Diğer üç kişi miçonun etini yiyip, kanını içerler. Geminin batmasından yirmi dört*

gösteren bir varlığın en temel misyonunun hayatta kalmak olduğu düşünüldüğünde; hayatı yaşanılabilir, katlanılabilir kılmanın, insan için olmazsa olmaz bir ihtiyacı olduğu anlaşılır. Bu ihtiyacı gidermenin ekseninde de insanın aynı ülküyü ve amacı taşıdığı diğer ırkdaşı olan diğer bir insan ile iş birliği yapması kaçınılmazdır. Nitekim insanın üreme, soyunu devam ettirme dürtüsü de tıpkı hayatta kalma dürtüsü gibi doğaldır. İnsanın bu doğası da başka insanlar ile bir araya gelmesine sebep olmaktadır. Fakat insanın kolektifleşmesi bu dürtülerle açıklanamaz; zira hayvanlarda da üreme ve hayatta kalma motivasyonunun varlığı söz konusudur. Aynı dürtülere sahip iki farklı varlık türünü birbirinden ayıran ise insan ırkının, kendi topluluğunun güvenliğini sağlaması ve sınırlı kaynaklarını daha doğru kullanabilmesi isteğidir. Bu noktada tıpkı hayvanlar gibi üreme ve hayatta kalma motivasyonu ile dolu olan insanın amacı kısaca, iyi koşullarda hayatta kalmak ve iyi koşullarda üremektir.[2]

İnsana has bu iyi yaşama olgusunun tezahürü, mikro ve makro düzeyde ortaya çıkan toplumlardır. Aile, şehir, devlet gibi küçüklü büyüklü bu yapıların amacı yukarıda da belirtildiği gibi daha konforlu bir kolektivizmi oluşturmak ve ihtiyaçlarını aynı konfor düzeyinde karşılamaktır. Daha iyi yaşam sürme amacının ortadan kalkması ile ne düzeyde olursa olsun söz konusu küçüklü büyüklü kolektif yapıların kaotikleşmesi kaçınılmazdır.[3] Bu bağlamda insanın toplumsal hayvanlığı konusu gündeme gelmiş ve bu konforun sağlanmasının gereği olarak kurallar ortaya

---

gün sonra bir Alman gemisi tarafından kurtarılarak İngiltereye götürülürler ve önce İngiliz jürisince ölüme mahkûm edilirlerse de Kraliçe cezalarını altı ay hapse çevirir.) The Queen vs. Dudley and Stephens Case)" TOROSLU, Nevzat, *Ceza Hukukunda Zaruret Hali,* Ankara: 1968, AÜHF Yayınları s. 11-12.

[2] ARSLAN, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi,* Cilt 3, (1.Baskı), İstanbul: 2007, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 278.

[3] ARISTOTELES, *Politika,* (Çev. Mete Tuncay), (13. Baskı), İstanbul: Aralık 2010, Remzi Kitabevi s. 79.

çıkmıştır.[4] İnsanların anlatılan sebeplerle birlikte yaşamaya olan ihtiyacı ve eğilimi, Aristoteles tarafından "Zoon Politikon" kavramı ile ifade edilmiştir. Bu kavram insanın, *"(T)ek başına yaşayabilecek tek varlığın, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan Tanrı ya da ihtiyaçlarını pençeleriyle elde eden hayvan olduğunu, insanın tek başına mutlu olamayıp amacına erişemeyeceğini ancak bir toplum içerisinde yaşayabileceğini"* anlatmakta, *"(t)oplumsal ya da siyasal hayvan"* olduğuna işaret etmektedir.[5]

Siyasi-toplumsal hayvanın, ihtiyaçlarını daha konforlu olarak karşılamasının teminatının topluluk olmak değil, düzenli topluluk olmak olduğu totoloji olarak bile kabul edilebileceğine göre, "düzenli toplum olmak" halinin gereği olan kural kavramından bahsedilmesi ve yasa kavramının incelenmesi, çalışmanın hipotezinin olgunlaştırılması yolunda doğru bir adım olacaktır. Kural kavramı Türk Dil Kurumu'na göre *"(B)ir sanata, bir bilime, bir düşünce ve davranış sistemine temel olan, yön veren ilke"*[6] olarak tanımlanmaktadır. Yine doktrinde kural *"(T)oplum içerisinde yaşamak zorunda olan bireyleri, topluma bağlayan görünmez güç"*[7] *"(S)osyal hayatı düzenleyen istikrarlı ve kestirilebilir kılan etkenler"*[8] olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan hareketle kural olgusunun, toplumun düzenini sağlamak için elzem olduğu açıktır.

Bir sosyal grup içerisinde, grup üyeleri tarafından gösterilen davranışların etkileşimi sonucunda "davranış düzlemi" oluşmaktadır. Söz konusu davranışlardan meydana gelen ve yukarıda sıkça bahsedildiği üzere insanların bir arada yaşamaları

---

[4] ARISTOTELES, *Politika*, s. 9-10.

[5] CEVİZCİ, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, (3. Baskı), İstanbul: 1999, Paradigma Yayınları, s. 954.

[6] *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Cilt 2, (9. Baskı), Ankara: 1999, Türk Dil Kurumu Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları, s. 1408.

[7] TOPÇUOĞLU, Hamide, *Hukuk Sosyolojisi Dersleri,* Ankara: 1984, Işın Yayıncılık, s. 11.

[8] BIERSTEDT, Robert, *The Social Order,* New York: 1974, (4.Baskı), McGraw-Hill Book s. 219.

ihtiyaçlarını sağlayacak olan bu davranış düzlemi, toplumun genel kurallarından ve davranış sistemini oluşturan alt sistem özel kurallarından oluşmaktadır. Genel kurallar toplumun tamamını etkileyen ve davranış düzleminin tümünde hâkim olan ayrıca bireyleri belirli bir davranışı sergilemeye yönelten kurallardır. Özel kurallar ise yine davranış düzleminde bulunan fakat bu davranış düzleminde sınırlı bir yerde etkileşim ile ortaya çıkan kurallardır.[9] Davranış düzlemini yaratan ve toplumsal yaşamı mümkün kılan kural olgusu, günümüz modern toplumlarında daha net sınırlarla ayrıma tabi tutulabilmiştir. Bu ayrımda kurallar; görgü kuralları, ahlak kuralları, din kuralları ve hukuk kuralları olarak belirlenmiştir.[10]

Özel bir kural türü olan hukuk kurallarını anlayabilmek için her sıkça kullanılan bir tanımlama çalışmasından bahsedilebilir. Hukuk *"(a)dalete yönelmiş toplumsal yaşama düzenidir."*[11] Tanımın semantik anlamının da ilettiği üzere, toplumsal yaşamanın, yani kolektif olmanın kaçınılamaz; bu kolektif olma halinin ise bir düzen içerisinde olmaması düşünülemezdir. Tanımda bahsedilen düzenin yöneldiği ya da başka bir deyişle düzeni sağlayacak olan olgu, adalettir. Tüm bu tanımlamalardan ve gerekliliklerden hareketle, adalet ile sağlanacak olan düzenin oluşturulmasında hukuk ve onun kuralları önemli rol oynamaktadır. "Hukuk kuralları nelerdir?" sorusuna çok geniş bir cevap vermek mümkündür. Fakat çalışmanın temelini de teşkil ettiği üzere hukuk kuralları içerisinde önemli bir yer tutan "kanun, yasa, lex, ius" kavramlarının üzerinde durulacaktır.

---

[9] DEMİRKASIMOĞLU, Nihan, "Toplum Yaşamında Kurallar: Birey-Kural İlişkisi", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 2015, s. 141.

[10] DEMİRKASAPOĞLU, s. 142-143.

[11] IŞIKTAÇ, Yasemin, "Bir Hukuk Tanımı Vermenin Zorluğu", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* Cilt 2, Sayı 1, 1998, s. 3. ÇAĞIL, Orhan Münir, *Hukuka ve Hukuk İlmine Giriş Hukuka Başlangıç Dersleri I-II*, İstanbul: 1966, İstanbul Üniversitesi Yayınları, s.8

"Lex" kelimesi Latince seçim, tercih anlamındaki *"lege"* kelimesinden gelmektedir. Lex, belirli bir kural veya kurallar bütününü anlatmak için kullanılmaktadır.[12] "Ius" kelimesi ise doğru ve adil olanın seçimine ilişkin düşünce ve prensip, adil ve adil olmayan arasındaki ayrım anlamında kullanılmaktadır. Bu iki kelime Cicero tarafından da birbirleri yerine kullanılmış olup, "ius" ve "lex" kelimelerinin aralarında ayrım yapılmasının ciddi bir akademik çalışma konusu olduğu belirtilmiştir.[13]

Lex ve ius kelimeleri arasında ana hatları ile yapılabilecek olan bir ayrım, ilerleyen kısımda verilecek olan maddi yasa-şekli yasa ayrımı konusunda yardımcı olacaktır. İlk olarak ius kavramının lex kavramına göre daha geniş olduğu söylenebilir. Lex kavramı "yasaların veya mevzuatın tamamını ifade eder" gibi bir söylem doğru olmayabilir. Zira hukuka aykırılık mefhumunun ifade edilmesinde "ius" kelimesi kullanılmaktadır. Prensipler ve ilkeler açısından da kapsarlık göstermesi nedeniyle ius, lex kelimesinden daha geniş anlam ihtiva eder. Bir diğer fark olarak lex kelimesinin ius kelimesine göre daha somut, yazılı, biçimsel tarafı olan, zorlama gücü açık şekilde ifade edilen kuralları kapsadığı söylenmektedir. Lex ve ius ayrımının benzerlerinin İngilizcede *"law"* ve *"right"*, Fransızcada *"loi"* ve *"droit"*, İtalyancada *"legge"* ve *"diritto"*, Almanca'da *"gesetz"* ve *"recht"* kelimleri arasında da olduğu söylenebilir. Özetle bu çalışmayı ilgilendiren ayrım, "lex" in yürürlüğe konulmasında şekli kriterlerin olduğu, "ius" un ise uygulamadaki haklılığa göre ölçülendirildiği ve "lex" in aksine genellikle yazılı olmayan kuralları da kapsadığıdır.[14]

[12] SÖĞÜT, "İpek Sevda, Roma Hukukunda "Lex" Kavramı", *Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Haziran 2013, s. 13.

[13] SÖĞÜT, s. 15.

[14] SÖĞÜT, s. 16-18.

Yasa ve Kanun kelimeleri, çalışmanın da başlığında yer aldığı üzere daha fazla irdelenecek olan kelimelerdir. Kanun, Arapça *"kanun* قانون *(ḳānūn)"* kelimesinden dilimize geçmiş olup[15]; Arapçaya ise kural-yasa anlamındaki Yunanca *"kanon κανων (kanōn)"* kelimesinden geçmiştir[16]. Yine "kanon" kelimesi Fransızcada kilise yasası anlamında kullanılmaktadır. Kanun, bizim kullanacağımız anlamıyla Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre "yasa, geçerli olan kural" şeklinde tanımlanmaktadır. Yasa kelimesi ise Moğolca *"хууль (yasaġ)"* kelimesinden gelmekte olup[17], bizim kullanacağımız anlamıyla Türk Dil Kurumu tarafından *"kanun"*[18], Türkiye Bilim Sözlüğü tarafından ise *"yasama organınca belirli kurallara uyularak çıkarılan ve herkes için bağlayıcı olan tüzel düzenleme"*[19] olarak tanımlanmaktadır. Kanun ve yasa kelimeleri, yukarıda örnekleri verilen Avrupa ülkeleri aksine, dilimizde aynı anlamda kullanılmaktadır. Örnek vermek gerekirse mevcut Anayasa'nın isminde "yasa" kelimesi tercih edilmiş fakat Anayasa metni içerisinde "kanun" kelimesi kullanılmıştır. Yine Medeni Kanun metni içerisinde birçok düzenlemede "yasa", "yasal" kelimeleri kullanılmıştır.[20] Her iki kelimenin birbirleri yerine kullanımının uygun olduğu, hangisinin kullanılacağı konusundaki seçimin, siyasi tercihler gibi sübjektifliklere bile bağlı olabileceği belirtilse de[21], bu çalışmada önemli olan nokta yasa ya da kanun kelimesinin hangisinin kullanılacağı değil; yasa kelimesi ile ifade edilenin maddi anlamda yasa mı şekli anlamda yasa mı olduğudur.

---

[15] NİŞANYAN, Sevan, *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü,* (2.baskı) İstanbul: Şubat 2003, Adam Yayınları, s. 213.

[16] NİŞANYAN, s. 212.

[17] NİŞANYAN, s. 493.

[18] TDK Türkçe Sözlük, s. 2402.

[19] *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü Sosyal Bilimler,* (1. Baskı), Ankara: 2011, Türkiye Bilimler Akademisi, s. 1252.

[20] ŞİRİN, Tolga, *Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Kanun Kavramı (İHAM, FAYM ve AYM)* (1. Baskı), İstanbul: Aralık 2016, On İki Levha Yayıncılık, s. 23-24.

[21] ŞİRİN, s. 27.

Yasa kavramı, yasaların özellikleri dikkate alınarak çeşitli şekillerde tasnif edilmiştir. Bu tasniflerden bilinen ve oldukça geniş olanlarından bir tanesi Ulrich Karpen tarafından yapılmıştır. Bu tasnife göre yasalar geçerlilik güçlerine göre, kademe düzeylerine göre, zamansal geçerliliklerine göre, temel haklarla olan ilişkilerine göre ve içeriklerine göre tasnif edilirler.[22] Bu tasnifler akademik anlamda oldukça ilgi çekici olsa da sıkça kullanacağı için kanun veya yasa kelimelerinin maddi ve şekli anlamdaki tasnifleri daha önemli yer tutmaktadır.

Şekli anlamda yasa, Anayasa tarafından yetkilendirilmiş organlar vasıtasıyla ve Anayasa tarafından belirtilen usul ile esaslara uygun şekilde yürürlüğe konan yazılı hukuk kuralıdır.[23] Maddi anlamda yasa anlayışı ise geniş ve dar olarak tasnif edilmiştir. Bu tasnife göre, kaynağına bakılmaksızın bütün hukuk kuralları geniş anlamda maddi yasa; yasama organı tarafından belirli usul ve esaslar ışığında çıkarılan ve yürürlüğe giren soyut ve sürekli yasalar ise dar anlamda maddi yasa olarak ifade edilir.[24] Bir yasanın tüm yurttaşları kapsamaması, belirli süreli olması, bazı durumlarda tek seferlik olması, o yasanın yasa olma niteliğini ortadan kaldırmadığı dikkate alındığında, maddi ve şekli anlamda yasa ayrımının çok keskin olmadığı söylenmektedir.[25]

---

[22] ULRICH, Karpen, *Smeddinck Gezetzgebungsmethodik und Gezetzestypen,* WINFRIED Kluth/GUNTER Krings (Hrsg.), *Rechtsetzung durch Parlamente und Verwaltungen Sowie İhre Gerichtliche Kontrolle,* C. F. Beck, München: 2012, s.69-95, (Akt. ŞİRİN, s. 29-30).

[23] TEZİÇ, Erdoğan, *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar),* (13. Baskı), İstanbul: Ağustos 2009, Beta Yayınları, s. 13.

[24] ATAR, Yavuz, *Türk Anayasa Hukuku*, (5. Baskı), Konya: 2009, Mimoza Yayınları, s. 172. TÖGEL Akif, *Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Kanun Kavramı*, (1. Baskı), Ankara: Kasım 2016 Adalet Yayınevi, s. 46.

[25] ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, (12. Baskı), Ankara: 2011, Yetkin Yayınları, s. 220 TÖGEL s. 47.

Maddi anlamda yasa kavramının kapsamı için belirli farklılıkta görüşler mevcuttur. Paul Laband tarafından yapılan tanımda *"(B)ağımsız kişiler arasında hukuksal ilişkilere karar veren ve bu ilişkileri düzenleyen hukuk"*[26] denilerek, idari işlemler, hukukun uygulanması, yürütme faaliyetleri dışında kalan tüm düzenlemelerin yasa olduğu belirtilmiştir.[27] George Jellinek tarafından yapılan tanımda ise *"(B)ir kanun, kişiliklerin özgür faaliyet alanlarını birbirleri karşısında sınırlandırma amacı taşıyorsa, o kanun sosyal sınır çizmek için çıkartılmış olur ki bu bir hukuk kuralının düzenlemesini içerir, bu yüzden maddi anlamda da kanundur."*[28] denilerek maddi anlamda yasa, karşılıklı anlamda özgürlükleri kısıtlamayı içeren her türlü düzenleme olarak tanımlanmıştır.[29] Gehard Anschütz tarafından yapılan tanıma göre de kişi özgürlüğü ile mülkiyet hakkına ilişkin düzenleme yapması durumunda, o düzenleme maddi anlamda yasadır.[30] Orhan Melih Kürkçüer tarafından ise; *"(M)addi anlamda kanunlar gerçek anlamda kanunlardır. İsimlerinin kanun olup olmaması önemli değildir. Sürekli, objektif, genel ve zorlayıcı nitelikteki düzenlemeler yürütme organı tarafından üretilmiş olsa da gerçek alamda kanun olarak görülmelidir."*[31] denilerek maddi anlamda yasa, sürekli, objektif, genel ve zorlayıcı nitelikte olan düzenlemeler olarak tanımlanmıştır.

Tüm tanımsal ve kavramsal çerçeve dikkate alınarak çalışmanın konusu olan psikolojik unsurun ilişkili olduğu yasa kavramının ne anlamda kullanılacağının

---

[26] LABAND Paul, *Das Budgetrecht Nach Den Bestimmungen Der Preußischen Verfassungs-Urkunde Unter Berücksichtigung der Verfassung der Norddeutchen Bundes*, Berlin: 1871, Guttentag Verlag, s. 75, (Akt. ŞİRİN, s. 139-140).

[27] ŞİRİN, s. 140.

[28] JELLINEK, George, *Gesetz und Verordnung*, Tübingen: 1919, Mohr Siebeck, s. 20. (Akt.ŞİRİN s. 142).

[29] ŞİRİN, s. 142.

[30] ANCSHUTZ, Gerhard, *"Gesetz" Wörterbuch des Deutschen Staats- und Verwaltungscrechts* Tübingen: 2013, Max Fleischmann, s. 212-218. (Akt. ŞİRİN, s. 142).

[31] KÜRKÇÜER, Orhan Melih, *Anayasa Hukuku Esas Teşkilat Hukuku Genel Esaslar,* Ankara: 1975 Tekışık Matbaası, s. 26-27.

özetlenmesi gerekmektedir. Görüş birlikleri, bilimsel ve sözlüksel tanımlar dikkate alınarak, yasa kelimesinin hukuk kuralı tanımını tam olarak karşıladığı açıktır. Bununla birlikte yasa olarak bahsedilen kavramın, maddi sıfatıyla, genel ve kapsayıcı anlamda kullanılması gerekmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere bazı durumlarda yasa, biçimselliği (hazırlanması, yasama organınca kabulü ve yürürlüğe girmesi açısından) ön planda tutularak somutluğu tartışılmaz olan yazılı yasa anlamında bazı durumlarda yazılı olmayan (common law örneği gibi) fakat süreklilik açısından kanun özelliğini haiz yasa anlamında bazı durumlarda ise örf ve âdet kaynaklığında pozitivist özellikleri olmayan fakat geçerli olduğu toplumlarda mutlak uyulması gereken kural olarak benimsenmiş yasa anlamında (antropolojinin konusuna giren kabile yasaları örneği gibi) kullanılacaktır. Dolayısıyla çalışmaya hâkim olan "yasa" kavramı, geniş ve en kapsayıcı nitelikte olan anlamıyla kullanılacaktır.

II. Yasanın Tarihi

İnsan doğası içerisinde yer alan toplumsal yaşama, toplumsal yaşamanın doğasında yer alan düzen ve düzenin doğasında yer alan kural, çalışmanın bağlamında özel kullar bütünü olarak belirtilen yasa, insanın var olduğu zamandan beri varlığını sürdürmektedir. En primitif topluluktan günümüz kozmopolitlerine kadar her dönemde yasa, bir şekilde var olmayı başarmıştır. Bu varoluşun macerası ve zamanda yolculuğu, özellikle yasanın ve psikolojik unsurunun anlaşılması açısından önemlidir. Yasanın varoluş macerası toplum kavramının geliştiği tarihlerle paralellik içerisinde ilerletilecektir.

Topluluk halinde yaşayan insanın tarihinin başlangıcı olarak iki nokta gösterilmektedir. Bunlardan birincisi Güney Amerika'nın en güneyinde yer alan *"Tierra del Fuego"*da yaşayan avcı toplayıcı insanlar, bir diğeri ise Mezopotamya

bölgesinin Kuzey ve Doğu bölgelerinde yerleşen basit tarımla uğraşan insanlardır.[32] Belirtmek gerekir ki tarihin kanıtlanabilirlik ile doğru oranda seyretmesi, dünya ve insanlık tarihi ile uğraşan bilimsel disiplinleri, bu başlangıç noktalarından biri olan Mezopotamya uygarlığına yönlendirmiştir. Mezopotamya, Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan verimli alüvyon topraklarının kapladığı alandır. Bu alanda M.Ö. 4000 ile M.Ö. 3000 yılları arasında doğan Sümer Ülkesinin[33], bir tarım medeniyeti olarak ilk uygarlık olduğu bilinmektedir. Doğa olayları ile eşleştirdikleri, Gök Tanrısı An/Anu tarafından yönetilen bir tanrılar topluluğuna inanan Sümer'de, başlarda tapınak ambar ve depolarda bulunan malları kaydetmek için kil tablet üzerine çivi ile yazılı kayıt tutulmaya başlanmış, ardından M.Ö. 3000 dolaylarında hece, cümle, resim yazısı teknikleri geliştirilerek dini öyküler hikayeler, yasalar bu tabletler üzerine kaydedilmiştir.[34]

Sümer'de başlarda yasa ihtiyacının örf âdet hukuk ile karşılandığı, üçüncü bin yıldan sonra ise kodifikasyon yapılarak yasalaşmanın başladığı görülmüştür.[35] Çeşitli kanıtlar doğrultusunda Mezopotamya'da ilk olarak M.Ö. 2000 yılları civarında ruhban sınıfının sömürü ve yolsuzluklarını önlemek amacıyla *"Urukagina"* yasası yapılmıştır. M.Ö. 2111-2094 yılları arasında yaralama ile ilgili para cezaları, tarım ve tarla ile ilgili konulardaki uyuşmazlıkların çözümü, ölüm cezası gerektiren haller gibi konuların tanımlandığı *"Ur-Nammu"* yasası yapılmıştır. M.Ö. 2000 civarında hukuki belgelerin düzenlenmesi ile ilgili kuralları katiplere öğretmek ve aile hukuku alanında çeşitli konuları düzenlemek amacıyla yedi kil tabletten oluşan *"Ana-İttişu"* yasası yapılmıştır. M.Ö. 1934-1924 yılları arasında köleler, aile hukuku, miras

[32] MCNEILL, William H., *Dünya Tarihi*, (Çev. Alaeddin ŞENEL), (8. Baskı), Ankara: Nisan 2004, İmge Kitabevi, s. 32.

[33] MCNEILL, s. 34.

[34] MCNEILL, s. 39-41.

[35] KOZAK, İbrahim Erol, *Kadim Dönemler Genel Hukuk Tarihi,* Ankara: Mart 2011, Adalet Yayınevi, s. 34.

hukuku, hayvan kiralama ile ilgili meseleleri düzenleyen *"Lipit-İştar"* yasası yapılmıştır. M.Ö. 1950 yılında gemicinin ziyanı nişan ve evlilik müesseseleri, borç ve alacak ilişkileri, ölüm cezası gerektiren halleri içeren *"Eşnunna"* yasası yapılmıştır.[36]

Sümer ülkesi içerisinde de çeşitli siyasi farklılıklar oluşmaya başlamış, bunlardan en önemlisi ise Kral Sargon ve ardından gelen Hammurabi zamanında oluşmuştur. Buharlaşma nedeniyle çölleşen ve istilalara maruz kalan Güney Mezopotamya'nın güçsüzleşmesinin ardından Kral Sargon zamanında Akad, Kral Hammurabi döneminde Babil Mezopotamya'ya hâkim olmuştur.[37]

Babil'in merkez olduğu Hammurabi döneminde önemli bir yasa örneği olan Hammurabi Kanunnamesi ön plana çıkmaktadır. Hammurabi Kanunnamesi, 1901 yılında Elam bölgesinde (İran'ın Huzistan bölgesi olarak bilinmektedir) yapılan bir kazıda 282 maddenin yazılı olduğu kil tabletler halinde bulunmuştur. Hammurabi tarafından, ülkesindeki örf ve âdet kuralları hukukçulara derletilmiştir. Örf ve âdet kurallarına yasa vasfı kazandırılmak istenmiş ve bu örf âdet kurallarının arkasına destekleyici ve temin edici olarak devlet otoritesinin getirilmesi amaçlanmıştır. Kanunname başlangıç, metin ve sonuç olmak üzere üç kısımdan oluşmakta olup, başlangıç kısmında destan ve ilahiler bulunmaktadır. Hammurabi Kanunnamesinde (kod olarak da anılmaktadır) evlilik ve aile mülkiyeti, mülkiyete karşı suçlar, ev ve arazi mülkiyetleri, ticari hayat, köle hukuku, meslek erbablarının verdikleri zararlar, fiyat ve ücretler, saldırı ve yaralama suçlarına ilişkin hususlar düzenlenmiştir. Kanunname önemli hukuk metinlerinden olup, tarihin çeşitli dönmelerinde de hukuk metinlerine kaynaklık etmiştir.[38]

[36] KOZAK, s. 36-45.

[37] MCNEILL, s. 66.

[38] KOZAK, s. 77-78.

Anadolu topraklarında bir başka önemli medeniyet Hitit medeniyetidir. M.Ö. 2000 yılı içerisinde Hint-Avrupalı bir boyun Anadolu'da Hatti bölgesine yerleşmesi ile kurulmuştur. Başkenti Hattuşaş (bugünkü Boğazköy bölgesi) olan Hitit medeniyeti, kontrolünde bulunan limanlara deniz halkları tarafından yapılan saldırılar, Mısır ile savaşlar ve Suriye bölgesinde yaşanan siyasi olumsuzluklar dolayısıyla M.Ö. 1200 yıllarında yıkılarak ortadan kalkmıştır.[39]

Hattuşaş (Boğazköy) bölgesinde bulunan kil tabletlerde, Hitit medeniyetinde bir yasa derlemesi kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu yasa derlemesine göre daha önceden o uyuşmazlığa uygulanan kural, güncel olarak uygulanan kurallar ile birlikte kaydedilmiştir. Özellikle Hitit medeniyetinde yasaların daha değişken olduğu, sürekli değişimlerin yaşandığı, bu değişimlere de mahkemelerce verilen farklı kararların ve de hükümdarlarca verilen farklı hükümlerin etkili olduğu söylenebilmektedir. Konu bakımından ise Hitit medeniyetinin kanunnamesi, Babil ve Akad'a göre içeriksel olarak oldukça sınırlı kalmıştır.[40]

Nil Vadisi'nin kendine özgü coğrafi koşulları bu bölgenin önemli bir siyasi merkez ve uygarlık olmasına zemin hazırlamıştır. Bu bölgede özellikle tarım alanları oluşmuş ve bu tarım alanları üzerinde Mısır medeniyeti ortaya çıkmıştır.[41] Mısır uygarlığı, Eski Mısır, Orta ve Yeni Krallık Dönemi, Yeni Mısır olmak üzere üç tarihsel bölümde incelenmektedir. Eski Mısır M.Ö. 3000-2160 yılları arasında iki krallık olarak Güney ve Kuzey Mısır adıyla kurulmuştur. Bu dönemde ilk hiyeroglif yazıları ortaya çıkmış, krallıkların birleşmesi ile Memphis kenti başkent olmuş, ilk piramit Imhotep tarafından Sakkara şehrinde inşa edilmiş, Keops bu dönemde yaşamış ve büyük Gize piramidi inşa edilmiştir. M.Ö. 2160 yılındaki iç savaş ile Mısır yeniden bölünmüştür. M.Ö. 2160-1320 yılları arasında ise Mısırlılar yeniden

[39]BERGHORN, Detlef, HATTSTEIN, Markus, *Dünya Tarihi*, (Çev. Aysun YAVUZ), (3. Baskı), İstanbul: Aralık 2010, NTV Yayınları, s. 36.

[40] KOZAK, s. 177.

[41] MCNEILL, s. 55.

birleşerek Amon-Ra adıyla Teb kentinde ikinci krallıklarını kurmuşlardır. Bu dönemde ilk kadın Firavun Hatşepsut yaşamış, 18. hanedan kurularak III. Tutmosis döneminde Mısır en geniş sınırlarına ulaşmıştır. M.Ö. 1320 yılında ise 19 ve 20. hanedanlar Yeni Mısır Krallığı'nı kurmuşlardır. Bu dönmede Firavun Ramses yaşamış, İbrani isyanları ile deniz istilaları yaşanmıştır. Büyük İskender tarafından bu dönemde Mısır fethedilmiştir.[42]

Mısır Uygarlığı döneminde, özellikle Hitit veya Sümer'de olduğu gibi yasaların var olduğuna dair kanıtlayıcı bulgulara henüz ulaşılamamıştır. Fakat Yunan tarihçilerin eserlerinde, Sümer'den 700 yıl önce yaşamış olan Firavun Menes'in ilk yazılı yasaları yaptığı anlatılmıştır. Yine M.Ö. 720 yılında firavun Bakenranef tarafından bir takım reform niteliğinde yazılı yasalar oluşturulmuştur. Bu yasalara Bocchoris Kanunları denilmiştir. Bu yasalarda sözleşme ile doğmamış olan tüm borçların, alacakların ve ipoteklerin hükümsüz kaldığı, borçlarından dolayı köle olanların özgür bırakılacağı, faiz hadlerinin %33,3 ile sınırlandırılacağı, faizin anaparayı geçemeyeceği gibi düzenlemelerin olduğu görülmüştür.[43]

M.Ö. 1400 sonrasında Ari Medler ve Perslerin İran bölgesine yerleşmesiyle birlikte bu bölge de siyasi bir merkez olma yoluna girmiştir. Özellikle bu bölgede M.Ö. 559-530 arasında Pers Kralı Kyros, M.Ö. 530-521 yılları arasında Kambises, M.Ö. 521-486 yılları arasında Darius'un fetihleri ile birlikte Pers Ülkesi, imparatorluk haline gelmiştir. [44] Pers Ülkesinin imparatorluk haline gelmesi sonrasında Büyük İskender'in M.Ö. 324 yılında bu coğrafyayı fethine kadar Pers İmparatorluğu devam etmiştir.[45]

[42] BERGHORN, HATTSTEIN, s. 30-35.

[43] KOZAK, s. 248-252.

[44] MCNEILL, s. 97.

[45] BERGHORN, HATTSTEIN, s. 44-45.

Pers İmparatorluğu döneminde yasaların nasıl olduğuna ilişkin çeşitli edebi nitelikli eserlerde geçen bilgiler bulunmaktadır. Özellikle Herodot, Et-Taberi, Firdevsi adlı yazarların eserlerinde ve Dâdistân, Bandehış adlı eserlerde Med ve Pers yasalarının oldukça gelişmiş yasalar olduğu, Sümer ve Hitit yasalarına göre çok daha insani olduğu belirtilmiştir. Pers İmparatorluğu'nda en önemli hukuki kaynak olarak Zend Avesta gösterilmektedir. Bu kaynak yirmi bir ciltten oluşmakta olup, dokuzuncu cildi ahlak, hukuk, usul hukuku, on dokuzuncu cildi medeni hukuk ve ceza hukuku konularını düzenlemiştir. Bu kitabın sadece Vendidâd denen küçük bir kısmı günümüze intikal edebilmiştir.[46]

M.Ö. 1500 yıllarında barbar savaşçı ve istilacılar tarafından İndüs kentleri yıkılmış ve Hindistan genelinde karanlık bir çağ başlamıştır. Bu başlangıç itibariyle halk istilacı ve barbar savaşçıların egemenliği altına girmiştir. Hindistan'da M.Ö. 900 yıllarında Ganj bölgesinde demir madeni ile tanışılmıştır. Kendilerini savunmak için at ve araba gibi imkanları olmayan insanlar, demir sayesinde kendilerine zırh yaparak daha korunaklı bir hayata sahip olabilmişlerdir. Bu imkanlar Hindistan'da uygarlığın Ganj ve güney bölgelere geçişine neden olmuştur.[47] M.Ö. 600 yıllarında Ganj Nehri kıyısında Magadha krallığı kurulmuş, M.Ö. 560 yılında Hindistan Kültüründe önemli yer tutan Budha dünyaya gelmiştir. M.Ö. 525 yılında Magadha Kralı Bimbisara'nın Budist olmasıyla birlikte Hindistan'da Budizm kültürü hâkim olmaya başlamıştır. M.Ö. 327-325 yılları arasında ise Hindistan, Büyük İskender tarafından fethedilmiş, bu dönemde Brahmi alfabesi geliştirilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır.[48]

Hindistan'ın kültüründe yazılı anlatıdan daha çok sözlü anlatı, gibi yazılı olmayan yollarla etkileşim kurulmuştur. Bunun sonucu olarak da Hindistan'da belirli bir dönem hukuk kuralları, bu kültür ekseninde gelişmiştir. Özellikle bir döneme kadar

[46] KOZAK, s. 397-398.

[47] MCNEILL, s. 119-121.

[48] BERGHORN, HATTSTEIN, s. 48-49.

insanlığın en eski hukuk kaynağı olarak M.Ö. 800 tarihinde yazılmış olan Homeros'un destanı kabul edilmiştir. Bunun yanında Kadim Hint Hukuku açısından ilahi kaynaklı kurallar bütünü, Vedalar ve Upanişadlar yer almıştır. Jagamatha, Nârada, Vişnu, Gautama, Baudhâyana, Vasiştha, Apastamba, Manu ve Yajnavalkiya ise Hindistan'da kod (mecelle) örneği olarak görülmüştür.

Bugünkü Çin bölgesinde yer alan Sarı Irmak Vadisinde, akdarı yetiştiren ve törenlerde kullanılmak üzere işlemeli çömlek üreten insan topluluklarına dair bulgulara rastlanmıştır. Yaklaşık M.Ö. 3000 yıllarına dayanan bu bulguların, Çin Uygarlığı halkının ilk insanlarına ait olduğu belirtilse de bunun kesin bir ispatı olmaması nedeniyle konu ile ilgili tartışmalar yaşanmıştır. Fakat kesin bulgular M.Ö. 1400-1100 yılları arasında Anyang kentinde yaşayan insanların, Çin Uygarlıkları ile bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur. Bulgular arasında mezarlardaki at iskeletleri, batıdaki örneklerine oranla daha küçük yapılı ve kısa boylu at arabaları ve tunç silahlar bulunmaktadır. Çin bu dönemlerinde, Anyang kentinden Shang Hanedanlığı tarafından, M.Ö. 1051-771 arasında ise Loyang kentinden Zhou Hanedanlığı tarafından yönetilmiştir. Özellikle M.Ö. 500-300 yılları arasında Konfüçyüs ve Taoizm Çin Uygarlığını ciddi anlamda etkilenmiştir.[49] M.Ö. 481-221 yılları arası, savaşan devletler dönemi olarak anılmış, bu dönemde önemli felsefi gelişmeler ve savaş teknoloji açısından ilerlemeler kaydedilmiştir. M.Ö. 221 yılında Qin Kralı Huang Çin İmparatorluğu'nu kurmuştur.[50]

Çin Uygarlığı içerisinde hanedanlıkların gelişimine paralel olarak, iki adet yasalaşma hareketi görülmüştür. Bunlardan birincisi Shang Hanedanlığı döneminde görülen yazılı yasalardır. Bu yasalar, günümüzdeki yasa anlayışından 'genel geçerlilik' özelliği açısından uzakta kalmıştır. Zira Shang Hanedanlığının bu mecellesinde aristokrat sınıfı verilen cezalardan muaf tutularak, aristokrat sınıfının bir suç işlemesi

[49] MCNEILL, s. 163-173.

[50] BERGHORN, HATTSTEIN, s. 50-51.

halinde intihar etmesi gerektiği belirtilmiştir. Shang Hanedanlığı mecellesi temel olarak çerçeve kurallar düzenlenmiştir. Bir diğer önemli yasalaşma hareketi ise Zhou Hanedanlığı döneminde görülmüştür. Zhou Hanedanlığı döneminde vezir Li Si tarafından örf ve âdet kuralları toplatılarak derlenmiş ve yazılı bir mecelle hazırlatılmıştır.[51]

Güney Amerika'nın kadim medeniyetlerinden olup varlığını geç dönemlere kadar sürdürmüş olan Aztek ve Maya Medeniyetleri için bulgulara ulaşmanın epey zor olduğu tarihçiler tarafından belirtilmiştir. Bunun nedeni ise İspanyol istilası döneminde Aztek ve Maya Medeniyetlerine ait olan çoğu kaydın tahrif edilmiş veya ortadan kaldırılmış olmasıdır.[52] 10. yy. 'da Geç Maya İmparatorluğu kurulmuş, 12. yy. 'da ise göçebe istilacılar tarafından Orta Meksika bölgesinde Toltek İmparatorluğu kurulmuştur. Toltek İmparatorluğu kurulması sonrasında Aztekler Orta Meksikaya göç etmiş, 1325 yılında Tenochtitlan'ı kurmuşlardır. 1428 yılında ise Tenochtitlan**,** Texcoco ve Tlacopan birleşmiştir. Meksika havzasında kurulan bu medeniyetlerin varlığı, 1521 yılında İspanya'nın bu bölgeyi ele geçirmesiyle son bulmuştur.[53]

Aztek ve Maya Medeniyetlerinde kullanılan yazı tekniği, Mısır'da kullanılan hiyeroglif benzeri *"Nahuatl"* dilidir. Bu dilde yazılmış günümüze ulaşabilen bazı kaynaklarda, Aztek medeniyetinde de yasaların olduğunu göstermiştir.[54] Günümüze ulaşabilmiş Aztek, Nahua ve Otomi hukuk kurallarını içeren metinlerde yargılamaya ilişkin ilkelerin olduğu görülmüştür.[55] Yine Aztek'te yasaların olduğuna işaret eden

[51] KOZAK, s. 582-583.

[52] MCNEILL, s. 512-513.

[53] BERGHORN, HATTSTEIN, s. 248 249.

[54] OFFNER, Jerome A., "The Future of Aztec Law", (Ed. Elizabeth LAMBOURN), *Legal Encounters on The Medical Globe*, Kalamazoo and Bradford: 2017, ArcHumanity Press, s. 18.

[55]OFFNER, s.19.

bazı metinlerde ekonomik hayata ilişkin olarak iş hukuku alım-satım, değişim, takas konularında zengin bir hukuk terminolojisi olduğu görülmüştür.[56] İspanyol istilası sonrasında Azteklere ait çeşitli yasa maddelerine ulaşılmış ve bunlar Codex haline getirilmiştir. Bunlardan Mendoza Codex haraç kayıtları ile yasa ve cezalarla ilgili tartışmaların olduğu yasa metnidir. Yine Libro de Oro Codex**,** Azteklere ait olduğu iddia edilen bir el yazmasından oluşturulmuş 65 adet ceza yasa maddesini içeren metindir.[57]

İbrani inancında İbrani tarihi, Sümer'in Ur kentinde başlamaktadır. Buradan ayrılan Hz. İbrahim'i takip eden Yahudi halkı Filistin bölgesinde verimli ayça denilen, Arap çölünün denize hâkim kıyılarına yerleşmiştir. Bilimsel yaklaşıma göre ise Yahudilerin Mısır içerisinde yaşadıkları bilinmektedir. Her iki düşünceyi bağdaştırmanın zor olduğu da belirtilmiş ve bu konu hakkında çeşitli teoriler üretilmiştir.[58] M.Ö. 1300'lü yıllarda Yahudilerin atası olan Aramiler Ortadoğu bölgesine göçmüş, ardından M.Ö. 1200 yıllarında Mısır'da yaşanan siyasi baskılar nedeniyle Mısır'ın terkedilmesi sonrasında Kenan Devleti yıkılmış, Filistin'de site devletleri kurulmuştur. M.Ö. 1004-971 arasında ise Filistin'de kurulan krallık, Davud hükümdarlığında Fırat Nehri'nden Kızıldeniz'e kadar genişlemiştir. M.Ö. 587 yılında Babil kralı II. Nebukadnezar tarafından Kudüs fethedilmiş ve böylece Yahudi devleti yıkılmıştır.[59]

İbranilere ait yasa olarak değerlendirilebilecek iki kaynak bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Tanah (Eski Ahit), ikincisi ise Talmud'dur**.** Tanah**,** Tevrat ve Zebur'un

---

[56] OFFNER, s.26.

[57] *Aztec Legal System and Sources of Law,* Tarlton Law Library Jamail Center for Legal Research, The University of Texas, Erişim Tarihi: 03.02.2019, http://tarlton.law.utexas.edu/aztec-and-maya-law/aztec-legal-system.

[58] MCNEILL, s. 108-110.

[59] BERGHORN, HATTSTEIN, s. 42-43.

karma hale getirilmesinden elde edilmiş, kitap formunda olmayan, Tevrat**,** Neviim**,** Ketuvim olmak üzere üç kısımdan oluşan bir kaynaktır. On Emir dışında, sürgün sonrasında geliştirilen bu emirler, elde edilen 613 emirden oluşan hukuki düzenlemeyi ihtiva etmektedir. Talmud ise çok bölümden oluşan Yahudilerce de Tevrat gibi görülen bir kaynaktır. Talmud ve Mişna olarak iki bölümden oluşmakta olup, İran ve Roma hukuku özelliklerini Yahudi öğretileri ile birlikte bulundurmaktadır.[60]

Avrupa'nın ve hatta günümüz modern dünyasını ciddi anlamda etkileyen Yunan Medeniyeti'nin içerisinde, yasadan ziyade, bir ilke olarak Themis ve Temistes kavramlarından bahsetmek gerekmektedir. Zira bu kavramların, Roma ve devamı olan Avrupa medeniyetlerinin yargılama ve yasa anlayışlarını etkilediği düşünülmektedir.[61] Themis, Heseiodos ve İlyada'da anlatıldığı üzere, Uranos ile Gaia'nın kızı olup, Hera'nın izniyle Zeus ile evlendikten sonra, Zeus'un yargılama işlerini devrettiği tanrıçadır.[62] Themis yasa koyucu değil yargıçtır. Dolayısıyla "Themistes" kavramı da Themis'den gelmekte olup Tanrı yasasını, uyulması gereken genel hukuk ilkeleri ve kaidelerini temsil etmektedir. Buna karşılık "Νομός (Nomos)"[63] kavramı ise Tanrı yasasının yanında insan yasası anlamında oldukça popüler bir kavram olarak Yunan toplumunda kullanılmıştır.[64] 'Roma Dönemi,

---

[60] KOZAK, s. 305-306.

[61] MAINE, Henry Sumner, *Ancient Law*, (4. Baskı), New Jersey: 2006, Transaction Publishers, s. 4.

[62] ERHAT, Azra, *Mitoloji Sözlüğü,* (9. Baskı), İstanbul: 2015, Remzi Kitabevi, s. 282.

[63] "*1. Yunan felsefesinde, temeli doğada olan yasaya, doğal özelliklere dayanan yasalılığa karşı olarak, sonradan insan tarafından uzlaşıma dayalı olarak konan yasalar, oluşturulan gelenekler için kullanılan terimi. Nomos terimi daha özel olarak da 2. ahlak alanında, nsanın kendi doğal özelliklerine uygun olarak değil de, gelenek ve göreneklere, sonradan belirlenmiş ahlaki kuralaraya da toplumun yasalarına uygun olarak gerçekleştirilmiş eylemler için. 3. epistemolojide ise, şeylerin kendilerinde bulunan şekil, biçim gibi niteliklere, nesnenin physis ya da doğasına karşıt olarak, dış dünyada varolmayan, yalızca insan zihninde görünüşler olarak varolan koku, tat, renk gibi ikincil nitelikler için kullanılır*." CEVİZCİ, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s. 633.

[64] MAINE, s. 5.

Barbar Avrupa Dönemi, Kilise Etkisi altındaki Avrupa Dönemi ve İhtilal Sonrası Avrupa Dönemi' yasa hareketleri ele alınırken de bu Tanrı yasası-insan yasası düalizmi dikkate alınmalıdır.

Kuşkusuz hukuk tarihi içerisinde en önemli kısımlardan birini Roma Hukuku işgal etmektedir. Roma dönemi, imparatorluk öncesi dönem, cumhuriyet dönemi, imparatorluk dönemi, Hristiyanlık dönemi, bölünme ve Doğu Roma dönemi olarak altı dönemde incelenebilmektedir. Roma öncesi dönem, M.Ö. 700 yılında İtalya bölgesinde Etrüsklerin ortaya çıkışı ile başlamaktadır. Bu dönemde Etrüsk kentleri kurulmuş ve on iki kentli bir Etrüsk birliği oluşmuştur. Her ne kadar Roma'nın kuruluş tarihi olarak M.Ö. 753 yılı gösterilse de Etrüskler tarafından kuruluş tarihi M.Ö. 650 yılı olarak verilmektedir. Roma döneminde cumhuriyete geçiş ise Etrüsk kralların tahttan indirilişi ile olmuştur. M.Ö. 510 yılında son Etrüsk kralının tahttan indirilmesi ile birlikte M.Ö. 509 yılında Roma Cumhuriyeti kurulmuştur. M.Ö. 367 yılında Lex Licinia Sextia ile Konsüllük sistemi kabul edilmiştir. M.Ö. 387 yılında Galyalı Keltler, M.Ö. 218 yılında Kartacalılar, M.Ö. 113 yılında Germen kabileler Roma Cumhuriyeti'ne saldırmış, bunlara ek olarak M.Ö. 73 yılında Spartaküs tarafından kölelerin başını çektiği bir başkaldırı başlatılmıştır. M.Ö. 60 yılında üç büyük Romalı lider Pompeius, Crassus ve Caesar'ın birleşmesi ile birlikte Roma, cumhuriyetten imparatorluğa giden ilk adımı atmıştır. Bu tarihten sonra liderler arası çatışmalar ve ihanetler içerisinde geçen dönemde galip gelen Caius Iulius Caesar Octavius olmuştur. M.Ö. 31 yılında Octavius'un diğer liderleri devirmesi ve Mısır'ın bir Roma eyaleti olmasıyla birlikte Roma İmparatorluğu dönemi başlamıştır. Bu tarihten sonra Roma İmparatorluğu, Hristiyanlaşma nedeniyle çıkan çeşitli çatışmaların ve istilaların etkisiyle 395 yılında Batı ve Doğu Roma (Bizans) olarak ikiye ayrılmış; 455 yılı Vandal istilaları ve yağmalamaları ile Batı Roma İmparatorluğu yıkılmıştır.[65]

[65] BERGHORN, HATTSTEIN, s. 72-82.

Roma Dönemi, daha önce de belirtildiği üzere hukuk ilmi **(**iurisprudentia**-**jurisprudence**)** açısından oldukça önemlidir. Yasalar bağlamında Roma dönemi hukuk gelişmelerini, On İki Levha Kanunu Dönemi (Lex Duodecim Tabularum) ve Justinianus Dönemi olarak iki kısımda incelemek mümkündür. On iki Levha Kanunu öncesinde Roma Dönemi hukuk bilgisi rahip sınıfının elinde bulunmaktadır. Özellikle hukuk ilminin rahiplerce biliniyor olması, hukuk ilminin gizemli bir zanaat halini almış olması, pleb sınıfında ciddi rahatsızlıklara neden olmuştur. Hukuk ilminin söz konusu aleniyet eksikliği M.Ö. 5. yy. 'da Roma'da ilk yasalaşma hareketi olan On İki Levha Kanunu'nu doğurmuştur. Bu yasanın ne olduğuna ilişkin bilgiler, tarihçilerin eline ulaşan bir bulgu olmaması dolayısıyla çeşitli kaynaklardan rivayet olarak aktarılmaktadır. On İki Levha Kanunu'nun yazılması için M.Ö. 451 yılında on kişilik bir konsülün görevlendirildiği, bu konsülün M.Ö. 450 yılında on levhayı tamamladığı bilinmektedir. Bu yasanın düzenlediği konular arasında kişisel mülkiyet, vasiyet, ayni ve şahsi haklar gibi günümüzde de geçerliliğini koruyan konuların olduğu bilinmektedir. Yine yasanın düzenlediği konular arasında soylu ya da köle bir kimseye zarar vermenin, suç üstü hırsızlık yaparken yakalanan bir kimsenin ya da kalıcı veya geçici zarar veren kimselerin alacağı cezalar bulunmaktadır. On İki Levha Kanunu aile hukuku ve usul ile icra hukukuna ilişkin düzenlemeleri de ihtiva etmektedir.[66]

M.Ö. 527 yılında Doğu Roma İmparatorluğu'nun başına geçen Justinianus tarihçilerce uykusuz hükümdar olarak adlandırılmaktadır. Bu adlandırmanın en önemli nedenlerinden biri, siyaset ve hukuk alanında ciddi bir yapılanma başlatmış olmasıdır. M.Ö. 528 yılında başlanan ve on yıl içerisinde tamamlanacak olan Corpus Juris Civilis halen önemini koruyan bir hukuk kaynağı ve yasa metni olarak anılmaktadır. Bu kaynak, imparator emirnamelerinin toplandığı Codex, klasik hukuk derlemesinin olduğu Digesta, hukuk öğrenimi bilgilerinin yer aldığı Institutiones,

[66] TAHİROĞLU, Bülent, ERDOĞMUŞ, Belgin, *Roma Hukuku Dersleri*, (6. Baskı), İstanbul: Eylül 2010, Der Yayınları, s. 44-53.

daha sonra çıkarılan emirnamelerin eklendiği Novellae olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.[67]

Hukuk, Avrupa bölgesinde, Roma İmparatorluğu ve onların yasalarından ibaret değildir. Avrupa'nın yapısı düşünüldüğünde daha sonradan Roma İmparatorluğu'nu çöküşe götürecek olan birçok kabile ve kavimin yaşadığı, bu kabile ve kavimlerin devlet kurdukları görülmüştür. Avrupa'nın bu kabile karakterini ise ağırlıklı olarak Frank, Germen, Alan, Vizigot, Ostrogot, Saxon, Vandal, Burgon, Lombard, Suevi Jüt, Kelt, Briton, Dan ve Norveç halkları oluşturmaktadır. Bu halklardan Frank Alan, Vizigot, Ostrogot, Burgon, Lombard, Vandal, Batı Saxon ve Suevi halkları daha sonra Fransız İmparatorluğunu; Batı Saxon, Jüt, Kelt, Briton halkları daha sonrasında İngiltere Krallığı'nı; Dan, Norveç halkları ise İskandinav devletlerini, Germenler ise Germen İmparatorluğunu kurmuştur.[68] Bu imparatorlukların kurulmasında temel etken, 375 yılında Karadeniz üzerinden başlayan Hun Akınları olmuştur.[69] Özellikle bu akınlar ile Germen, Kelt, Vizigot ve Frank kabileler Batı Avrupa'ya doğru geçiş göstermiştir. 476 yılında Germen lider Odoacer'in Batı Roma İmparatorunu tahttan indirmesi, 486 yılında Frank Kralı I. Clovis'in Galya'da bulunan Roma valisini tasfiye etmesi ve 489-493 yılları arasında Ostrogot kralı Theoderik'in İtalya'da bir krallık kurması ile birlikte günümüz Avrupası'nın siyasi yapısının temelleri atılmıştır.[70]

Batı Roma İmparatorluğu ve son dönemlerinde yer alan kabileler ve kurulan yeni krallıklar dönemi, Hristiyanlığın henüz var olduğu veya Hristiyanlığın henüz kabul edilmediği dönemlerdir. Dolayısıyla Avrupa'da hukukun, Hristiyanlık öncesi ve

[67] TAHİROĞLU, ERDOĞMUŞ, s. 83-86.

[68] BERMAN, Harold J., *Law and Revolution*, Massachusetts: 1983, Harvard University Press, s. 52.

[69] BERMAN, s. 94.

[70] BERMAN, s. 110.

sonrası dönem olarak incelenmesi isabetli olacaktır.[71] Bu anlamda Hristiyanlık öncesi dönemde Germen krallığı, diğer kabile kökenli devletlerden ayrılmaktadır. Frank, İtalya ve İspanya bölgesinde kurulan devletlerde, Roma Hukuku'nun daha basitleştirilmiş bir versiyonunun geçerli olduğu görülmektedir. Germenler'de ise "Leges Barbarorum" adıyla anılan Roma Hukuku'ndan ayrılan bir hukukun olduğu yine Merovenj Hanedanlığı[72] olarak anılan Salic Frank krallığında "Lex Salica" adında bir yasal düzenlemenin bulunduğu görülmüştür. Bu düzenlemelerde hırsızlık, cinayet, saldırı gibi suç fiillerinin tanımlandığı, bu suçlara uygulanacak cezaların belirtildiği görülmektedir. Yine bu düzenlemeler içerisinde mağdur ile fail arasında bir uzlaşma prosedürünün bulunduğu görülmektedir. Erken dönem Anglo-Sakson döneminde ise Kent kuralları olarak anılan Ethelbert[73] kurallarının bulunduğu, bu kurallarda ise mağdurun köle veya özgür olmasına göre uygulandığı köle mağdur ise

[71] Harold Berman *Hukuk ve Devrim* adlı eserinde, Hristiyanlık öncesi kabile örflerini, "Folk Law", Papalığın Devrimi ve Kanonik Hukuku "Kilise Hukuku" ve sonrası Avrupa hukuk gelişmelerini "Batı Avrupa Üniversitelerinde Hukuk Bilimi" başlıkları altında üç bölümde; Martin Tigar ve Madeleine R. Levy *Kapitalizmin Yükselişi ve Hukuk* adlı kitabında Feodal Hukuk, Kilise Hukuku, Krallık Hukuku başlıkları altında olarak üç bölümde incelemiştir.

[72] Ren Nehri ve Almanya'nın kestiği bölge kuzeyinde Baltık Denizi'ne kadar olan yere Cermen kavimlerinden olan Franklar yerleşiktir. Franklar burada iki kola ayrılmış olup bu kollardan birincisi Roma ile bütünleşik yaşamış, diğer kol olan Salik ya da Salie Frankları ise Galya Valisini tasfiye eden ve Galya'yı ele geçiren Franklar olmuşlardır. Bu fethi gerçekleştiren Salik Frankları içerisinde bir hanedan olarak Merovenj Hanedanlığı önemli savaşçı bir hanedanlık olarak yer alır. ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar*, Cilt 5, Ankara: 1996, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, s. 27.

[73] I.Ethelberth 616 ya da 618 yılları arasında öldüğü tahmin edilen, 560-616 yılları arasında Kent Krallığı yapmış olan ve bilinen ilk hukuk kodunu(yasalaştırmayı) yapmış olan Anglo-Saxon kralıdır. Bu yasalaştırmalar bir dizi laik düzenlemele içermekte olup, bu düzenlemelerin Avrupa'ya etki eden yansımaları olmuştur. Paris Kralı ve bir Hristiyan olan Charibert'in kızı Bertha ile evlenmiş ve bu evlilik sonrasında Papa I. Gregory ile ilişkileri olmuştur. Canterbury şehrinde yaşadığı sırada Hristiyanlığı kabul etmiştir. Encyclopaedia Britannica, Erişim Tarihi: 04.02.2019, https://www.britannica.com/biography/Aethelberht-I.

özgürlüğüne kavuşabilmesini sağlayan bir tazminat elde edebileceği mağdurun kaybının hangi uzvunda olduğuna bakılarak cezanın tayin edildiği görülmektedir.[74]

Roma harici Avrupa'da Hristiyanlığın yayılmasında iki önemli dönüm noktası olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, 370 dolaylarında, Psikopos Ulfilas'ın kutsal kitabı Got diline çevirerek, Germen ve Got halkları arasında Hristiyanlığı yaymayı başarmasıdır. İkincisi ise Frank Kralı I. Clovis'in 496 yılında vaftiz edilmesi ve Hristiyanlığa geçmesidir.[75] Hristiyanlık adına zafer olarak sayılabilecek olan bu iki hadise beraberinde Kilise'nin hakimiyet alanında genişleme getirmiştir. Kilise özellikle iki alanda oldukça etkin olmuştur. Bunlardan birincisi iktidar, ikincisi ise ticarettir. Bu iki alan, Kiliseye hukuk üzerinde söz söyleme alanını açmıştır. Kilisenin iktidar olarak bir güç haline gelmesinin nedeni Roma İmparatorluğu'nun mirasını devam ettirdiği düşüncesinden gelmekte olup, Roma İmparatorluğu'na ait birçok bilgi ve belgeyi elinde tutmuş olmasıdır. Bir diğeri ise Kilise'nin ve ruhban sınıfının ticaretle olan yakınlığıdır. Burjuva ideolojisi ile hukukun yakın ilişkisi olarak da değerlendirilen bu dönemde, Papa VII. Gregory'nin aynı zamanda tüccar sınıfının üyesi bir tüccar olduğu bilinmektedir.[76]

438 yılında Theodos Yasası yazılmış, Kilise tarafından bu yasanın derlemesi yapılmıştır. Kilisenin ticaret hukuku alanındaki pratik bilgisi, örf ve âdet bilgisi de bu derlemeye eklenmiş, derleme hukuk uygulayıcılarına dağıtılmıştır.[77] Gratian 1140 yılında ise kilise mevzuatını derleyerek "Concordantia Discordantium Canonum (Uyumsuz Kilise Yasalarının Uyumlaştırılması)" derlemesini yayımlamıştır. 1528 yılında ise bu kitaptan da faydalanılarak Kilise Hukuku Kanunu olarak bilinen

[74] BERMAN, s. 53-54.

[75] BERGHORN, HATTSTEIN, s. 110-112.

[76] TIGAR, Michael E., LEVY, Madeleine R., *Kapitalizmin Yükselişi ve Hukuk*, (Çev. Onur KARAHANOĞULLARI), (1. Baskı), Ankara: 2016, Epos Yayınları, s. 46.

[77] TIGAR, LEVY, s. 47.

"Corpus Juris Canonici" yayımlanmış, bu tarihten sonra "Corpus Juris Canonici" kilise mahkemesi kararları ve papalık buyrukları ile genişlemiştir.[78]

Hristiyanlık egemenliğinin nispeten zayıfladığı Avrupa'da şüphesiz en önemli gelişme 1789 Fransız ihtilalidir. İhtilal sonrasında kilise ve kanonik egemenlik dışında yeni bir egemenlik modeli olarak Cumhuriyet ortaya çıkmış, daha sonrasında ise Napolyon iktidarı ile yeni bir egemenlik ve yeni bir yasa oluşturulması gündeme getirilmiştir. Devrim öncesinde XVI. Louis'e iletilen şikayetlerin başında Fransız yasalarının yeknesak olmaması yer almıştır.[79] Bu şikâyet de dikkate alınarak, 1804 tarihli Medeni Kanun çıkarılmıştır. Her ne kadar yasanın çoğunluğunun mülkiyet hakkı ile ilgili olması, yasanın burjuva ideolojisinin bir destekçisi olarak görülmesine neden olsa da[80], Fransız Medeni Kanun'u önemli bir yasa örneği olarak Avrupa tarihinde yer almıştır. Sonrasında ise 1791 tarihli Le Chapelier Yasası çalışma özgürlüğünü getirmiş, 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu ise önemli düzenlemeleri ihtiva etmiştir. Kod Napolyon olarak adlandırılan bu yasalaşma hareketi, daha sonra İsviçre'de, Piyemonte'de Sardinya'da ve Hollanda'da, yasaların ve adli sistemlerin yeniden yapılandırılmasında önemli yer tutmuştur.[81]

Yasa tarihi içerisinde, Almanya, Fransa, İsviçre ve Türkiye Cumhuriyeti yasalaştırma hareketleri önemli yer tutmaktadır. Almanya'da yasalaştırma hareketlerinin temelinde dünyanın ilk hukuk fakültesine sahip olan Bologna Üniversitesinde Roma Hukuku eğitimi alan Alman hukukçuların çalışmaları bulunmaktadır. Tarihselci yaklaşım ile Roma Hukuku'nun resepsiyon edilmesine Pandekt Hukuk adı verilmiştir. Alman devletleri içerisinde yasalaştırma ilk olarak

[78] TIGAR, LEVY, s. 48.

[79] MERRIMAN, John, *Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Modern Tarihi*, (Çev. Şükrü ALPAGUT), (1.Baskı), İstanbul: 2018, Say Yayınları, s. 545.

[80] TIGAR, LEVY, s. 249-258.

[81] MERRIMAN, s. 546-547.

Prusya'da görülmüştür. Prusya yasası kral II. Frederik zamanında hazırlanmış ve 1794 yılında yayımlanmıştır. Bu yasa, özel ve kamu hukuku alanlarını kapsayan on yedi bin maddeyi içermektedir. Almanya'da ise başlarda Fransız Medeni Kanunu'nun iktibas edilmesi, sonrasında ise Germen Hukuku'nun eklenmesiyle 1900 yılında Alman Medeni Kanun'u yürürlüğe girmiştir.[82] Fransa'da ise ihtilal sonrası hazırlanan Medeni Kanun ve diğer yasalar hala geçerliliğini korumaktadır.[83] Fransa'nın bahsedilen bu yasalaşma hareketleri daha ayrıntılı olarak çalışmanın yasa tarihi kısmında Hristiyan egemenliği sonrası Avrupa'da yasalaşma konusu içerisinde yer almıştır. İsviçre, coğrafi koşullarından dolayı Roma Hukuku'nu etkin şekilde kullanamamıştır. 19. yy. 'da İsviçre'de kantonlarda yazılı hukuk kuralları hazırlanmıştır. Hukukçu Eugen Huber tarafından 1881 yılında İsviçre Borçlar Kanunu hazırlanmış, bu kanun 1912 yılında yürürlüğe girmiştir.[84] I. Dünya Savaşı sonrasında yıkılışı tamamlanan Osmanlı Devleti'nin yerine Anadolu toprakları üzerinde bağımsız ve yeni bir devletin kurulması için silahlı ve siyasi bir mücadele başlamış, öncelikle 23 Nisan 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi, ardından 29 Ekim 1923 yılında ise resmen millet egemenliğine dayalı tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Kurulmuş olan Cumhuriyet, modern ve laik temeller üzerine oturtularak yasaların da bu temeller üzerinde olması hedeflenmiştir. Nitekim bu hedef, yasalaşmanın yapılması ile ilgilenen Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt tarafından yasa gerekçesinde dile getirilmiş, İsviçre Medeni Kanunu'nun iktibas edilmesinin de gerekçesinin bu olduğu ifade edilmiştir. 1921 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Anayasası, 1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 4 Ekim 1926 yılında Türk Medeni Kanunu, 1 Temmuz 1926 yılında İtalya'dan iktibas edilen Türk Ceza Kanunu, 1929 yılında İsviçre'den iktibas edilen İcra ve İflas Kanunu, 1929 yılında Almanya'dan iktibas edilen Ceza Muhakemesi Kanunu yürürlüğe girmiştir. Çeşitli yasaların incelenmesi ve özellikle Alman Deniz Ticaret

[82] GÜRİZ, Adnan, *Hukuk Başlangıcı,* (11. Baskı), Ankara: Eylül 2006, Siyasal Kitabevi, s. 144-145.

[83] GÜRİZ, *Hukuk Başlangıcı*, s. 145.

[84] GÜRİZ, *Hukuk Başlangıcı*, s. 146.

Kanunu ile İsviçre Ticaret Kanun maddelerinin mütalaa edilmesi ile 1956 yılında Türk Ticaret Kanunu yürürlüğe girmiştir.[85]

III. Yasanın Unsurları

Çalışmanın 'Yasa Kavramı' başlıklı kısmında bahsedildiği üzere; kanun, yasa, ius, lex kavramları ile bu kavramlarla sıkı ilişki içerisinde olan hukuk, adalet kavramlarının incelenmesini ve araştırılmasını pek dahi sosyal bilimlerin kendisine görev edindiği söylenebilir. Elbette doğa bilimlerine ait çeşitli disiplinler bu kavramların, dış dünyada yarattığı somut sonuçlara ulaşmamızda etken olsa da kuramsal ve kavramsal anlamda sosyal bilim disiplinleri, hukuk ilmi ya da popüler ifadesiyle jurisprudence kavramını konu edinmektedir. Bu kapsamda yasanın unsurlarını anlatmadan önce bu konuların dahil olduğu bilimsel disiplinlerdeki değişim sürecinin anlatmak, çalışmada izlenecek yol açısından faydalı olacaktır.

17. yy. 'da yaşanan çeşitli gelişmeler neticesinde doğa bilimleri, bilimsel bilgiye ulaşmak adına yeni teknik ve yöntemler ortaya koymuştur. Özellikle Newton'un mekanik evren [86] ile ilgili görüşleri, bilgi açısından "güvenilirlik" kriterini

[85] GÜRİZ, *Hukuk Başlangıcı*, s. 149-152.

[86] Aydınlanma çağına giden yolda 17. yy. 'da Sir Isac Newton'un etkisi oldukça büyüktür. Özellikle siyasi hiziplerin ve arazi mülkiyetleri konusunda kendi içerisinde kavgaların etkisiyle dinin eski popülaritesi kalmamış, bilim dine karşı bir duruş sergilemeye başlamıştır. Özellikle Newton'un çalışmaları bu karşıtlığın odağında yer alan çalışmalardan birisidir. Newton cisimlerin hareketleri ve bu cisimlerin birbirlerine olan etkileri konusunda çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar zamanın ezeli bir geçmişten gelerek ebedi bir geleceğe gidişine ilişkindir çıkarımlarda bulunmaktadır., SOLOMON, Robert C., KATHLEEN M. Higgins, *Felsefenin Kısa Tarihi*, (Çev. Mustafa TOPAL), (2.Baskı), İstanbul: 2013, İletişim Yayınları s.252. *"Doğal, biyolojik ve psikolojik tüm fenomenlerin, son çözümlemede fiziki fenomenlerden başka hiçbir şey olmadığını ve bütün fenomenlerin yalnızca maddi değişmeler ya da hareket halindeki madde aracılıyla açıklanabileceğini savunan ve canlı doğayla*

doğurmuştur. Nitekim güvenilirlik kriterlerinin doğumuna yol açan bu bilimsel değişim sadece doğa bilimleri ile sınırlı kalmamış; Aguste Comte'nin pozitif felsefesi ile daha metaforik tabiriyle felsefenin ayaklarını yere bastırması ile sosyolojiyi öncelemesi, sosyal disiplinlerde mekaniğe doğru değişim olarak görülmüştür.[87] Bu gelişmelerden hareketle de Hukuk İlmi içerisinde sorulan sorular daha materyal cevapları olan sorular haline gelmiştir. "Hukuk nedir?", "Hukuk ne işe yarıyor?" gibi soruların yanında bu çalışmada olduğu gibi[88]; "Yasa nedir?", "Yasaya neden ihtiyaç duyarız?", "Yasaya neden uyarız?" gibi soruların sorulması ve verili gerçekliğe dayalı materyal somut cevapların arzulanması, bu çalışmanın bağlamı olduğu gibi, hukuk ilminin de muhteviyatına girmiştir.

Hegel hukuku tanımlanırken tarihselciliği ön plana çıkarmış ve hukuku bir kültür olgusu olarak tanımlamıştır. Hegel'in sistemini ters çevirdiği iddiasında olan Marx ise çalışmanın ileri safhalarında ayrıntılı şekilde bahsedileceği üzere sınıf mücadelesi,[89] yabancılaşma, meta mübadele gibi kavramları ön plana çıkarmıştır. Nitekim Marx siyasi, hukuki, sosyolojik ve felsefi konuları, tıpkı düşüncelerinin ana eksenini oluşturan iktisadi konular gibi matematikleştirmiş, Newton ve Auguste Comte'nin mekanikleşmesini devam ettirmiştir. Yine Freud'un psikanalisttik yöntemleri, anlambilim, dilbilim, göstergebilim gibi alanlara öncülük etmiş, insan eylemlerinin ve bu eylemlerin kökeninin somut bilgiye dökülmesini sağlamıştır. Bu yöntemlerin ve elde ettiği somut bilgilerin bilimsel alana dahil olması ciddi bir değişikliktir. Zira artık bu değişiklikler ile sosyal bilimlerin "salt sabitlikler" ile

---

cansız doğa arasında hiç bir ayrım gözetmeyen görüş. Fiziki, kimyasal, biyolojik, ruhsal ve toplumsal tüm olayları mekaniğin yasalarıyla açıklayan, hareketlerin değişiminin hangi türden olursa olsun, her olayı açıklamak için yeterli olduğunu dile getiren ve son çözümlemede maddecilikle birleşen anlayış", CEVİZCİ, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s.584.

[87] IŞIKTAÇ, Yasemin, *Hukuk Felsefesi,* (3. Tıpkı Baskı), İstanbul: 2010, Filiz Kitabevi, s. 455.

[88] IŞIKTAÇ, *Hukuk Felsefesi*, s. 456.

[89] IŞIKTAÇ, *Hukuk Felsefesi*, s. 447.

açıklanmasında zorlanılmaya başlanmış; bir alana ait salt bir bilginin bulunduğu fikri zayıflamış, analiz ve araştırmalar artık düalizmler yaratmayı ve bu düalizmleri multidisipliner şekilde çözmeyi gerektirmiştir. Söylenebilir ki bu değişimler, hukuki bilginin sadece hukuk ilmi ile değil; sosyoloji, psikoloji, felsefe, dil, ekonomi gibi diğer sosyal alanlarla birlikte mütalaasını gerektirir hale gelmiştir.[90]

Sosyal bilimlerdeki değişimlerin niteliği ve sınırlarının çizilmesi de ayrıca bir sorun haline gelmiştir. Değişimin sosyal bilimlerde elde edilen bilginin niteliğinde mi yoksa ulaşma ölçütlerinde mi farklılaşma yarattığının tespiti de bu sınırlandırmanın yapılabilmesi açısından ayrıca önem taşımaktadır. Öncelikle doğa bilimleri ile sosyal bilimlerde elde edilen bilginin kesinlik açısından farklılık gösterdiği söylenmektedir. Bu durumun anlaşılabilmesi için klişe bir örnek olan suyun yüz derecede kaynaması örneği verilmiştir. Su, tarihin tüm zamanlarında yüz derecede kaynamaya devam ederken, sosyal bilimlerde elde edilen bilgi suyun yüz derecede kaynaması gibi bir kesinliği içermemektedir. Sosyal disiplinlerde elde edilen bilgi, zaman ve yer koşullarına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. [91] Bu değişiklik sadece belirtildiği gibi yer ve zaman ile sınırlı da kalmayıp; sosyal olgular, kültür, ahlak kuralları, ekonomik koşullar gibi öğelere bağlı olarak da farklılık gösterebilmektedir. Bu farklılık ise aynı yerde farklı zaman periyotlarında olabileceği gibi farklı yerlerde aynı zaman periyotları içerisinde de olabilecektir. Özetlemek gerekirse bundan dolayı, sosyal bilimlerde ki yenileşme sadece elde edilen bilginin kesinliği açısından değil, bilgiyi elde etme yöntemleri açısından da etkilidir.

"Adaletin Unsurları" adlı eserinde David Schmidtz, Big Bang teorisi başlığı altında evrenin varoluşu hakkındaki ünlü teoriye ironik bir atıf yaparak, hukuki bilginin ve hak edişin elde edilmesinde kullanılacak yöntemin genişliğine dikkat çekmiştir.[92]

---

[90] IŞIKTAÇ, *Hukuk Felsefesi*, s. 448.

[91] ÖKTEM, Niyazi, TÜRKBAĞ, Ahmet Ulvi*, Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet,* (4. Baskı) İstanbul: Ekim 2009, Der Yayınları, s. 248-249.

[92] SCHMIDTZ, David, *Adaletin Unsurları,* (1. Baskı), Ankara: Mayıs 2010, Liberte Yayınları, s. 57

"Hak ediş" olarak bahsettiği olgunun hak, hukuk, adalet kavramları ile sıkı ilişkisi ve adalete yönelen toplumlar olarak yasaların adalete ulaşma çabamızdaki rolü dikkate alındığında Schmidtz, hak edişlerin dayandıklarının bir listesini çıkarmanın lüzumsuz ve zor bir yol olduğunu; burada çaba ve karakterin hak edişlerde en standart ölçü olduğunu belirtmiştir.[93] Çalışma bağlamında konunun multidisipliner ele alınmasına neden olan kuşkuculuk motivasyonu, hak edişe ilişkin girdileri yeterli görmeyip, bu girdileri elde etmemizi sağlayan hayat ve çevre gibi bir çok girdiyi de değerlendirmemizi gerektirir ki, Shcmidtz bu geniş çaplı değerlendirmenin bizi Big Bang'e kadar götüren bir sorgulama silsilesine iteceğini söylemiştir.[94]

Schmidtz bu ironiyi her ne kadar hak ediş olgusu açısından kullanmış olsa da değinildiği gibi hak edişin adalet, adaletin ise kanun ve yasa kavramlarıyla sıkı ilişkisi, ikinci olarak da bu ironinin perspektifsel anlamda kazandırdığı bakış açısı ironinin ciddiye de alınmasını gerektirmiştir. Bu perspektifsel bağlamdan bakıldığında sınırlandırma ve doğru sistematiğin kurulması önemli hale gelmektedir.

Sınırlama ihtiyacının önemi için söylenecek olursa, denildiği üzere hukuk multidisipliner bir noktaya gelmiş, sosyoloji, felsefe, iktisat, antropoloji gibi bilimler ile birlikte mütalaa edilmiştir. Yöntemin, alanın, kuşkunun genişlemesine paralel olarak, antropoloji ve hukuk arasında "normun ne olduğu" üzerine bir tartışma ortaya çıkmıştır. Hukuk kurallarının, insanlara belirli davranışları yapmayı emretme ve uyuşmazlıkları çözme yönlerine dikkat edilerek, bu buyruk karakterinin aynı zamanda ahlak ve görgü kuralları gibi kurallarda da oluşabileceği belirtilmiştir. Bu konuda hukuk kurallarının tanımlanmasında, hukuk kurallarının başına buyruk karakterlerine dikkat çekilmiş, düzenleniş ve işlenişlerinde ayırt edici doğru betimlemelerin kullanılması gerektiği belirtilerek, bir çözüm-ayrım noktası

[93] SCHMIDTZ, s. 57.

[94] SCHMIDTZ, s. 58.

bulunmaya çalışılmıştır.[95] Bir diğer örneklemde ise hukukun kapsamı ve hukukun ahlak ile olan ilişkisi dolayısıyla çeşitliliğine dikkat çekilmiştir. Roger Cotterrell hukuk teorisine yeni bir yön vermek ve hukuk topluluklarını teorileştirmek başlıkları altında Ronald Dworkin'in yorum teorisine[96] atıf yaparak hukuk yorumcularının kendi hukuk sistemlerini tutarlı bir bütünün parçası olarak görmeye çalıştığını belirtmiş, çağdaşlığın karmaşıklığında tutarlı ve kapsayıcı değerler bütününün mümkün olup olamayacağını sorgulamıştır.[97] Cotterrell ayrıca toplumların ahlaki gerekliliklerinin çeşitliliğine atıf yaparak, hukukun topluluk ağlarını düzenlerken farklı ahlaki görüşleri birbiri ile ilişkilendirmesi gerektiğini belirtmiştir.[98] Onlarca tartışma arasından seçilen sadece bir iki problemin bile hukukun formunu, 'autopoesis' [99] dışına çıkardığı, daha da multidisipliner hale getidiği, hukukun sorularını sürekli bir evvelki soruya götürdüğü görülmekte; kısaca Schmitz'in perspektifi ile hukukun formunun Big Bang teorisine doğru itildiği hissedilmektedir.

---

[95] ROBERTS, Simon, *Düzen ve Kargaşa Hukuk Antropolojisine Giriş,* Ankara: 2010, Birleşik Yayınevi, s. 17.

[96] Ronald Dworkin'e göre hâkim, özellikle çetin davalarda siyasi kurumlar sistemine ve içinde bulunduğu topluma ait duruma göre kararlarını verirken en iyi şeklini yorum yapacaktır. Bu yorumu yaparken ilkeleri göz önünde bulunduracaktır. Her hukuki sorunun bir tek cevabı olduğu gibi o cevabı bulmanın da tek bir yolu bulunmaktadır. Bu yol da olayı, topluluğun kuramsal ve anayasal tarihine en iyi şekilde uyan ve ahlaki öğeleri en fazla gözeten yorumu yapmaktır., WACKS, Raymond, *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş,* (Çev. Engin ARIKAN), (6. Baskı), İstanbul: Ekim 2015, Tekin Yayınevi, s. 43.

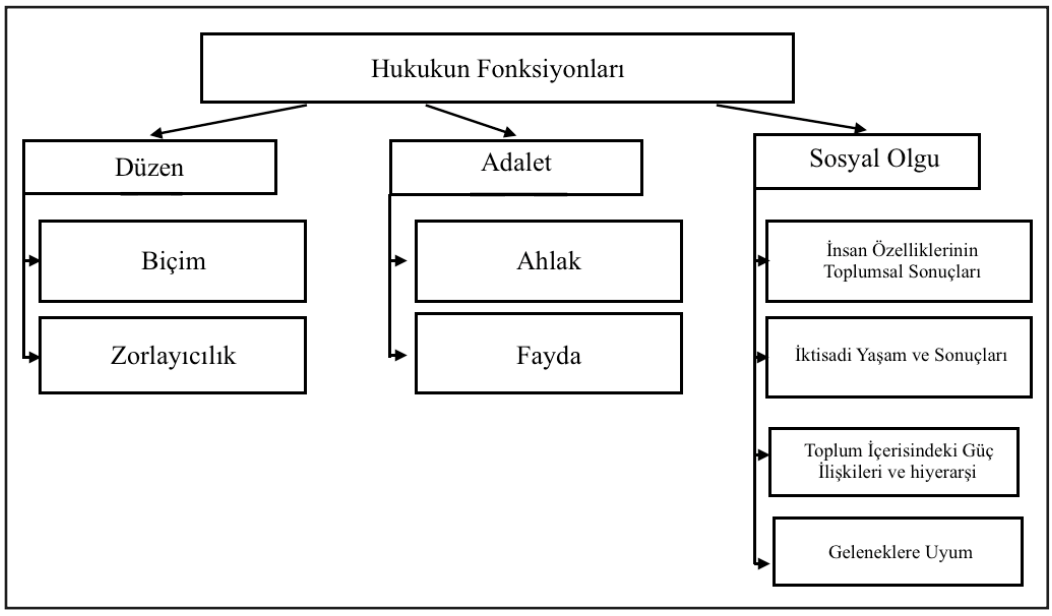
[97] COTTERRELL, Roger, *Hukukbilimin Politikası,* (Çev. Saim ÜYE), (1. Baskı), İstanbul: Nisan 2018, Pinhan Yayınları, s. 398.

[98] COTTERRELL, s. 400.

[99] Autopoietik Hukuk Teorisi Niklas Luhmann ve Gunter Teubner tarafından ortaya atılmış ve geliştirilmiş bir teori olarak, hukukun kendi üretimini gerçekleştirmesi ve bunun bir zafiyet olmadığı görüşüdür. Bu görüşe göre hukuk kendi kendini üretmekte, kendi kendini var etmekte kendisini biçimlendirmektedir. Kısaca hukukun dış etkenlerden arındırılmış, kapalılığa bürünmüş halidir. COTTERRELL, s. 381.

Eleştirel bir bakış açısı ve multidisipliner bir çalışma ile yukarıdaki perspektif dikkate alındığında, çalışmanın doğru sınırlandırılmış ve tutarlı bir sistematiğe oturtulmuş olması elzemdir. Bu elzem durum açısından hukukun kaçınılmaz parçası olan yasa ve yasada var olduğu iddia edilen tamamlayıcı roldeki psikolojik unsur; hukukun fonksiyonları, bileşenleri ve yasanın idealize edilmesi için belirli unsurları taşıması gerektiği fikri üzerinden aktarılacaktır.

Hukuk, fonksiyonları açısından belirli ayrımlara tabi tutulmuştur. Bunlar düzen fonksiyonu, adalet fonksiyonu ve sosyal olgu fonksiyonu olarak üçe ayrılmaktadır.

Tablo 1: *Hukukun fonksiyonları*

Hukukun birinci fonksiyonu olan düzen fonksiyonu, toplumsal düzenin sağlanması misyonunu, bu misyonun zorlama yoluyla yerine getirilmesini, hukuka uyulmaması durumunda zorlayıcılığın görünür hale geleceğini ifade etmektedir. Bu açıdan hukukun düzen fonksiyonunun tamamlanması için zorlayıcı ve biçimci karakterinin olması gereklidir. Zorlayıcılık, yasanın toplumsal sözleşme ya da uzlaşma sonucu olmasından hareketle, uzlaşmayı bozana veya sözleşmeye uymayana karşı, yasanın

yetkili organlarınca dış dünyada somut olarak uygulama bulacaktır.[100] Zorlayıcılık, ileride daha ayrıntılı verileceği üzere, yetki, iktidar, otorite ve şiddet kavramları ile ilişkilidir. Düzen fonksiyonunun belirginleşmesinde bir diğer karakter olan biçimlilik ise formalizm ve yürürlük özelliklerine sahiptir. Formalizm, insanların özgürlüklerini kısıtlayacak olan yasaları bilmesini, anlayabilmesini, kısaca bu yasaların belirli bir formu taşımasını; yürürlük ise yasanın usulüne uygun olarak çıkarılmasını ve yürürlüğe girmesini ifade etmektedir.[101]

Hukukun bir diğer fonksiyonu, adalet fonksiyonudur. Hukukun adalet fonksiyonunun irdelenmesi için adalet kavramının içinin doldurulması, hukuk ile ahlak arasındaki tartışmalı ilişkinin açıklanması gerektiği belirtilmiştir. Hukuk ile ahlak arasında kollateral bir ilişki olduğu söylenebilir. Zira hukuk ahlaktan farklı olarak sadece tipik belirli sayıdaki insan davranışlarını konu edinebilmekte ve nasıl davranılması gerektiğini normlaştırabilmektedir. Bu anlamda bu normlaştırmanın dışında kalacak, insanların ve hayatın olağan akışının değişkenliğinden kaynaklanacak davranışlar norm haline getirilmemiş ahlaksal süzgeçlerden geçirilecektir. Hukuk ve dolayısıyla yasalar, insanlara ahlaksal süzgeçlerini kullanacağı özgür alanı yaratırken, ahlak ise hukuka uygun seçimlerin yapılmasını destekleyecektir. Bu bağlamda birbirlerine çıkar sağlayan, paralel ve aynı yöne bir hukuk ahlak ilişkisi olduğu söylenebilmektedir.[102] Adalet fonksiyonunun bir diğer yönü ise adaletin sadece ahlaksal değerlerden sadır olmadığı, belki de birçok durumda bireyin kendi çıkarına uyma eğilimini ifade eden fayda yönüdür. Bu durum ile alakalı olarak John Rawls, teolojik tüm teorilerin yanında, faydanın insanın

[100] IŞIKTAÇ, Yasemin, KOLOŞ, Umut, *Hukuk Sosyolojisi*, (1. Baskı), İstanbul: Eylül 2015, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 138.

[101] IŞIKTAÇ, KOLOŞ, s. 139.

[102] IŞIKTAÇ, KOLOŞ, s. 140.

rasyonalitesinde olduğunu belirtmiştir. [103] Rawls, Henry Sidgwick'in [104] düşüncelerine dayandırdığı faydacılığının ana fikrini *"... (b)ütün bireylerin üzerinde hak sahibi olduğu büyük kurumların, en büyük net tatmin dengesini sağlamak üzere düzenlenmiş olan bir toplumun, doğru düzenlenmiş ve dolayısıyla adil bir toplum olmasıdır. ..."* şeklinde tanımlayarak, toplumunun fayda ve refah açısından tatmin olmasının adilliği yönünü vurgulamıştır.[105]

Hukukun üçüncü fonksiyonu çalışma bağlamında oldukça önemsenen sosyal olgu fonksiyonudur. Hukuk çok sık ifade edildiği üzere, toplumun düzen içerisinde yaşamasını sağlama misyonunu üstlenmektedir. Bu düzenin kurulması için, hukukun düzenleme amacıyla yöneldiği toplumun gereksinimlerine ve gerçeklerine uygun olması gereklidir. Hukukun, siyasi iradenin bir zorlama aracı olarak topluma dayatılması, hukukta ciddi bir etkinlik sorunu yaratmakta ve gerilime sebep olmaktadır ki burada hukukun sosyal olgu fonksiyonunun devreye girdiği ve hukukun sosyoloji alanı ile ilişkilendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. [106]

---

[103] RAWLS, John, *Bir Adalet Teorisi,* (Çev. Vedat Ahsen COŞAR), Ankara: Mart 2017, Phoenix Yayınevi, s. 52

[104] Henry Sigdwick 1838 ile 1900 yılları arasında yaşamış İngiliz filozoftur. Özellikle ahlak ve etik konularında eserleri ile öne çıkmıştır. Sidgwick'in tartışmasız en önemli eseri olan *The Methods of Ethics,* J.S. Mill tarafından oldukça güçlenen faydacılık felsefesine negatif bir bakış sunmaktadır. Özellikle Sigdwick eserleri felsefe, politika, ekonomi, din ve dahası parapsikoloji konularında etik yöntemleri içermektedir. Öldüğü dönemde Sidgwick, ünlü düşünürler W.D. ROSS, William FRANKENA ve John RAWLS'ı büyük ölçüde etkilemiştir., CRISP, Roger, *The Cosmos of Duty Henry Sidgwick's Methods of Ethics,* (1. Baskı), Oxford: 2015, Oxford University Press, s. 7-8.

[105] RAWLS, s. 52.

[106] IŞIKTAÇ, KOLOŞ, s. 140, Yazar burada olan ile olması gereken ayrımını yapmakta ve olan alanını gerçeklik alanı olarak tanımlamaktadır. Sosyolojik araştırmanın ise bu alan içerisinde varlık bulacağını belirtmiştir. Bu fikre katılmakla birlikte, sosyolojik araştırmanın sadece olan alanı içerisinde değil olması gereken arası içerisinde de varlık bulacağını düşünmekteyim. Olan ve olması gereken ifadesinden kastedilenin olan hukuk ile olması gereken hukuk olduğu dikkate alınırsa, olan

Hukuk, insan davranışlarının sonuçlarını dikkate almalıdır. İnsan davranışları toplumsal düzlemde ve bireysel düzlemde gerçekleşebilir. Bireysel düzlemde bireyin başka bir birey üzerine sonuç doğurduğu, toplumsal düzlemde ise yine toplum üzerinde sonuç doğurduğu görülür. Toplumsal düzlemde hukuk, toplumda var olan sonucu özellikle de iktisadi yapıyı dikkate almalıdır.[107] Ayrıca iktisadi temelli iki baskın teori olan Marksist Teori ve Liberal Teori toplumu, ilişkilerin, hakların, özgürlüğün ve dolayısıyla hukukun inşasını iktisadi temeller üzerine kurmaktadır. Her iki görüşün fikirsel dikotomisine rağmen, hukukun sosyal fonksiyonun iktisadi yaşamdan ayrı düşünülmeden ele alınması gerektiği konusunda ortak paydada buluştukları dahi söylenebilir.

Hukukun değişimi ve hukuk bilgisinin alansal genişlemesi dikkate alınmalı, hukukun düzenlemeyi vaat ettiği toplumsal yapı içerisinde hiyerarşik yapıların olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Özellikle toplum içerisinde hiyerarşi ve sınıfsal tabakalaşma, toplum içinde çeşitli iktidar gruplarının kendiliğinden ortaya çıkışı ile olur. Özellikle işlevci toplumsal tabakalaşma kuramcıları tarafından, insanların yaşamda kalmasını sağlayacak olan iktisadi edim yani "servet", başkalarına hükmetmeyi sağlayacak olan "iktidar", toplumdaki yeri ve saygınlığı belirleyecek olan "konum" olmak üzere üç temel motivasyonun bu tabakalaşmayı oluşturduğu belirtilmektedir.[108] Zoon

---

hukukun etkinlik probleminin, sosyolojik yöntemle çözülerek olması gereken hukukun bulunacağı kanaatindeyim.

[107] IŞIKTAÇ, KOLOŞ, s. 143.

[108] İnsan topluluklarında, farklılıkların olması tıpkı insanların topluluk halinde yaşamaları hali gibi bir gerekliliktir. Kingsley Davis ve Wilbert Moore'nin ileri attığı bu tabakalaşma türünde her toplumda farklılıklar görülmekte, bu toplumlar arasında ödüllendirme görülmesine sebep olmakta ve toplumlar servet, iktidar ve konum olarak ifade edilen ödülleri elde etme motivasyonu ile toplumlar tabakalaşmaktadır. Bu anlamda tabakalaşma işlevcidir., TEZCAN, Mahmut, *Sosyolojiye Giriş*, (Genişletilmiş 7. Baskı), Ankara: 2012, Anı Yayıncılık, s. 96-97. Toplumsal tabakalaşma kuramları sadece işlevsel tabakalaşma kuralından ibaret olmayıp, çatışmacı toplumsal tabakalaşma kuramı olarak bir görüş daha bulunmaktadır. İşlevci tabakalaşmanın öne sürdüğü üzere tabakalaşmanın

politikonun tanımlanmasında gayet estetik biçimde ifade edildiği üzere *"(b)irbirlerini ısıtmaya çalışan kirpiler"*[109] olarak bir arada bulunan insanların, yukarıda bahsedilen işlevci motivasyonlar bağlamında farklılaşacakları ve haliyle de çeşitli güç gruplarını ortaya çıkaracakları kaçınılmazdır. Bu kompleks yapı düşünüldüğünde, katmanlar arasındaki farklılık ve güçler arası mücadeleden doğan uyuşmazlıklar gayet doğal olup, hukukun bu ilişkileri düzenlemesi gerektiği belirtilmiştir.[110]

Son olarak hukukun toplumsal geleneklerle uyum içerisinde olması, hukukun sosyal fonksiyonlarından biri olarak tanımlanmıştır. Özellikle hukukun ilk menşeinin örf ve âdet olduğu belirtilerek, bireysel alışkanlıkların genelleştiği ve toplumsal yapış tarzlarını oluşturduğu savunulmuştur.[111] Hukukun geleneklere uygunluğu başlığı altında iki hususa kısaca değinilmesi gerekmektedir. Bunlardan birincisi sosyolojide toplumsallaşma süreci olarak gerçekleşen toplumsallaşma kavramı, diğeri ise toplumsallaşmanın getirdiği normlaşmaya rağmen hukukun resepsiyon edilmesidir.

Toplumsallaşma, bir birey ile toplumun diğer bireyleri arasında olan ve bireyde toplumsal davranış kalıplarına uyma sonucunu ortaya çıkaran karşılıklı etkileşim sürecidir. Kısaca toplumsallaşma, bireyin dahil olduğu toplumun paternleri olan norm, davranış, kural, kimlik gibi özelliklerine adaptasyon göstermesidir. Toplumsallaşma nesnel ve öznel toplumsallaşma olarak ikiye ayrılmakta olup nesnel toplumsallaşma, toplumun birey üzerindeki etkisi ile bireyin adaptasyonunu, öznel toplumsallaşma ise bireyin içinde bulunduğu toplum ve çevreye kendisini adapte etmesini ifade eder. Toplumsallaşma sürecinde ilk olarak birey, toplumunun tutum

---

işlevsel olduğu sonucu tartışmalı olsa da bu çalışma kapsamında tercih edilmesinin sebebi tabakalaşmanın altında yatan olgulara (ödül-motivasyon olarak servet, konum, iktidar) daha açık değiniyor olmasıdır.

[109] IŞIKTAÇ, KOLOŞ, s. 146.

[110] IŞIKTAÇ, KOLOŞ, s. 145.

[111] IŞIKTAÇ, KOLOŞ, s. 146.

ve davranışlarını kavrar; yeni tutum ve davranışlar ile toplumuna ait olmayan tutum ve davranışlardan, kendi toplumununkileri ayırmayı öğrenir. İkinci olarak birey, ödül ve ceza mekanizmalarından faydalanarak toplumsal paternleri kendinden sonraki nesillere iletir ve denetim mekanizmasını oluşturur. Son olarak da toplumun tutum ve davranışlarına uymama bunalımına karşı uygun bir yönetim geliştirerek kendinden sonraki bireylere de bunu kodlar. Bu sürecin tamamlanmadığı veya istenilen tutum ve davranışlarının aktarılamadığı süreç ise başarısız toplumsallaşma olarak adlandırılır.[112] Sürece dikkat edildiğinde, istenilen tutum, davranış, norm ve kural aktarımı son derce kalıcı şekilde kodlanmakta uyulması istenen paternlerin nesiller arası erken yaşlarda başlayan aktarımlar ile süreğenliği sağlanmaktadır.

Bir diğer üzerinde durulması gereken hukuk resepsiyonu ya da hukukun iktibası kavramıdır. Latince *"receptio"* kelimesinden Avrupa dillerine ve oradan Türkçemize geçen resepsiyon kelimesi; almak, kabul etmek, geri istemek anlamında olup, iktibas ise seçerek almak anlamına gelmektedir. Hukukun resepsiyonu, bir hukuki olguyu ve bu olgulardan oluşan hukuki sistemin tamamını bir hukuk ikliminden başka bir hukuk iklimine aktarılmasıdır. Özetle başka bir hukukun istenerek benimsenmesidir. Bir toplumun hukuk yoluyla dönüştürülmek istenmesi veya dış baskı etkisi ile benimsenmesi ya da milli bir hukuk oluşturma isteği gibi motivasyonlar, hukukun resepsiyon edilmesine kaynaklık etmektedir. Hukuk resepsiyonu dört farklı şekilde gerçekleşir. İlk resepsiyon türü, yabancı bir hukukun sistematiğinin, kurumlarının ve kavramlarının resepsiyon eden ülkenin sosyal ve ekonomik koşullarına uyarlanarak benimsenmesi olan yapısal hukuk resepsiyonudur. Başka bir hukuk sistemine ait hukuki kavram veya kurumunun bir kısmının alınmasına ise kısmi resepsiyon denilmektedir. Yabancı hukuk sistemlerinin alınarak, ulusal bir model olarak yeniden tasarlanıp benimsenmesine eklektik resepsiyon, yabancı bir yasa veya hukukun sistemlerinin bütünün alınarak benimsenmesine ise külli resepsiyon denilmektedir. Esas itibariyle Almanya'nın Roma Hukuku'nu resepsiyonu, Latin

[112] TEZCAN, s. 46-49.

Amerika ülkelerinin Fransız Sivil Code'i resepsiyonu, batı kurallarının uyarlanarak benimsendiği Japonya'nın Meiji resepsiyonu ve İsviçre'den Türk Medeni Kanunu ile İtalya'dan Türk Ceza Kanunu'nun resepsiyonu, önemli resepsiyon hareketleri olarak görülmektedir.[113] 1926 'da iktibas edilen Türk Medeni Kanun'u başarılı bir iktibas olarak görülse de[114], 1924-1925 yılları arasında ilk medeni kanun taslağında çok eşlilik durumunun olması[115] resepsiyonun başarılı olduğu yönündeki görüşlerin, 'yasaların iktibasının bir süreç olduğu ve zamanla kültürel kodların da değişmesine bağlı olarak başarılı olacağı şeklinde' güncellenmesi, hukukun sosyal olgu fonksiyonu konusunun bağlamında gerekmektedir.

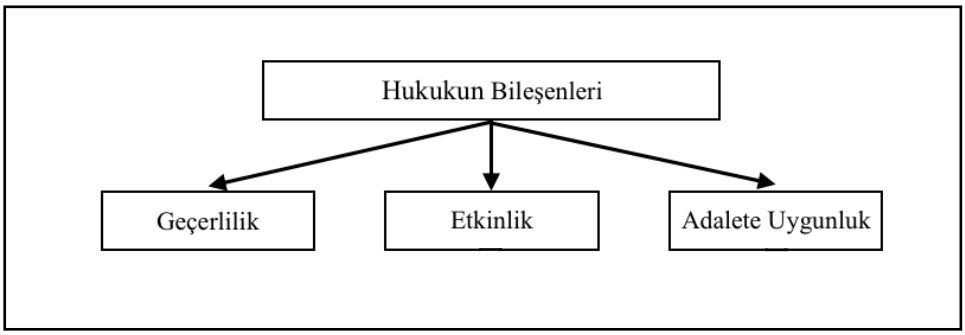
Hukukun fonksiyonları açısından ele alınması dışında bir diğer önemli bakış ise hukukun, bileşenleri açısından ele alınmasıdır. Burada ise hukuk ilmi içerisinde sıkça tartışılan hukukta geçerlilik, etkinlik, adalete uygunluk konuları ele alınacaktır.

---

[113] KILIÇ, Muhammed Tayyib, *İslam Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu,* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2008, s. 10-19.

[114] IŞIKTAÇ, KOLOŞ, s. 146.

[115] 1885-1917 yılları arasında kayıtların %5'inden oluşturulan bir örneklem üzerinde yapılan istatistik çalışmasında, İstanbul'da %2,51-%2,19 oranları arasında değişen çok eşlilik bulunmakta olup, 1917 tarihli Aile Hukuku kararnamesinde çok eşlilik kadının rıza göstermesine bağlanmıştır. 1924-1925 yılları arasında ise ilk Medeni Kanun taslağında, çok eşlilik hâkim tarafından özel bir izin verilmesi durumunda geçerli sayılmış, bu iznin verilebilmesi için evliliği talep eden erkeğin her iki eşine de adil ve eşit davranacağı ispatı talep edilmiştir. 1926 yılında çıkarılan Medeni Kanun'da çok eşlilik yasaklanmış, 1930 yıllarında ise çok evliliklere ilişkin kayıtlar silinmeye başlanmıştır. TURAN, Namık Sinan, "Modernleşme Olgusunun Osmanlı Toplum Yaşamına Yansımaları ve Ta'addüd-i Zevcat (Çokeşlilik) Sorunu", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 7. Sayı, 2012 s. 149. Çok eşlilik geleneksel olarak devamı da söz konusudur. Örnek çalışma için bkz. GÜCÜK, Sebahat ve Diğerleri, "Van İlindeki Çok Eşlilik Oranları ve Etkileyen Faktörler: Kesitsel Çalışma", *Kartal Eğitim ve Araştırma Hastahanesi,* Tıp Dergisi, Cilt 3, Sayı 21, 2010, s. 127-133.

Tablo 2: *Hukukun bileşenleri*

İlk olarak hukukta yazılı veya yazısız olarak bir normun oluşması ya da başka ifadesiyle günümüzün modernleşmiş ve kodifiye edilmiş yasaları bulunan toplumlarda, yasanın konulması için gerekli meşruiyet zeminin sağlanması "geçerlilik problemiyle" ilişkilendirilmiştir.[116] Hukukun hem ortaya çıkışı hem üretilmesi hem de uygulanması "Hukuk Devleti" olarak ifade ettiğimiz yapılarda normsal kurallarla olmaktadır. Bu kuralların konulması noktasında ise ileride çok daha ayrıntılandırılacak olan ve meşruiyetini çeşitli olgulardan alan, iktidar kavramının ortaya çıktığı görülmektedir.[117] Söz konusu geçerlilik bu çalışmanın kapsamında, biçimsellik, kural koyma kuralları ve kural koymaya yetkili olanın belirlenmesi noktalarının ifadesi için kullanılacaktır.

Bir diğer önemli nokta ise yasada "etkinlik" incelemesidir. Geçerlilik kazanmış, yani kural koymaya yetkili organ tarafından kural yaratma kurallarına uygun olarak üretilmiş bir normun fiilen uygulanırlığı, etkinlik olarak ifade edilmektedir. Yasanın etkin olmasının olmazsa olmazlığı konusu sadece bu çalışmanın değil, pozitivist hukukçuların çalışmalarında bile önemli ölçüde ileri sürülmektedir. [118]

[116] IŞIKTAÇ, *Hukuk Felsefesi*, s. 479.

[117] IŞIKTAÇ, *Hukuk Felsefesi*, s. 480. İleride daha ayrıntılı değinileceği üzere Max Weber'e göre iktidar(otorite), karizmatik iktidar, geleneksel iktidar ve bürokrasi olarak ayrılarak incelenmiştir., TEZCAN, s. 36.

[118] IŞIKTAÇ, *Hukuk Felsefesi*, s. 481.

Uygulanmayan bir yasanın geçerlilik noktasındaki mükemmelliği onun sadece isimlendirilmesi ile ilgili olup, yasaya yasa vasfını tam anlamıyla kazandırmaz. Zira yasanın fiilen uygulanıyor olması, yasanın mütemmim cüzü olarak ifade edilebilir. Kısaca etkinlik yasanın ayrılmaz bir bileşenidir. Nitekim Hans Kelsen tarafından ileri sürülen 'desuetudo' [119] kavramı ve kurucu anayasa kavramları etkinliğin pozitivistlerce de önemsendiğini teyit etmektedir.

Hukukun fonksiyonları kısmında daha ayrıntılı şekilde bahsedildiği üzere, kabul ettiğimiz hukuk tanımında yer aldığı şekliyle "adalete yönelmiş toplum düzeni" olarak hukukun, adaletten bağımsızlığı düşünülemez. Elbette adalet tanımının içinin doldurulması oldukça zor olup[120]; "Adalet nedir?" sorusunun, varlık felsefecilerin sorduğu "Varlık var mıdır?" sorusu kadar jenerik olduğu ve cevaplanmasının zor olduğu açıktır. Adalet kavramı, içeriğinin doldurulmasındaki zorluğun yanı sıra, her toplumda, her dönemde, her durumda değiştiği için, "adalet şudur" şeklinde bir tanımlamanın adaletin fıtratındaki değişkenliğe aykırı olduğu dikkat alınmalıdır. Dolayısıyla ileride detaylı açıklanacağı üzere adalete uygunsuzluk, beraberinde ciddi bir etkinlik problemini de getirebilmektedir. Bu ikisi arasındaki sıkı ilişki, çalışmanın konusu olan tamamlayıcı psikolojik unsurun ortaya çıkışının en net gözlem noktalarından birisi olacaktır.

[119] Pozitivistlerin, özellikle normcuların teorilerinin açık noktalarından biri, normun etkinlik sorunu olması nedeniyle uygulanmasında eksikliklerin olmasıdır. Pozitif bir hukukun etkinliği problemini yaratan ise norm ile uyumsuz bir negatif örf hukukunun toplumda yerleşmiş olmasıdır. Bu tür bir etkinlik problemi yaratan bu örfsel norm, başka bir değişle toplumun pratikleri sonucunda elde ettiği üst etkili hukuk bilgisi, "Desuetudo Norm" olarak adlandırılır. KELSEN, Hans, *Saf Hukuk Kuramı,* (Çev. Ertuğrul UZUN), (1. Baskı), İstanbul: 2016, Nora Kitap, s. 28.

[120] IŞIKTAÇ, *Hukuk Felsefesi*, s. 482.

Üçüncü bir bakış açısı olarak psiko-mitolojik bir terim olan Janus [121] , Roma Medeniyetinin mitolojisinde yer alan, biri sağa biri sola bakan iki yüze sahiptir. Roma kapılarının her iki yöne bakması dolayısıyla, yüzlerinden birisinin sağa birisinin sola baktığı Janus, tanrı olarak kapıların koruyuculuğunu üstenmiştir ve başlangıç tanrısı olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle de Ocak olarak bildiğimiz miladi yılın ilk ayının Latince ve Latin kökenli dillerde, "Januarius, January, Janvier," olarak anılmasının da sebebidir. Yine etnik kimlik arayışları ve milliyetçilik akımlarında, milliyetçiliğin bir yanının ahlaki ve siyasi, diğer yönünün insani olduğunu anlatmak amacıyla kullanılmış; geriye bakan yüzü geçmişi ve karanlık dönemleri, ileriye bakan yüzü ise parlak dönemleri ve umudu gördüğü anlamı yüklenilmiştir.[122] Janus simgesi bir olgunun iki yönü, iki tarafı, iki yüzü olduğunu anlatmak; bir düalizmin varlığına işaret etmek için kullanılmaktadır.

Resim 1: *Tanrı Janus, Roma madeni parası üzerine sakalsız tasviri, Bibliothéque Nationale, Paris*

H.L.A. Hart kuralları iki ısım olacak şekilde tasnif ederek incelemektedir. Birinci kısım içerisinde, Hart'ın birincil kurallar olarak tanımladığı pozitif ve negatif anlamda kişilere sorumluluk yükleyen kurallar bulunmaktadır. Kurallar doğrudan bireylere yönelmiş kurallardır. Basit anlamda ceza yasası içerisinde tanımlanan bir suç eyleminin yapılmamasının, aksi durumda bireyin cezalandırılacağının belirtilmesi negatif yükümlülük anlamında bir birincil kural; mülkiyet hakkına ilişkin olarak ödenmesi gereken bir vergi olduğunu ifade eden yasa ise pozitif anlamda bir

[121] Resim 1 için bkz., *Encyclopaedia Brittanica*, Erişim tarihi: 09.02.2018 https://www.britannica.com/topic/Janus-Roman-god.

[122] GÜREL, Emet, MUTER, Canan, *Psiko-mitolojik Terimler: Psikoloji Literatüründe Mitolojinin Kullanılması,* Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 7, s. 548-549.

yükümlülük içeren birincil kuraldır.[123] İkincil kurallar ise kuralların koyulması, değiştirilmesi ve uygulanıp uygulanmaması durumunda uygulanacak kuralları içermektedir. İlk olarak Hart'ın "Tanıma Kuralı" olarak ifade ettiği kural, bir kuralı var eden kuralı ve o kuralların arkasındaki yetkiyi, ki parlamenter veya başkanlık sistemi örneklerinde yasama organ olarak, monarşik düzende kral veya hanedan olarak ifade edilebilir, ayrıca gücü ifade etmektedir. Bu anlamda yukarı yönlü bir ontolojik sorgulamaya gidildiğinde, tanıma kuralını var edenin de yukarısında bir kuraldan çok uzlaşma veya irade ya da hukuk dışı bir patoloji bulunabilir.[124] Bu anlamda Hart'ın "Tanıma Kuralları" her ne kadar ikincil kural olarak isimlendirilse de ikincil kuralların en önemli kural bütünü olduğu ya da "*(h)ukuk sisteminin kalbi"* olduğu söylenebilir. [125] İkincil kuralların ikincisi, bir kuralın nasıl değiştirilebileceğini ifade eden "değiştirme kurallarıdır". Üçüncü olarak ise kurala uyulmaması durumunda, uyuşmazlığın çözümüne ilişkin bir yargılama yetkisi yaratan kurallar olarak "karar verme kuralları" olduğu söylenebilir.[126]

H.L.A. Hart bu ayrımları yapmakla birlikte, klasik pozitivist eğilimi dışına çıkarak[127] bir düalizm yaratmış ve bu yaratımında yasanın iki yönünden bahsetmiştir. Kendi ifadesiyle; *"…Yasanın varlığı, sıradan vatandaşlar tarafından yasaya uyulan,*

[123] HART, H.L. Adolphus, *The Concept of Law*, (3. Baskı), Oxford: 2012, Oxford University Press, s. 81-82. IŞIKTAÇ, *Hukuk Felsefesi*, s. 351.

[124] HART, *The Concept of Law*, s. 98-99.

[125] IŞIKTAÇ, *Hukuk Felsefesi*, s. 352.

[126] HART, *The Concept of Law*, s. 100.

[127] H.L.A. Hart tarafından kural ile yükümlülük arasındaki ayrım açıklanırken sıklıkla silahlı adam örneği verilmektedir. Bu örneğe göre silahlı bir adam paranı veya canını dediğinde bu itaatimiz yaptırımdan gelmektedir. Fakat burada silahı doğrultan adamın isteği doğrultusunda hareket ediliyor olunması bir yükümlülüğünüz olduğu anlamında gelmez. Dolayısıyla kural denen olgunun itaati içerisinde yükümlülük, bir içselleştirme süreci yer almaktadır. HART, H. L. Adolphus, *Essays on Bentham Jurisprudence and Political Theory*, (reprinted), New York: 2001, Oxford University Press, s. 127-162.

yetkililer tarafından ikincil kuralları resmi ve ortak bir davranış standardı olarak kabul edilen Janus (iki yüzlü) bir önermedir. …"[128] Yukarıda açıklandığı üzere düalizm simgesi olarak kullanılan Janus, H.L.A. Hart tarafından yasalara uyarlanmış ve Janus'un yüzlerinden birine itaat anlamı yüklenmiştir.

H.L.A. Hart'ın yasaya kazandırmış olduğu Janus (iki yönlülük) perspektifi, bu bölümün başında da belirtildiği üzere sosyal bilimlerin profanlaşmış, zayıflamış disiplinler arası hal almış yapısına rağmen incelemeyi sınırlandıracak ve kolaylaştıracaktır. Schimdtz'in belirttiği gaz ve toz bulutuna dönüş yapılmaksızın Janus perspektifi üzerinden, yasaya ait iki yön tanımlanarak bu yönlerin içeriği, hukukun fonksiyonları ve hukukun bileşenlerinden faydalanılarak oluşturulacaktır. Bu çerçevenin ve resmin oluşturulması akabinde, Psikolojik Unsurun ne olduğu ve tamamlayıcı misyonunun aktarımı daha pürüzsüz yapılabilecektir.

A. Yasanın Maddi Unsurları

Bir önceki bölümde belirtildiği üzere bir yasanın incelenmesinde en isabetli yollardan birisi, yasanın unsurlarına ilişkin düalizm yaratmaktır. Bu çalışma bağlamında yaratılacak olan düalist pencerenin ilki yasanın maddi unsurları olacaktır. Yasanın maddi unsurlarında ağırlıklı olarak pozitivist görüşlere yer verilecek olup, bir yasada olması gereken maddi ve somut unsurların varlığı ve bu unsurların neler olduğu açıklanacaktır. Bir anakronizme düşülmemesi adına pozitivizmin temelinde yatan motivasyonun modernite olduğunun altı çizilerek modernite öncesinde yer alan düşünürler ve kuramlar pozitivist olarak adlandırılmayacaktır. Bir diğer altı çizilmesi gereken husus pozitivizmin mutlak

[128] *"The assertion that a legal system exist is therefore a Janus-faced statement looking both towards odebience by ordinary citizens and to the acceptance by officials of secondary rules as critical common standarts of official behaviour."* HART, *The Concept of Law*, s. 117.

anlamda yasanın maddi yönüyle bütünleşmemesi gerektiğidir. Zira H.L.A. Hart örneğinde olduğu gibi, yasanın bir sonraki başlıklarda açıklanacak olan manevi unsur ve psikolojik unsur bölümlerinde birçok pozitivist hukukçunun görüşlerine yer verilecektir. Maddi unsurlara ilişkin hareket noktasının pozitivizmden başlatılmasının nedeni pozitivizmin maddi ve dogmatik hukuk ile özdeşleşmesi değil, maddi veya dogmatik yasa anlayışlarının pozitivistler aracılığı ile aktarılmış ve tanımlanmış olmasıdır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki pozitiflik, rasyonaliteyi, spekülatif ve metafizik olanın tersini, deneyimsel ve gözleme dayalı bilgiye dayananı ifade etmek için kullanılmaktadır. Pozitivizm ise modern bilim temelli ve doğrudan ampirik temelli bilgiye dayanan, bilimsel anlayış ve öğretiyi ifade etmek için kullanılır. Hukuksal anlamda ise pozitiflik, doğal hukukun tersi olarak, insana sonradan bahşedilen haklar için kullanılır; hukukun hükümranlığı olarak hükümdar iradesinden sadır olmayı temsil etmektedir.[129] Hukuki pozitivizmin özünde, konulmuş veya geçerli hukukun (pozitif hukuk denilebilir) geçerliliğinin objektif olarak somut olgulara dayanılarak incelenmesi yer almaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere pozitivistleri ayıran nokta doğuştan gelen yasa veya hak gibi görüşlerden uzak durmalarıdır. Bu bağlamlarda ele alındığında pozitivistlerin ortak noktası, hukukun etkinliğinin belirlenmesinde ahlaki değerlendirmelerden uzak durmalarıdır. Zira ahlak kavramının özünde bulunan belirsizlik, çeşitlilik ve değişkenlik pozitif olmanın özünde bulunan somut ve ampirik olmak ile bağdaşmamaktadır. Pozitivistler ahlak müessesesine karşı olmamakla birlikte, metodolojik olarak ahlak ile ilgilenmemektedir.[130]

Yasanın maddi yönü olarak ilgi çeken ilk unsur, yasaların hukuk sistemlerine aidiyeti olmaktadır. Burada belirtilen sistem kavramı, başka normların da dahil olduğu ve

[129] CEVİZCİ, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s. 706-708.

[130] WACKS, *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş*, s. 18-19.

kendi içlerinde belirli kriterlere göre hiyerarşik bir düzende bulunduğu bir sistemi anlatmaktadır. Zira bir normun geçerliliği, bu sisteme dahil olan temel bir norma dayanıyor olmasına ve bu temel normun varlığını sürdürmesine bağlanmıştır.[131] Fakat belirtmek gerekir ki her norm eşittir hukuki anlamda norm değildir. Özellikle Ahlak kuralları gibi toplumda kabul görmüş, bazı yükümlülükler ihdas eden kurallar sadece kural olarak kalmakta, özel anlamda bir hukuk normu olarak adlandırılmamaktadır. Bu kapsamda bu tür ahlaki öz barındıran normlar, birinci tip norm olarak Kelsen tarafından tanımlanmıştır.[132] Birinci tip olmayan normlar ise konulmuş, yaratılmış, belli bir biçimselliğe göre doğuştan değil pozitif anlamda sonradan var edilmiş olan normlardır ve hukuk normu olarak adlandırılmıştır. Bu tür normların geçerliliği ahlak ya da benzer değerlerden gelmez. Örflerden gerek yazılılık anlamında gerekse de var olma metodu anlamında ayrılır. Bu normlar hiyerarşik sırada temel norm olan Anayasa'ya kadar ulaşmakta olup, daha yukarıya çıkıldığında ise işgalci, konsey veya kurucu olarak ifade edilecek özne iradesi ile karşılaşılır.[133] Anlaşılacağı üzere yasa olgusuna Kelsen tarafından atfedilen maddilik, yasanın diğer yasalardan oluşan bir sistemin hiyerarşik bir parçası olmasıdır. Kısaca bir hukuk sisteminde yasanın mevcudiyeti, yasal hiyerarşi evreninde bir yer kaplamasına bağlı olup; bu bağlılığın maddi, görünür, saptanabilir bir maddi unsur olarak tayin edilebileceği söylenebilir. Kelsen ayrıca yasanın maddi varlığı adına biçimlilik ve irade olmak üzere iki noktaya da işaret etmiştir.

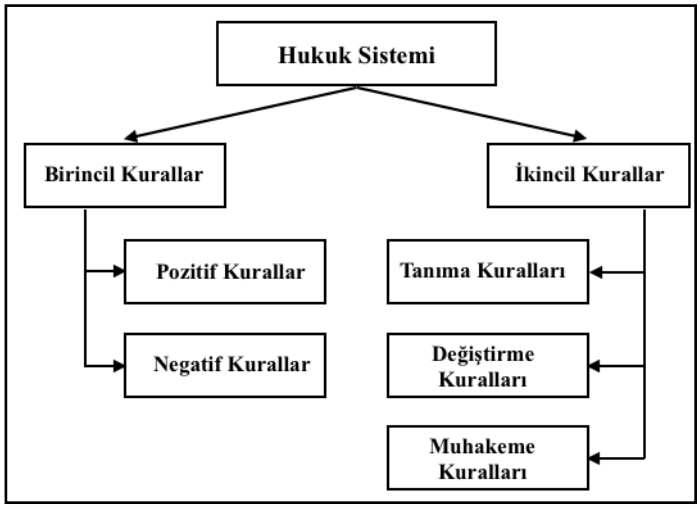
Önceki bölümlerde de sıklıkla bahsedildiği üzere H.L.A. Hart'ın literatüre olan iki büyük katkısı vardır. Bunlardan birincisi Janus perspektifi diğeri ise hukuk sisteminin ikili kurallar bütünü olarak incelenmesidir. Belirtmek gerekir ki Janus perspektifinin iki yönlü olması ile hukuk sisteminin kural ayrımının ikili olması birbirine karıştırılmamalıdır. Hukuk sistemi olarak ifade edilen sistemdeki her bir

[131] KELSEN, s. 67.

[132] KELSEN, s. 68.

[133] KELSEN, s. 68-72.

kuralın kendi başına varlığı söz konusudur. Bu kurallar bir tarafı biçim, diğer tarafı itaat olan Janus perspektifini, kendi içerisinde barındırmaktadır. Daha önce bahsedildiği ve aşağıda yer alan şemada gösterildiği üzere Hart tarafından ortaya atılan hukuk sistemi, sistemsel nitelikte birbirleri ile etkileşim halinde olan kurallar bütününü ifade eder.[134]

Tablo 3: *H.L.A.Hart'ın hukuk sistemini gösterir tablo*

Hart'ın hukuk sistemi dikkate alındığında; Hart'ın yasayı belirli bir biçimsellikle ile bağdaştırdığı görülmektedir. Yasa, varlığını kendisini var eden tanıma, değiştirme, muhakeme yasalarına borçludur. Ayrıca Hart'ın yasada arayışı pozitif veya negatif anlamda bir eyleme gönderme yapmasıdır. Dolayısıyla Hart'ın biçimselliği ve ikincil kuralları, görünür halde, somut olarak saptanabilir, pozitif birer maddi unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yasa olgusunun bir diğer maddi yönü için, önemli bir pozitivist olan Jeremy Bentham'ın düşüncelerine bakmak isabetli olacaktır. Jeremy Bentham bir mimar olarak, pozitivist yaklaşımları doğrultusunda sadece hukuk değil, siyaset, psikoloji

[134] IŞIKTAÇ, *Hukuk Felsefesi*, s. 350.

gibi alanlarda da ciddi bir inşa süreci başlatmıştır. Bentham, Common Law'a çeşitli eleştiriler yöneltmiş, bununla birlikte doğal hukukun insan kanaatinden öteye geçemediği yönünde düşünceleri savunmuştur.[135] Bentham'ın eleştirileri Common Law'un belirsizliği üzerine odaklanmıştır. Common Law, Bentham'a göre belirsiz ve kanunname olabilecek niteliktedir. Bununla birlikte belirsizliği, yazısız oluşu, kodifiye edilmemiş olması, hakimlere karar değil yorum yapma yolunu açmakta, hukuk için istenmeyen bir belirsizliği üretmektedir.[136] Bu belirsizlik ve yoruma açıklığın Bentham'ın sahip olduğu pozitivist değerler ile pek uyuşamayacağı açıktır.

Bir başka düşünce, Kelsen'in işaret ettiğini söylediğimiz noktalardan birisi olan yasada irade noktasıdır. Hukukun bir iradenin ürünü olup olmadığı, hangi iradenin ürünü olması gerektiği ve bu iradenin bir yaptırım ihdas edip edemeyeceği konusunda oldukça fazla tartışma bulunmaktadır. Jeremy Bentham'ın öğrencisi olan ve pozitivizmin önde gelen isimlerinden John Austin tarafından Kelsen'in işaret ettiği bu irade noktasında, emir olarak hukuk tartışması verilmiştir. Bu tartışmada hukukun kavramsallaştırdığı olguları gerçekleştirmek için insan aklına yöneldiği, bu yönelim sonrasında uymama, direnme, ihlal gibi davranışların görülmesi durumunda ise bir yaptırım mekanizmasının uygulanması gerektiği vurgulanmış, kavramsallaşan bir olgu olan hukuka uyulması için insanların kendi haline bırakılmasına hukuk (kanun ve yasa) denemeyeceği ifade edilmiştir.[137]

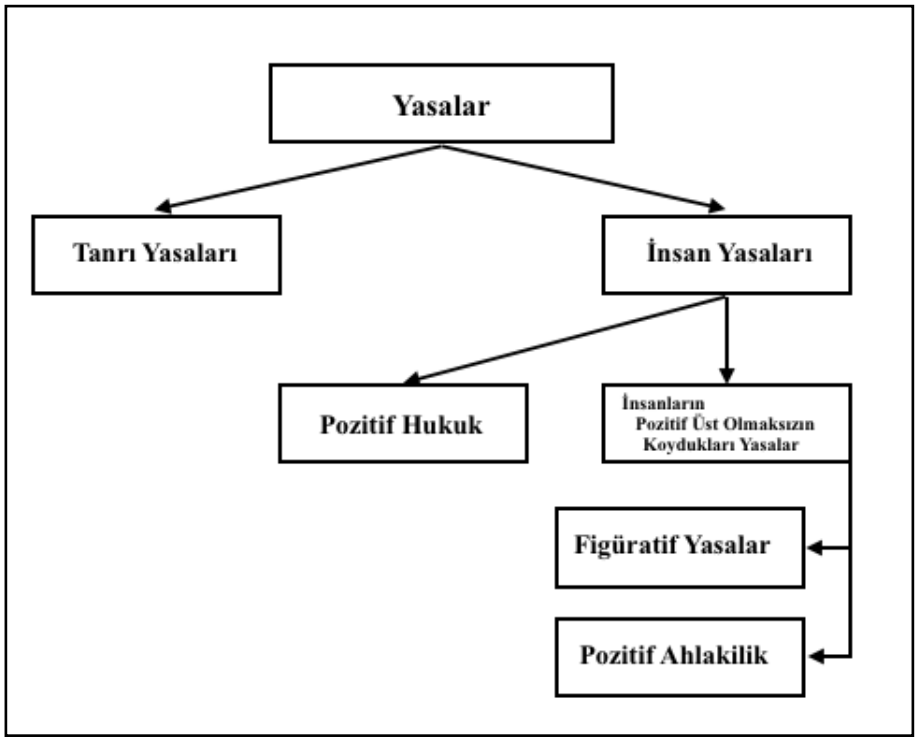
---

[135] WACKS, *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş*, s. 20.

[136] BENTHAM, Jeremy, *A Fragment on Government*, Oxford: 1891, Clarendon Press, Chapter 5-12, s. 239-240.

[137] FURTUN, Ayşen, *İngiliz Analitik Pozitivizmi John Austin'in Hukuk ve Devlet Teorisi*, İstanbul: 1997, Seçkin Yayınevi, s. 14-15. Yazara göre ihlal ve türevi davranışlar birer anti-rasyonellik olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirilmeye katılmak bu çalışma ekseninde mümkün değildir. Uymama, direnme, ihlal gibi anti normsal davranışların, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere rasyonel temele oturtulması adına ciddi bir eleştirel literatür oluşmuştur.

Austin'in felsefe anlayışında öne çıkan tasnifte, Tanrı yasaları ve insan yasaları olarak ikili bir ayrımdan söz edilir.

Tablo 4: *John Austin'in yasa tasnifi*

Kısaca özetlemek gerekirse Tanrı yasaları, vahyedilmiş veya vahyedilmemiş yasalar olarak iki ayrılmaktadır. Vahyedilmiş yasalar, Austin'e göre, dinin yasaklamaları gibi Tanrının buyruklarını içerir. Vahyedilmemiş yasalar ise doğal hukuk uzantısı olan ve çeşitli yollarla iyi-kötü-doğru yanlış ayrımı yapılmak suretiyle kavranan yasalardır.[138] İnsan yasaları, insanlar tarafından üretilmiş olan yasalardır. Bu yasalar da siyasi bir egemen tarafından konulan yasalar ile insanların, bir politik üst konumdan bağımsız olarak koydukları yasalar olarak ikiye ayrılmaktadır. Bir politik

[138] AUSTIN, John, *Hukukun Belirlenmiş Alanı,* (Çev. Ülker YÜKSELBABA, Saim ÜYE, Umut KOLOŞ), (1. Baskı), İstanbul: Ocak 2015, Tekin Yayınevi, s. 51-52.

üst konum yani egemen olmaksızın konulan yasalar ise pozitif ahlakilik ve figüratif yasalar olarak ayrılmaktadır.[139]

Yukarıda da görüleceği üzere yapılan tasnifin belirli referans noktaları bulunmaktadır. Austin'in tasnifine göre bu referans noktaları ilk olarak egemen iradesi, ikinci olarak yasanın yaptırımlarla donatılmış olmasıdır. Austin'e göre "kurallardan hangileri pozitif yasalardır" sorusunun cevabı bu iki kıstas ve kriterin uygulanmasıyla bulunabilecektir. Austin'e göre pozitif yasa tanımının temelinde egemen olan tarafından ortaya konulmuş olması gereği bulunmaktadır. Bir pozitif yasanın temelinde hukuk egemen kişisi veya bu egemen kişilerden oluşan topluluğun kurallarının o toplumun üyelerine uygulanması ifadesi kullanılmıştır.[140] Söz konusu kullanım itibariyle bir kuralın örf değil yasa olarak adlandırılabilmesi için yasanın egemen bir iradenin ürünü olması gerektiği vurgulanmıştır.

Austin için bir diğer önemli husus yasanın emirsel değeri, ya da yaptırımlarla donatılıp donatılmadığı hususudur. Özellikle pozitif ahlak kuralları ile pozitif yasanın ayrımı konusunda Austin, ahlak kuralları ve figüratifleri yasa olarak görmez ve bu normların yaptırımlarla donatılmadıklarını belirtir. Bir diğer anlatım ile ancak emir olan bir kuralın yasa olarak ifade edilmesi gerektiğini belirtmiştir.[141] Austin'in söz konusu ifadelerinden anlaşılacağı üzere pozitif anlamda yasa kavramı dardır. Bu darlığın sebebi olarak egemenin ürünü olma ile emir ve yaptırımlarla donatılmış olma iki maddi unsur karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla maddi unsurlar olarak egemenin ürünü olma ve yaptırımla donatılma unsurlarının maddi unsurlar kümesine eklenmesi gerekmektedir.

[139] AUSTIN, s. 28.

[140] AUSTIN, s. 139.

[141] AUSTIN, s. 111.

Bir önceki kısımda da sıkça bahsedildiği üzere "jurisprudence (hukuk ilmi)" kavramının sadece hukuk felsefesi ve sosyolojisi alanı ile betimlenmesi zordur. Hukuk ilmi, hukuk dogmatiği ile hukuk felsefesi ve sosyolojisi yanında hukuk antropolojisi, adalet psikolojisi gibi yeni ve gelişmekte olan alanları da kapsamaktadır. Bu kapsamda hukuk antropologlarının değerlendirmelerinde de yasa ve kural oluşumuna ait araştırmalar sıklıkla yer almakta ve bu araştırmalar neticesinde maddi unsurlara ulaşılmaktadır.

Antropolog Leopold Pospisil 'Hukuk Antropolojisi' adlı eserinde, hukuk kurallarına ilişkin dört unsur gözlemlediğini belirtmektedir. Yasacılık fikri üzerine Yeni Gine'de yaptığı araştırmalarda, farklı kültürel verilerden elde ettiği sosyal fenomenleri karşılaştırarak, yasaya ait olan unsurları tespit etmiştir. Bu unsular yetki, evrensellik, yükümlülük ve yaptırımdır.[142] Pospisil'e göre hukuk sistemlerinde genellikle otoritenin aldığı karar toplumun büyük çoğunluğunca takip edilmektedir. Burada otorite ilk yaratıcıdır ve diğer insanların davranışlarını etkileyebilecek güce sahiptir. Bir diğer unsur evrenselliktir. Bu unsurda hukuk siyasi kararlardan ayrılmaktadır. Pospisil'e göre siyasi kararlar o duruma özgü verilmekte olup kişiye veya duruma özel nitelikteyken, hukuk kuralları aynı benzer ve gelecekte de vuku bulacak olan birden fazla olay ve kişiye uygulanmalıdır. Bu unsurların yanında Pospisil tarafından oldukça kritik bir unsur olarak görülen yükümlülük yani emredicilik ve yaptırım bulunmaktadır.[143] Görüleceği üzere Pospisil'in hukuk antropolojisinde yasa, yetki, evrensellik, yaptırım ve yükümlülük olarak dört maddi unsuru bünyesinde barındırmaktadır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, hukukun maddi unsurlarının ne olduğuna ilişkin tahdidi bir bilgi verilmesi zordur. Söz konusu maddi unsurların, kişilerin

[142] FRENCH, Rebecca R., *Leopold Pospisil and the Anthropology of Law*, Political and Legal Anthropology Review, Vol. 16, No. 2, 1993, American Anthropology Association, s. 5. POSPISIL, Leopold J., *Anthropology of Law: A Comparative Theory*, (4. Baskı), Michigan: 1974, HRAF Press.
[143] FRENCH, s. 6.

Jurisprudence içerisinde etkileşimde oldukları disiplin, savundukları ekol ve düşünce sistemleri gibi birçok etkene bağlı olarak farklılık gösterdiği açıktır. Burada öne çıkan, maddi unsura işaret eden, gözle görülür, somut ögelerin değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır. Bulgulara dikkat edilecek olursa maddi unsur olarak öne çıkan unsurlar, hukuksal sitemin parçası olmak, biçimlilik, yaratıcı-değiştirici-uygulayıcı kurallar ile bağlılık, belirlilik, kodifiye edilmek, bir egemenin ürünü olmak, yaptırım içermek, emredicilik, genel geçerlilik (evrensellik) unsurlarıdır. Yukarıda sayılan tüm unsurlar, bir çıkarımdan sadır olmayan, varlığı veya fark edilebilirliği için herhangi bir fikirsel çıkarıma ihtiyaç duymayan unsurlardır. Bu unsurlar hukukun özellikle biçim ve zorlayıcılıktan oluşan düzen fonksiyonuyla birlikte hukukun geçerlilik bileşenine işaret etmektedir. Janus perspektifine atfen bu unsurların birinci yüzü oluşturduğu söylenebilir.

B. Yasanın Manevi Unsurları

Yasanın maddi unsurları tanımlanırken, bu unsurların görünür, bir çıkarsamadan sadır olmayan, doğrudan fark edilebilir unsurlar olduğu ve Janus olarak yasanın birinci yüzünü oluşturduğu ifade edilmişti. Yasanın maddi yüzünün yanında bir diğer yüzünü oluşturan manevi unsurların da psikolojik unsur kavramının tanımlanmasından önce irdelenmesi gerekmektedir. Manevi unsurlar, maddi unsurların tam tersine, doğrudan görünür olmayan fakat hissedilebilir, çıkarsamalar ile varlığı tespit edilebilir olan ve yine hukukun birtakım fonksiyon ve bileşenleri ile sıkı ilişki içerisinde olan unsurlar olarak ifade edilebilir. Bu bölüm itibariyle bu unsurlar, tarihsel ritmik bir gelişim perspektifinden hareketle verilmeye çalışılacaktır.

Öncelikle bahsedecek olursak, manevi unsurların yasanın diğer yüzü olduğuna ilişkin ipuçları, antik dönemde düşünürlerin fikir ve düşüncelerine yansımıştır. Sokrates ve devamı niteliğindeki Antik Yunan ve Roma felsefe dünyası içerisinde

yasanın bir takım manevi yönlerinin bulunduğu ifade edilmiştir. İlk olarak Sokrates tarafından yasanın oluş biçimleri ile ilgili ikili bir ayrıma gidildiği görülmektedir. Bu ayrım, yazılı ve yazısız yasalar ayrımıdır.

Sokrates tarafından yazılı yasalar, vatandaşların rızası ile üretilmiş normlar olarak ifade edilmiştir. Bu yasaların tüm yurttaşların iradesini temsil etmesinden dolayı bu yasalara uyulması gerektiği belirtilmiştir. Yazısız yasalar yazılı yasalar gibi değişkenliği olmayan, ilahi bir iradenin emir ve buyruklarını ifade eden yasalar olarak tanımlanmıştır.[144] Sokrates tarafından ortaya atılan iddia, Sofistlerin aksine, yazılı olsun olmasın yasaların iyiyi gerçekleştirme amacı güttüğü görüşüdür. Hem pozitif yasalar hem de yazısız yasalar (ahlaki yasaları) iyiliğe yönelmelidir.[145] Sokrates'in yasa tasnifine dikkat edildiğinde yazılı yasalar için aramış olduğu "rıza" kavramı ile yazılı veya yazısız oluşuna bakılmaksızın yasanın amacının "iyiye yönelmek" olduğu, yasanın ikinci yüzü olarak ele aldığımız manevi yönü açısından önemli bir çıkarımdır.

Antik gelenek içerisinde yasanın manevi yönüne ilişkin bir diğer önemli görüş Sofistler ve öncüsü olan Protogoras'tan gelmiştir.[146] Sofistlerin yasa düşünceleri ele

---

[144] ARSAL, Sadri Maksudi, *Hukuk Felsefesi Tarihi: Ahlak, Hukuk ve Devletin Mahiyet, Mense ve Gayelerine Dair Mühim Felsefî Doktrin ve İlmî Nazariyelerin Hulâsa ve Tahlili*, İstanbul: 1945, Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Yayını-İsmail Akgün Matbaası, s. 78.

[145] GÜRİZ, Adnan, *Hukuk Felsefesi,* (12. Baskı), Ankara: Şubat 2017, Siyasal Kitabevi, s. 149.

[146] Sofist gelenek, siyasi kariyer hedefleyen genç Atinalıları yetiştirmeyi hedefleyen ve münazaraları kazanmaları için onları eğiten bir okul ekolüdür. Eğitimleri retorik üzerine kurulu olan bu okul ekolü, din ve ahlak konusunda radikal yargılar geliştirmek amacındadır. Parmanides'e karşı eleştirel bir tutum sahibi olsalar da Sofistler, Parmanides'e ait olan kararlılık metodunu kullanmışlardır. Özellikle M.Ö. 493-376 yılları arasında yaşayan önde gelen Sofistlerden olan Gorgias, Parmanides'in metodunu kullanılarak Sofistler tarafından hiççi bir felsefe oluşturmuştur. Özellikle Sofistlerin Sokrates ile bilginin elde edilmesi konusunda önemli bir mücadelelerinin olduğu bilinmektedir. SOLOMON, KATHLEEN, s. 63-76.

alındığında; Abderalı Protogoras'a (M.Ö. 481-420) göre insanlar bireysel anlamda yetersizdirler ve iş birliği yapmaya mecburdurlar. Fakat adalet olmaksızın bir iş birliğinin yapılması mümkün değildir. "İnsan her şeyin ölçüsüdür" diyerek Protogoras herkesin farklı bilgi ve ihtiyaçlara sahip olduğunu vurgulamış, bu farklılığın bir arada bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Protogoras'a göre birlikte olmanın yolu erdemden geçmektedir.[147] Protogoras, toplumda bulunan hukuk ve örf kurallarının doğruluğunun ve adilliğinin ispatının mümkün olamayacağını söylemekle birlikte, bu kurallara uymanın bir erdem olduğunu, kurallara itaatin toplum bakımından istikrarın sağlanması anlamına geleceğini belirtmiştir. [148] Görüleceği üzere Protogoras, üstü kapalı bir şekilde insanın birlikte yaşama ihtiyacının sadece düzen ile olacağını belirterek, hukuk kurallarının etkinliğine, kurallara itaat edilmesi gerektiğinin bir erdem olduğuna dikkat çekmiştir. Sofist geleneğin içerisinden gelen Protogoras'ın bu görüşünde yer alan "itaat ve uygulanma" unsurunun hukuk kuralları adına bir manevi unsur olduğunu söylemek mümkündür.

Antik Yunan Felsefesi içerisinde belki de en önemli hukuk fikirlerinden birisi Aristoteles'in Nesafet olarak adlandırdığı adalet ölçütü fikridir. Adalet konusunda belirli yargılara vardıktan sonra Aristoteles, adalet-doğruluk, adil-doğru kavramları arasındaki ilişkiyi inceler. Adil ve doğru olanın birbirinden farklı olduğu durumlarda Aristoteles ya adil olan ya da doğru olanın erdemli göründüğünü söylemektedir. Fakat bu durumun bir yanılsama olduğu, aslında doğru ve adilin her ikisinin de erdemli olduğunu, fakat birinin diğerinden daha iyi bir tercih olabileceğini belirtmektedir. Aristoteles'e göre bu karmaşıklık, yasanın düzenlenmesinde adalet ile ilgisinin kurulamamasından kaynaklanmaktadır. Yasalar genele göre hazırlanmakta olduğu için genel nitelikte olup, tikel olaylarda geçerlilik

[147] PLATON, *Protogoras,* (Çev. Furkan AKDERİN), (1. Baskı), İstanbul: 2014, Say Yayınları, s.43-44. CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Tarihi,* İstanbul: Eylül 2009, Say Yayınları, s. 31-32.

[148] GÜRİZ, *Hukuk Felsefesi*, s. 145.

gösterememektedirler. Bu durumda yasanın adalet ile ilgili sorununun çözülmesi gerekmektedir.[149] Bu gibi durumlarda nesafet ilkesi dikkate alınmalıdır.[150] Bu bağlamda Aristoteles tarafından Sophokles'in Antigone adlı oyunundan alıntı yapılarak, doğal hukuk ile pozitif hukuk arasındaki ayrım anlatılmaya çalışılmıştır. Aristoteles, Antigone'yi kendi örf kurallarına göre gömmek isteyen ve Creon'un kurallarına karşı çıkan Antigone'nin erkek kardeşinin yasaya karşı eyleminin doğru eylem olduğunu belirtmiştir.[151] Nesafet kavramı yasanın adalet olarak sunduğu olgunun katılığını gidermek için önemlidir.[152] Roma Hukuku'nun etkin olduğu dönemde de "ius gentium" ve "ius civilis" kurallarının uygulanması sonucu ortaya çıkacak olan haksızlıkların önlenmesi için Aristoteles'in Nesafet kuralının uygulanması gerektiği Stoacı düşünür Cicero tarafından da kuvvetle savunulmuştur.[153] Görüleceği üzere Aristoteles, doğru, iyi ve adil-adalet kavramalarının değişkenliğini vurgulamış, "yasanın tabii hukuka ve tikel duruma doğru nüfuz ediyor olmasını" manevi bir unsur olarak karşımıza çıkarmıştır.

Düşünce tarihimizde modernleşme ve mekanikleşmenin önemli yer tuttuğu dikkate alınmalıdır. Bahsedildiği üzere Newton ile birlikte gelen mekanikleşme sadece mühendislik ve doğa bilimlerini etkilememiş, benzer bir mekanikleşme ve pozitivist hareket, beşerî bilimlerde de ciddi anlamda görülmüştür. Felsefe öğretisi içerisinde sıkça felsefenin ayaklarının yere basması olarak metaforize edilen Comte'nin sosyolojisi hem beşerî bilimlere olan bakışı hem de beşerî bilimlerin önemli bir parçası olan hukuk ilmine olan bakışı önemli ölçüde etkilemiştir. Newton ile

---

[149] ARISTOTELES, *Nikomakhos'a Etik*, (Çev. Furkan AKDERİN), (1. Baskı), İstanbul: 2014, Say Yayınları, s. 126.

[150] GÜRİZ, *Hukuk Felsefesi,* s. 161.

[151] ARISTOTELES, *Retorik*, (Çev. Mehmet H. DOĞAN), (7. Baskı), İstanbul: Ekim 2004, Yapı Kredi Yayınları, s. 82-83.

[152] GÜRİZ, *Hukuk Felsefesi*, s. 162.

[153] GÜRİZ, *Hukuk Felsefesi*, s. 165.

başlayan süreçte sosyal bilimciler, güvenilir sosyal bilim bilgisi arayışı içerisine girerek, Newtonvari bir mekanik anlayış ile bu güvenilir sosyal bilginin elde edilebileceği hususunu tartışmışlardır. Ölçülebilir ve matematiksel ifadelerle açıklanabilir, ampirik bilginin ise ilk olarak Hobbes'in çalışmalarında görüldüğü belirtilmiştir.[154]

Hukukta interdisipliner, multidisipliner ya da disiplinler arası yaklaşım olarak farklı isimlerle ifade edilen bu yeni değişimin temelini sosyolojinin oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz. Hukuk bilimciler hukukun sosyal bir olgu olduğundan hareket etmeye başlamış ve hukuk kurallarının ortaya çıkışında yatan sosyal sebeplere yönelmeye başlamışlardır. Bu bağlamda rasyonalite ön plana çıkmış daha çok gözlem ve deneye dayalı bilgi, hukuk bilimi içerisinde etkin hale gelmiştir. Newton'a atfen fizik bilimi içerisindeki deney ve gözleme dayalı sebep-sonuç ilişkisinin bir benzeri, hukuk bilimi içerisinde kurulmaya çalışılmıştır.[155]
Hukuk bilimi içerisindeki yaklaşımsal farklılık ve mekanikleşme, hukuk kurallarının etkinliği problemine olan yönelimi de artırmıştır. Pozitivist hukukçularda dahi toplumun bilgisi, etkinlik probleminin çözümü ve irdelenmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle pozitivist hukuk açısından yasada adaletin gereği için bahsedilen üç ilkeden ikisi, doğrudan toplumsallıkla ilişkilendirilebilmektedir.[156]

---

[154] IŞIKTAÇ, *Hukuk Felsefesi*, s. 445.

[155] IŞIKTAÇ, *Hukuk Felsefesi*, s. 444.

[156] GÜRİZ, *Hukuk Felsefesi*, s. 69-70, Yazar'a göre pozitif açıdan adaletin gereği olarak *"1) Toplumda hukuk kurallarının düzenli birimde uygulanması ve minimum bir etkinliğe sahip olması, 2) Benzer durumların benzer muameleye tabi olması ve böylece hukuk uygulamasında kararlılığın ve birliğin sağlanması, 3) adam öldürme, hırsızlık yapma, şiddet kullanılması gibi fiillerin hukuk düzenince reddedilmesi"* ilkeleri belirtilmiştir. 1) ve 2) numaralı ilkelere bakıldığında toplumun hukuk kurallarını uygulaması ve yine hukukun uygulamasında kararlılık ve birlik inancının toplumda sağlanması doğrudan Sosyolojik bir yaklaşımın ilkesel olarak pozitivizmde kabul gördüğünü göstermektedir.

Sosyal gerçekliği merkeze alan teleolojik (amaçsalcı) hukuk metodu uygulayan düşünürler uyuşmazlıkların çözülmesinde, sosyal amaçlara göre hareket etmenin, yasaların ve kuralların belirgin ve şeffaf olmasına göre daha çok önem arz ettiğini belirtmişlerdir. Özellikle Fransız Hukukçu François Gény ve Amerikalı Hukukçu Benjamin J. Cardozo, bu metodun önemli uygulayıcılarındandır.[157] Yine tabii hukuk ve pozitivist hukukun kesişim noktaları ile ilgili tartışmalarda da sosyolojinin etkisi ortaya çıkmıştır. Yasasa saygı gösterilmesinin temelinde hukukun adaleti iade etmesi misyonu gösterilmiştir. Yasanın bu misyonu yerine getirmesi için ise ulaştırmaya vaat ettiği adalet için, egemen gücün hukukun içini, toplumun ihtiyaçlarına göre doğal hukuku tamamlayıcı nitelikte yasalar ile doldurabileceği belirtilmiştir. Bu durumda normatif hukukun cevapsız kaldığı durumlarda doğal hukuka uymanın bir zorunluluk olduğu vurgulanmıştır. Bu doğalcı yaklaşıma karşı yapılan eleştirilerde dahi toplumsallık ön plana çıkmıştır. Özellikle ileride ayrıntılı görüleceği üzere 19. yy. başlarında ortaya atılan "Volksgeist (Halk Ruhu)", kavramında ve yine aynı dönemde yapılan sosyal hayat şartları değiştikçe normların değişmesi gerektiği eleştirilerinde sosyal olgu vurgusu yapılmaktadır.[158]

Sosyal olgular ile hukuk arasındaki ilişkinin önemi konusunda bir diğer önemli husus hukuk kuralları ile toplumsal kurallar arasındaki sıkı ilişkidir. Hukuk kuralları ile hukuksal olmayan toplumsal kurallar arasında bir ayrım yapılmış, hukuk kurallarının toplumsal kurallardan doğduğu ileri sürülmüştür. Bu düşünceye örnek olarak Türk

---

[157] GÜRİZ, *Hukuk Felsefesi*, s. 54.

[158] GÜRİZ, *Hukuk Felsefesi*, s. 142-143. Yazar tarafından yasanın amacına yönelik değerlendirmelerin fizik ötesiliği değerlendirilerek, söz konusu alansal genişlemenin yaratmış olduğu belirsizlik şu ifadelerle eleştirilmiştir: *"…düzen, ahlak, adalet, sosyal fayda, insan kişiliğine saygı, hürriyet, eşitlik, gibi değişik ve kapsamlı amaçlar birbirleriyle çatıştığı ve bunlar arasında bir seçim yapılması imkânsız olduğu söylenebilir. Çünkü sosyal realitenin araştırılması, üstün sayılması gerekli amacın ne olduğu konusunda objektif bir kriteri ortaya çıkarmamaktadır…",* GÜRİZ, *Hukuk Felsefesi*, s. 62.

Medeni Kanunu birinci maddesi[159] ve Türk Medeni Kanunu ikinci maddesindeki[160] iyi niyet kuralı gösterilmiştir. Yine hırsızlık yapmanın kötülüğünün bir ahlak kuralı, "hırsızlık yapılmaz" kuralının bir örf ve âdet kuralı, Türk Ceza Kanunu'nun 141.maddesinin[161] ise hırsızlığın suç eylemi olarak tanımlandığı bir hukuk kuralı olduğu örneği verilerek bu düşünce desteklenmiştir. Kural türleri arasındaki ilişkinin mutlak ve salt bir ilişki olmadığı, böyle bir durumda da hukuk kurallarına ihtiyaç olamayacağı belirtilerek; hukuk kurallarının toplumsal kurallar, örfler ve ahlak kurallarını belirgin ve somut hale getirdiği ifade edilmiştir. Yine hukuk kurallarının egemen gücü yansıttığı gerekçesiyle daha güçlü kurallar olduğu, her hukuk kuralının da (trafik kuralları gibi) ahlak ve örften kaynaklanmayacağı ayrıca ifade edilmiştir.[162]

Pozitivistlerin doğal hukuk savunucularına nispeten daha katı yasa görüşleri olmasına rağmen, pozitivist alan içerisinde de hukukun sosyal olgular ile ilişkisi olduğu, birtakım eleştirilere yansımıştır. Baskın eleştirilerden biri, hukuk antropolojisi cephesinden gelmektedir. Hukuk antropologları yapmış oldukları gözlemlerde hukukçuların düştükleri ironik noktayı anlatırken, her toplumun gündelik yaşamının temelinde belirli bir durumda ve koşulda o bireyin nasıl davranacağı öngörülebilen kural ve kaidelerin olduğunu tanımlamışlardır. İçinde yaşanılan toplumlarda, toplumsal norm tiplerinden ayrı olarak hukuk kuralları

---

[159] 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, Madde 1- *Kanun, sözüyle ve özüyle değindiği bütün konularda uygulanır. Kanunda uygulanabilir bir hüküm yoksa, hâkim, örf ve âdet hukukuna göre, bu da yoksa kendisi kanun koyucu olsaydı nasıl bir kural koyacak idiyse ona göre karar verir. Hâkim karar verirken bilimsel görüşlerden ve yargı kararlarından yararlanır.*

[160] 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, Madde 2- *Herkes, haklarını kullanırken ve borçlarını yerine getirirken dürüstlük kurallarına uymak zorundadır. Bir hakkın açıkça kötüye kullanılmasını hukuk düzeni korumaz.*

[161] 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, Madde 141- *Zilyedinin rızası olmadan başkasına ait taşınır bir malı, kendisine veya başkasına bir yarar sağlamak maksadıyla bulunduğu yerden alan kimseye bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası verilir.*

[162] ÖKTEM, TÜRKBAĞ, s. 263-265.

sınıfının olmadığını ifade etmişlerdir.[163] Başka bir önemli eleştiri, Sosyal Pozitivist olan H.L.A. Hart'ın, Austin'in düşünceleri üzerine yapmış olduğu eleştirilerdir. Özellikle bu eleştirinin merkezinde Austin'in yasanın etkinliğini yaptırımla ölçütlendirme düşüncesi yer almaktadır. Hukukun sadece suç ve ceza yasaları bağlamında düşünülemeyeceği; evlilik, sözleşme kurma, vasiyetname gibi hukuki iş ve işlemlerin de yasa kaynaklı olduğu ve bu işlemler için yaptırım olmaksızın toplumun itaat geliştirdiği belirtilmiştir.[164] Austin, varlığına işaret ettiği emir yasanın var olabilmesi için de neyin yasa olduğunu gösteren başka bir kurala ihtiyaç duyulduğunu, böyle bir kural tarafından yasanın güvenceye bağlanması gerektiğini söylemiştir.[165]

Bulgulardan hareketler, mekanikleşen ve teknikleşen hukuk artık disiplinler arası hale gelmiş, ilişki içerine girdiği en önemli disiplinler ise sosyoloji ve antropoloji olmuştur. Hukukun sosyal olgu ve sosyal temelli kurallardan bağımsız olmayacağı, itaat ve etkinlik problemlerinin, sosyal olgudan, sosyoloji ve antropolojinin elde ettiği ampirik bilgiden yararlanamadan çözülemeyeceği kuvvetli bir görüş olarak karşımıza çıkmıştır. Bu denli önemli hale gelen sosyal olgu-hukuk ilişkisinin, yasada manevi unsurları ortaya çıkaracağı açıktır.

Sosyolojik olgu ve hukuk ilişkisinin ele alınması sonrasında, bu ilişkiden ortaya ne gibi manevi unsurların çıkarılabileceği hususunda ilk olarak çok uzak olmadığımız H.L.A. Hart çizgisini kısaca özetlemek isabetli olacaktır. Bilindiği üzere Hart için sıklıka doğal hukuka ve sosyal pozitivist hukuk düşüncelerine yakınlığı belirtilmektedir.[166] Hart'a göre hukuk, salt anlamda kurallardan oluşmakta, bu kurallar ise kabul edilmiş davranış kalıplarını içermektedir. Hukuk, toplumsal

[163] ROBERTS, s. 23.

[164] WACKS, *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş*, s. 25-26.

[165] IŞIKTAÇ, *Hukuk Felsefesi*, s. 347.

[166] IŞIKTAÇ, *Hukuk Felsefesi,* s. 346.

kurallar sistemi olarak, kendisi gibi toplumsal kurallardan oluşan ahlak sistemine oldukça yakındır. Toplumsal etkinliğe uygulanmakta, toplumsal bağlamda oluşmakta ve toplumsal sonuçlar içermektedir.[167] Austin'in emirciliği üzerinden hareket eden Hart, hukukun toplumsal gerçeklikle kavranabilecek tek olgu olduğu yaklaşımının tamamlayıcı bir sosyolojik tahlil olması gerektiğini belirtmiştir.[168] Kelsen'in temel norm olarak hiyerarşinin en üzerinde konumlandırdığı pozitivizminin bir başka versiyonu olarak Hart'ın pozitivizminde temel norm yerine tanıma kuralı ve sosyolojik etkinliğin bulunduğu söylenmektedir.[169] Hart'ın hukuk anlayışının sosyolojik bilgiye ve toplumsal bilgiye gösterdiği ilginin hukuk ilmi literatürüne yaptığı katkı oldukça önemlidir.

Elbette Hart'ın bu sosyolojik temellendirmeye verdiği önem, hukuk felsefesi literatürü içerisinde birçok yazar ile ortak noktasıdır. Sosyal olayların ve bu olaylarda yer alan kuralları incelemenin sosyolojinin konusu olduğundan hareketle sosyal kuralların hukuka etkisinin hukuk bilimi (hukuk sosyolojisi) tarafından incelenmesini gerektiğini belirten bir görüşe göre hukuk, yorumlanma, uygulanma süreçlerinde sosyal yapıdan uzak tutulursa, bunun hukuku boş kalıplar haline dönüştüreceği ve toplumsal bir reaksiyon ile karşılaşılacağı savunulmaktadır.[170] Ayrıca bu görüşe göre tarih ve hukuk ilişkisine de sosyal olayların dahil edilmesi savunulmuş, Spartaküs isyanlarından Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si darbelerine kadar geniş yelpazede bir çok sosyal olayın bu bağlamda incelenmesi gerektiği ifade edilmiştir.[171]

Auguste Comte'nin sosyoloji bilimi ve sosyal bilimlerin uğramış olduğu değişim içerisindeki rolü dikkate alındığında, hukukun sadece maddi unsurlardan

[167] HART, *The Concept of Law*, s. 185-186.

[168] HART, *The Concept of Law*, s. 205.

[169] IŞIKTAÇ, *Hukuk Felsefesi*, s. 355.

[170] ÖKTEM, TÜRKBAĞ, s. 56.

[171] ÖKTEM, TÜRKBAĞ, s. 54.

oluşmadığına yönelik düşünceler çalışmanın seyri açısından oldukça önemlidir. Auguste Comte Pozitif Felsefe Dersleri eseri içerisinde, sosyal statik araştırmalar kısmında devletin pozisyonu ve otoriterliğini nasıl kuracağı konusunda belirli çıkarımlarda bulunmuştur. Devlet kendiliğinden oluşan bir organizma olarak toplumda bir birlik oluşturma hedefindedir. Bu tür bir birliğin yalnızca otoriter bir devlet yapısı ile mümkün olacağı Comte tarafından belirtilir. Özellikle Auguste Comte, totaliter devlet yapısı içerisinde yer alan rehber devlet anlayışını destekleyerek, yasa koyucuların sınırsız olamayacağını ve sosyal realiteleri yasa üretirken dikkate alması gerektiğini savunmuştur.[172]

Genel sosyoloji anlayışından daha spesifik olarak hukuk sosyolojisi alanına geçtiğimizde karşımıza sosyolojik hukuk ekolü fikrileri çıkmaktadır. Bu ekolün düşünce ve yazınının genişliği de dikkate alınarak, hukukun ve yasanın kaynağında sosyolojik olguların varlığına işaret eden düşüncelere odaklanmak daha doğru bir anlatım sunacaktır. Öncelikle Rus Hukukçu Leon Petrażycki'nin düşüncelerine bakıldığında hukukun bir sosyal sürecin parçası olduğu fikrinin öne çıktığı görülmektedir. Buna göre hukuk, sosyal ve psikolojik bir süreçten meydana gelmekte, hukuk çift taraflı olarak inşa edilmektedir. Bunlardan biri hukukun buyuruculuğu, diğeri gönderme yapmasıdır. Kısaca hukuk emredici yanıyla belirli bir davranış kalıbına göre hareket etmeyi buyurmakta, diğer taraftan bu davranışı istemenin bir hak olduğunu deklare etmektedir. Bu çift taraflılık hali, dışsal olarak bir sosyolojik sürece, içsel olarak da psikolojik bir sürece işaret eder. [173] Petrażycki'nin düşüncelerini takiben öğrencisi olan Nicholas S. Timasheff hukuk sosyolojisinin kurucuları arasında yer almıştır. Hukuk sosyolojisi deney ve gözlemi yöntem olarak benimsemektedir. Bu yöntemin birincisinde yasaya uymayan kişinin

[172] ÖKTEM, TÜRKBAĞ, s. 297. TOPÇUOĞLU, s. 432-433. COMTE, Auguste, *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşmalar*, (Çev. Erkan ATAÇAY), (1. Baskı), Ankara: 2015, BilgeSu Yayınları, s. 298-336.

[173] PETRAZYCKI, Leon, *Law and Morality,* (Çev. Hugh W. BABB) Cambridge, MASSACHUSETTS: 1995, Harvard University Press, s. 324-327.

aykırı davranışı altında yatan zihinsel durumun incelenmesi, ikincisinde ise yasaların uygulama alanlarının toplumda etkileri gözlemlenmelidir. Bu gözlem yolu ile işlevsiz kalmış kuralların tespit edilmesi ve ortadan kaldırılması mümkün olacaktır.[174] Petrażycki'nin bir diğer öğrencisi olan Georg Davidovich Gurvitch ise sosyal olgular ve hukuk ilişkisini açıklarken toplumsal tipleri merkeze almıştır. Buna göre toplum çeşitli sınıfları barındırmakta, bu sınıflar düzenli olarak birbirleriyle etkileşim halindedir. Bu etkileşim özellikle diyalektik bir mücadele şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu mücadelenin doğal sonucu olarak hukukun ortaya çıktığını ve hukukun Petrażycki'nin görüşlerinde olduğu gibi yükümlülük ve gönderme (atıf) yoluyla bu diyalektik mücadeleyi konu aldığını söylemektedir.[175]

Çeşitli hukukçuların, sosyologların ve filozofların görüşlerinden elde edilen bulgularda hukukun, sosyolojiden, sosyolojik bilgiden, sosyolojinin yöntem ve gözlemden, ampirik bilgiden, toplumsal verilerden ve gerçekliklerden soyutlanamayacağı ortaya çıkmaktadır. Özellikle literatürde "hukuk, sosyoloji ile ilişkili midir?" şeklinde sosyolojik temellerin hukuk alanı içerisindeki varlığının sorgulanması artık bir kenara bırakılmış, bu ilişkinin varlığı aksi söylenemeyecek bir bilimsel kabule dönüşmüş; bu ilişkinin varlığından çok, ilişkinin katmanları ve şekli bilimsel merakın hedefi haline gelmiştir. Buradan hareketle manevi unsur açısından, "yasanın sosyolojik bilgi ve temellere uygunluğu" bir unsur olarak Janus'un ikinci yüzünde yerini almalıdır.

Yasanın manevi unsurlarına ilişkin toplumsallık kadar bir diğer önemli fasıl da "Volksgeist" yani "Halk Ruhu" kavramıdır. Montesquieu'nün "Genel Ruh" kavramını ile birlikte değerlendirilecek olunursa bu görüşlerin, yasaya spiritüel ve

---

[174] TIMASHEFF, Nicholas S., *What is Sociology of Law?* American Journal of Sociology, 1937, Vol. 43, No. 2, s. 231.

[175] GURVITCH, Georges, *Sosyoloji ve Felsefe,* (Haz. Kadir CANGIZBAY), (1. Baskı), Ankara: Ekim 1999, Ütopya Yayınevi, s. 132,265-266. GURVITCH, Georges, *Sociology of Law,* London: 1947, Kenan Paul, Trench Trubner & Co. Ltd., s. 47.

soyut kavramların isnat ediliyor olmasının sayılı örneklerinden olduğu söylenebilir. Bu gibi bir maneviyatı yasaya atfeden Friedrich Carl Von Savigny'ın tabi olduğu tarihçi okul geleneğinin özelliklerinin irdelenmesi gerekmektedir. Gustavo Hugo tarafından kurulan fakat en önemli temsilcinin Savigny olduğu tarihçi hukuk okulu veya ekolü, örf ve âdet hukukunu, hukukun temel kaynağı olarak görmektedir. Hukukun tarihle arasındaki bağın milletin tarihi ile arasındaki bağ gibi güçlü olduğunu, birbirlerinden karakteristik özelliklerini yansıttıklarını ifade edilmiştir. Tarihçi okulun en spekülatif görüşü, yasaların kodifikasyonuna ilişkindir. Tarihçi hukuk okuluna göre yasa, kodifiye edilmese de vardır ve bir canlı gibi sürekli oluş ve gelişim halinde halkı yansıtarak seyreder. Hatta bu durumda kodifikasyon yasanın gelişimini yavaşlatmak olduğunu söylemektedirler.[176]

Tarihçi hukuk okulunun düşüncesinde öne çıkan kıstaslara bakıldığında, hukuk tarih ve toplum arasında bir üçgenin kurulduğu söylenebilir. Nitekim tarihsel bir bakışla bakıldığında ulusal kimlik ile örtüşen dil, ahlak, örf, âdet kavramları aydınlatılabilmekte; bu ulus dilinin de halkın ruhu olarak yasaya yansıyacağı belirtilmektedir. Dolayısıyla hukuk sisteminin bütün topluluklar için aynı ve ortak olamayacağı da tarihçi hukuk ekolü perspektifinden bakıldığında söylenebilmektedir. [177] Savigny tarafından dil ile hukuk arasında bir analoji kurularak, halk ruhu kavramı incelenmiştir. Savigny'ın düşüncesine göre uygarlığın gelişimine bağlı olarak toplumsal faaliyet fazlalaşmakta, bu fazlalaşma sonrasında belirli uğraşlar, belirli meslek gruplarının kontrolüne bırakılmaktadır. Bunun sonucunda hukuk da hukukçular[178] zümresine bırakılmakta, hukuk dili buna bağlı

[176] ÖKTEM, TÜRKBAĞ, s. 338-339.

[177] IŞIKTAÇ, *Hukuk Felsefesi*, s. 214-215.

[178] Konu ile ilgili olarak Savigny'in eserleri arasında farklı çıkış sebepleri olduğu belirtilmektedir. *"...Ne var ki Savigny'nin ilerleme ve hukukçular sınıfının ortaya çıkışına ilişkin temellendirilmesinde, Beruf'ta (Savigny'in Vom Beruf Unserer Zeit für Geseztgebung und Rechtswissensachft adlı eseri) ve System'de (Savigny'in System des heutigen Römisches Rechts adlı eseri) belirttikleri arasında farklılık*

olarak profesyonel ve sadece hukukçuların anlayacağı bir hal almakta ya da diğer bir değişle halk dilinden uzaklaşmaktadır. Bu durum nazara alındığında hukuk, artık toplum bilincinden çıkarak hukukçuların bilincinden sadır bir hale gelmeye başlamaktadır.[179] Bu tür bir elitleşmeden Savigny memnun olmamaktadır. Savigny, hukukun tıpkı dil, gelenek ve siyaset gibi tarihsel bir süreç içerisinde bir topluluğa özgü bir karakter olduğunu vurgulamaktadır.[180] Hukuk, toplumun varlığı ve karakteri ile tıpkı dilde olduğu gibi sürekli bir gelişim halindedir. Toplumun gelişmesini, güçlenmesini ve hatta yok olmasını yansıtmaktadır.[181] Söz konusu hukukun toplumsal özellikleri, karakteri ya da manevi ifadesi ile ruhu, hukukun ve haliyle yasanın bir manevi unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli tartışmalara[182] hedef ve eleştirilere[183] konu olsa da yasanın toplumun karakterini

---

vardır. O, Beruf'ta, hukukçuların, halkın hukuka dair azalan bilinci dolayısıyla ortaya çıktığı söylerken; System'de toplumsal ilerleme (ve iş bölümü) sonucu ortaya çıktığı ve böylece bu hukukçuların halktaki hukuk bilincini üstlendiklerini söylemektedir. Bu farklılık tarihsel bakımdan yanlış, izahlara yol açabilirse de Savigny bu izahı hukuk anlayışını temellendirmek niyetiyle yaptığından bu farklı açıklamalar önemli bir sorun olarak gözükmemektedir. O, bu açıklamalarda yalnızca halktaki hukuk bilincinin hukukçular tarafından temsil edildiğini göstermeye çalışmaktadır. …" ACAR, Ali, "Friedrich Carl Von Savigny'in Hukuk Anlayışı", *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2006, s. 69.

[179] SAVIGNY, Friedrich Carl Von, *Çağımızın Yasama ve Hukuk Bilimi Konusundaki Görevi Üzerine,* (Çev. Ali ACAR), (1. Baskı), İstanbul: Ekim 2018, Pinhan Yayıncılık, s. 44.

[180] SAVIGNY, s. 41.

[181] SAVIGNY, s. 43.

[182] Bir diğer Tarihçi Hukuk Okulu taraftarı ve Hukuk Sosyolojisinin habercileri arasında gösterilen Alman Hukukçu Friedrich Justus Thibaut, Almanya için en uygun yasanın, Kod Napolyon olarak bilinen Fransız Medeni Yasasının Alman toplumuna uygulanacak şekilde geliştirilerek iktibas edilmesi olacağını savunmuştur. Bu konuda Savigny tarafından iktibas karşıtı bir tutum geliştirilerek, farklı sosyal, siyasal ve tarihsel süreçlerden geçen bir milletin yasasının iktibasının başarılı olmayacağı belirtilmiştir. IŞIKTAÇ, KOLOŞ, s. 48. SAVIGNY, s. 153-156.

[183] Raymond Wacks tarafından Savigny'in düşünceleri dört farklı hususta eleştirilmiştir. İlk olarak eski toplumlarda bile bu tanımlama zor olmakla birlikte günümüz toplumlarının çok dilli ve çok uluslu yapılarının Savigny'in belirttiği şekilde yek bir toplum karakterine izin vermemesidir. İkinci olarak

yansıtıyor olması haline Savigny tarafından "Volksgeist" denilmiştir. "Toplumun karakterini yansıtması" da bir diğer manevi unsur olarak ifade edilebilmektedir.

Savigny'in düşüncelerine iki farklı perspektiften bakılabilir. Anti-rasyonel bir perspektiften bakıldığında, Savigny'in düşüncelerinde, milli duygu ve retoriklerin hukukun amacının önüne geçmesi durumunun ortaya çıkması riski bulunmaktadır. Nitekim Nasyonal Sosyalist Almanya'nın yasa yapılanmalarında Volksgeist kavramının halis olmayan niyetlerle kullanılması örneği mevcuttur. Rasyonel bir perspektif açısından bakıldığında ise bir yasanın gerek tarihsel gerekse yukarıda ayrıntılı açıklandığı üzere sosyolojik bağlamda bir toplumdan kopuk olması düşünülemez. Zira yine önceki bölümlerde örnek verildiği üzere iktibas (hukuk resepsiyonu) fikrinin çeşitli risklerinden ve kültürel aktarım değişim modelinin yasadan farklı değişkenlere bağlı olduğundan bahsedilmiştir. Savigny'in düşüncelerinin işlevsel bir yanı olduğu göz ardı edilemese de çeşitli güncellemelere tabi tutulması gerekliliği, hukuk ilmi literatürünün temsilcileri açısından da takdir edilmiştir.

Tarihçi okul temsilcilerinden olan Rudolph Von Jhering, Savigny ile hukukun bir gelişimin ürünü olması konusunda ortak fikirde olsa da bu gelişimin içeriği ile ilgili Savigny'e bir şerh düşmektedir. Volksgeist'in dil gibi kendiliğinden gelişen bir yapı olmadığını, bu tür değişim ve gelişimlerin uzun uğraş ve çabaların bir sonucu

---

Çin, Japonya, Tayvan gibi ülkelerin Alman Medeni Kanunlarını başarılı iktibas etmiş olmaları gösterilmekte, bu anlamda bir Volksgeist olmamasına rağmen yabancılık unsuru olan bir yasanın başarılı uygulanmış olması eleştiri olarak sunulmuştur. Üçüncü olarak her toplum kültürel anlamda, değişim ve gelişimlere aynı ölçüde duyarlılık göstermemektedir. Dolayısıyla her toplumda değişimlerin kültürel değişimleri tetiklemesi söz konusu olamaz. Dördüncü eleştiri ise yasayı yapmakla yükümlü olan yasa koyucuların yasama faaliyetlerinde, Savigny'ın belirttiği ölçüde toplumsal karakteri hesaba katmak eğilimde olmamasıdır. WACKS, Raymond, *Hukuk Kuramını Anlamak Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramına Giriş,* (Çev. Fatma Süzgün Şahin ÜNVER, Serdar ÜNVER), Ankara: 2017, Astana Yayınları, s. 333-334.

olduğunu belirtmiştir. Jhering'e göre hukuk barışa ulaşmayı amaçlamaktadır ve hukuk bu uğurda bir araçtır. Adalet bir terazi metaforuna büründüğünde, bir tarafından hukukun bir tarafında ise mücadeleyi simgeleyen kılıcın bulunması gerekmektedir.[184] Dolayısıyla itaat ve bağlılık, Savigny'in ifade ettiği gibi doğrudan bir toplumsal karakter ve ruhtan değil, mücadele ile kazanılmış olmasının özelliklerini taşıyan bir toplumsal karakterden gelmektedir.[185] Jhering'in ifade edişiyle yasanın manevi unsuruna mücadele sonucu kazanılmış olmanın da dahil edilebileceği fikri Volksgeist'in bir tezahürü olarak söylenebilir.

Avrupalı Hukukçu Eugen Ehrlich ise Savigny'ın görüşlerinden etkilenmiş fakat tarihçi hukuk okulunun değerlendirmelerinin sadece, toplumun gelişimini düzenleyici nitelikte yasaları ele alabileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda Savigny'in yaşayan hukuk ile olması gereken hukuku ayırt edemediği konusunda eleştiriler ortaya koymuştur.[186] Oldukça romantik bir anlatıyla, dönemin ya da halkın hukukunun, kısıtlı bir bölüme hapsedilmeye çalışılmasının akarsuyun bir su birikintisi ile sınırlandırılmasına benzediğini ve artık akarsuyun bir durgun su haline geleceğini söylemektedir.[187] Ehrlich'in kuramında, yaşayan hukukun esas olduğu ve bu hukukun mahkemelerde uygulanan hukuktan bağımsız olarak düşünülmesi

---

[184] JHERING, R. Von, *Hukuk Uğrunda Savaş*, (Çev. Rasih YEĞENGİL), (2. Baskı), İstanbul: 1964, Sinan Matbaası, s. 8-9.

[185] JHERING, s. 15-17.

[186] O'DAY, James F., "Ehrlich's Living Law Revisited Further Vindication for a Prophet Without Honor", *Case Western Reserve Law Review Case Western Reserve University School of Law,* Vol. 18, Issue 1, 1966, s.216.

[187] *"... To attempt to imprison the law of a time or of a people within the sections of a code is about as reasonable as to attempt to confine a stream within a pond. The water that is put in the pond is no longer a living stream but a stagnant pool, and but little water can be put in the pond..."* EHRLICH, Eugen, *Fundamental Principles of the Sociology of Law,* (3. Baskı), New York: 2017, Routledge-Taylor & Francis Group, s. 488.

gerektiği yer almaktadır.[188] Bu kapsamdan bakıldığında Ehrlich, hukukun yaşayan bir varlık olarak nazara alınması gerektiğini ve toplumun Savigny'in sıkıştırdığı gibi sadece tarihsel bağlamda değil, daha geniş bağlamlarda yorumlanmasına ihtiyaç duyulduğunu söylemiştir. Nitekim Wacks tarafından Amerika'da tacirler arasında yapılan bir araştırmadan[189] bahsedilerek, tacirlerin kendi aralarındaki ilişkilere hukuk, yasa, avukat gibi olguları dahil etmek istememeleri ve kendine ait yaşayan, teamül benzeri kurallar ile uyuşmazlıklarını çözmeyi tercih etmeleri hukukun yaşayan bir varlık olduğunun kanıtı olarak gösterilmiş ve Ehrlich desteklenmiş; araştırmada yer verilen bu durumun altında yatan sebebin ise mevcut yasalar ile yaşayan hukukun ilişiksizliği olduğu savunulmuştur.[190] Ehrlich tarafından doğrudan ifade edilmiyor olsa da Wacks'ın desteği ile bir yasanın manevi yönünde "yaşayan hukuka uygunluğu, onunla bağlantısı" unsurunun olduğu söylenebilmelidir.

Daha önce Antik dönem içerisinde yasaların nesafet ile ölçütlendirilmesi konusundaki görüşlere yer verilmiştir. Benzer görüşlerin yeni dönem hukukçularında da görüldüğü söylenebilir. Özellikle bu hukukçular yasa olgusunu doğal hukuk, adalet, hakkaniyet gibi kriterler ile ölçütlendirmektedir. Bu kapsamda yasanın maneviyatı içerisinde bu gibi kriterlerin birer unsur olarak bulunup bulunamayacağının da tartışılması gerekmektedir.

İlk olarak İngiliz Hukukçu William Blackstone'nin, pozitif hukuk ile doğal hukuk arasında bir ilişki kurmaya çalıştığı görülmektedir. Blackstone, Tanrı yasaları olarak adlandırdığı yasa türünün değişmezliğine vurgu yapmaktadır. Nasıl ki bir bitkinin tohumdan başlayıp büyümesi, bir hayvanın hep aynı şekilde beslenmesi iradeye bırakılmaksızın devam eden bir süreklilik arz ediyor ise insanlar da mutlaka

---

[188] EHRLICH, s.493.

[189] MACAULAY, Stewart, FRIEDMAN, Lawrence M., MERTZ, Elizabeth, *Law in Action A Socio-Legal Reader,* Minnesota: July 2007, West Academic Foundation Press.

[190] WACKS, *Hukuk Kuramını Anlamak Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramına Giriş*, s. 280.

yaratıcının yasalarına tabi olmalıdır.[191] Bu yasalara uyulması ve bu yasaların süreklilik arz etmesi, bireylerin iradeleri söz konusu olmadan bu yasalara bağlı oluşlarından gelmektedir. Bağlılıktan kastedilen ise bu yasaları koyan yaratıcının her türlü eyleminde insanı takip etmesi değil, insana davranışlarını, bu yasaları kıstas alarak kontrol edebileceği iradesinin verilmesidir. Bu bağlılık hali aynı zamanda bir ölçüttür.[192] Daha önce de belirtildiği gibi iki tür Tanrı yasası bulunmaktadır. Bunlardan birincisi vahiy yasası olarak adlandırılmaktadır. Vahiy yasaları Tanrı'nın doğrudan dikte ettiği, insanlar için bağlayıcı eylemleri içeren, otoritesini Tanrı'dan alan yasalardır.[193] İkinci yasa olan doğa yasası ise yukarıda bahsedildiği üzere süreklilik ve akışın sağlanması için Tanrı tarafından konulan iyi ve kötünün var edilmesini ve de iyi kötü ayrımının sağlanması için insanın aklını keşfetmesini amaçlayan yaslardır.[194] Blackstone, bu iki temel yasanın değişmezliğine vurgu yapmış, pozitif yasanın bu iki temel yasa ile ölçütlendirilmesi, eğer mevcut bir pozitif yasa (insan yasası olarak ifade eder) ile Tanrı yasası çatışması var ise Tanrı yasasının uygulanması gerektiğini belirtmiştir.[195] Burada Blackstone'nin Tanrı yasaları uygunluk iddiasına bakıldığında, pozitif yasalara "vahiy ve doğa yasalarına uygunluk" adı altında bir manevi unsur daha tayin edildiği görülmektedir.

Yine benzer bir ölçütlendirmeyi Roger Cotterrell'in uyguladığı söylenebilir. Cotterrell, Anglo-Amerikan hukukçularından farklı düşündüğünü belirterek yasanın bir varoluş nedenine sahip olduğunu, bu varoluşsal nedenin adalet olduğunu, hukukun araç olarak kullanılmadan adalete ulaşmasının mümkün olmadığını ileri sürmektedir. Hukukun temelleri ile ilgili olarak yapılacak bir sorgulamanın hukukun

---

[191] BLACKSTONE, Sir William, *Commentaries on the Laws of England in Four Books,* Vol. 1, Book I&II, Philadelphia: 1893, Lippincott Co., s. 38.

[192] BLACKSTONE, s. 39.

[193] BLACKSTONE, s. 39.

[194] BLACKSTONE, s. 40.

[195] BLACKSTONE, s. 41.

dogmatik ve pratik yönünü küçümsemek anlamına gelmeyeceğini söyleyen Cotterrell, hukuk teorisinin adaletin peşinde olma eyleminin anlamına yönelmesi gerektiğini savunarak, bu düşüncelerini dekonstrüksiyon olarak bilinen yapı bozumcu fikirlere refere etmektedir.[196] Blacsktone'nin orta koyduğu fakat epeyce soyut olan perspektif ile Cotterrell'in daha somut olan eleştirel perspektifi birleştirilerek yasanın "yüksek ve aşkın anlamda bir adalete uygunluk ve adaletin peşinde olmak" şeklinde bir manevi unsurunun olması gerektiği çıkarımı yapılabilmektedir.

Hukuk ilmi içerisinde daha önce de üzerinde sıklıkla durulduğu üzere etkinlik problemi her zaman önemli bir yer işgal etmektedir. "Yasaya neden uymalıyız?" sorusu, hukuk alanı içerisinde birçok sistemli kavramsal analizin doğmasına kaynaklık eden sorudur. Nitekim bu sorunun kaynaklık ettikleri arasında da yasanın manevi unsurlarından bahsedilmiş olduğu söylenebilir. Söz konusu etkinlik probleminin işaret ettiği bir diğer soru "yasanın kaynağı olan yaratıcı nedir?" sorusudur. Özellikle klasik Avrupa hukuk sistemleri içerisinde oldukça meşhur olan normlar hiyerarşisi kavramının temel paradokslarından birisi, hiyerarşinin basamaklarından yukarı doğru tırmandıkça ortaya çıkmaktadır. Nitekim yönetmeliği var eden yasa, yasayı var eden anayasa ise, anayasayı var edenin ne olduğu sorusuna, bir güç, bir otorite anlamında 'postulat' cevabı verilmektedir.[197] Kulağa yabancı gelen bu postülat kelimesi aslında Latince bir disiplinin belirli ilkeleri anlamındaki "postulatum" kelimesinden gelmektedir. Postüla kelimesi tüm disiplinlerde ortak olmakla birlikte, disiplinler açısından farklılık gösteren temel ilke anlamındaki Postüla, *"…(f)ormel bir mantıksal ya da matematiksel bir sistemde, kendisine temel bir kabul olarak ihtiyaç duyulan, kanıtlanmadan ve apaçık bir şey olarak kabul edilen önerme…"* olarak tanımlanmaktadır.[198] Postülata olan ihtiyacı, normları

[196] COTTERRELL, s. 380.

[197] GÜRİZ, *Hukuk Felsefesi*, s. 29.

[198] CEVİZCİ, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s. 704.

hiyerarşik olarak sıralamayı uygun bulan Hans Kelsen'in de kabul ettiği görülmektedir. Nitekim Kelsen tarafından yukarı yönlü sorgulamada, ilk önce bir bireyin işlediği suça karşı verilen cezanın bir mahkeme kararı, bu kararın dayanağının bir ceza yasası, bu ceza yasanın dayanağının bir anayasa olduğu ifade edilerek bu noktadan sonra bir manevi unsura yöneldiği görülmüştür.[199] Kelsen, Saf Hukuk Teorisinin bu postülatı formülize etmekle uğraşmadığı konusunda kuramının en başında şerh düşmekle birlikte; bu postülatı ilk yasa koyucunun eylemi[200], hukuk sistemini inşa eden bütün maddi olayların normatif olarak içeri alınması, pozitivist anlayışın zorunlu bir varsayımı olarak ifade etmiştir.[201] Öyleyse bir çok maddi unsur yanında önemli de bir manevi unsur katkısı olan Kelsen'in, yasanın varoluşuna ilişkin açıkladığı "Postüla" bir manevi unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bölüm içerisinde çeşitli tarihsel periyotlar ve ekoller arasından öne çıkan kuramcıların öne sürdükleri düşünceler toparlanarak özetlenirse; manevi unsurlar yine bu bölümün başında doğrudan görünür olmayan fakat hissedilebilir, çıkarsamalar ile varlığı tespit edilebilir unsurlar olarak tanımlanmış ve Janus perspektifinin ikinci yüzüne yerleştirilmiştir. Bu tanımdan ve yukarıdaki bulgulardan hareketle yasanın manevi tarafı olarak belirttiğimiz ikinci yüzünde; bir rızanın ürünü olması, iyiye yönelmesi, itaat edilir ve uygulanır olması, doğal hukuka uygun olması, tikel duruma doğrudan nüfuz ediyor olması, toplum karakterini yansıtıyor olması, bir mücadelenin sonucu olması, yaşayan hukuka uygun olması, adalet ile çelişmemesi, kurucu bir postülatının olması unsurlarının eklenmesi mümkün olmalıdır.

---

[199] KELSEN, s. 28.

[200] Merhum Adnan Güriz Hoca tarafından yapılan tanımlama oldukça tatmin edicidir. Bu tanımlamaya göre hukuk realitesi ile norm ilişkisi koparılmamalıdır. Başarılı bir devrim sonrası sosyal hayatla (hukuk realitesi olarak) bağlayıcılığını yitiren anayasa, şeklen yürürlükten kaldırılmamış olsa bile artık o yasanın bir anayasa olmadığı, eski normun yerini temel bir norma bırakmak zorunda olduğu ve de bıraktığı belirtilir. Bu görüş idarenin ilk eylemi fiilinin açıklamaktadır. GÜRİZ, *Hukuk Felsefesi*, s. 29-30.

[201] KELSEN, s. 29.

Görüldüğü üzere, sayılan unsurların önemli nitelikli çoğunluğu yasanın bileşenlerinden olan etkinlik ve adalete uygunluk ile ilgilidir. Zira iyiye yönelim, doğal hukuk ile çelişmemek, adalet ile çelişmemek unsurlarının doğrudan doğruya adalete uygunluk bileşenlerini ilgilendirdiği görülmektedir. Bununla birlikte bir rızanın ürünü olmak, itaat edilir ve uygulanır olmak, tikel duruma nüfuz etmek, toplum karakterini yansıtmak, mücadele sonucu benimsenmek, yaratıcı anlamda postülata sahip olmak gibi unsurların ise doğrudan etkinlik, yani yasaya uyma, yasaya itaat, yasayı uygulama bileşenleri ile ilişki içerisinde olduğu görülmektedir.

Yasanın fonksiyonları açısından bakıldığında ise adalete uygunluk, iyiye yönelim, tabii hukuk ile çelişmemek, adalet ile çelişmemek unsurlarının hukukun adalet fonksiyonunu yansıttığı; rızanın ürünü olmak, itaat edilir ve uygulanır olmak, tikel duruma nüfuz etmek, toplum karakterini yansıtmak, mücadele sonucu benimsenmek, postülata sahip olmak gibi unsurların ise hukukun sosyal olgu fonksiyonlarına yöneldiği açıktır.

İfade edildiği gibi yasanın manevi yüzü olarak adlandırılan tarafı net bir görü sunmayıp, tahdidi unsurlar barındırmamakta; bu yüzün ve unsurlarının neler olduğu hakkında araştırma yukarıda yapıldığı gibi bir sentezlemeyi gerektirmektedir. Yine sıklıkla belirtildiği üzere bu unsurların dahi birçoğu tartışmalı olup, eklemelerin ve eksiltmelerin bu tartışmaların argümanları ile elde edilecek sonuca göre yapılabileceği gerçektir. Burada çalışmanın bağlamına sadık kalınarak ne bu unsurları tartışmak ne de tam olarak bir sayı vermek amaç edinilmiştir. Çalışmanın amacı, yasada ikinci bir yüzün var olduğunun ifade edilmesi, ikinci yüzde yer alan unsurların hukukun hangi fonksiyon ve bileşenler ile ilişkili olduğunun anlatılması, yine bu ikinci yüzün psikolojik unsur kavramı ile ilişiğinin kurulmasıdır.

IV. Yasada Tamamlayıcı Rol: Psikolojik Unsur

Yasanın maddi ve manevi unsurları başlıklı kısımlarında, buraya kadar genel olarak yasada var olduğu iddia edilen, çeşitli unsur ve ögelerden bahsedilmiş; bu bahisle yasanın Janus olarak metaforize edilen düalist anlamda iki yüzlü olduğu, bu yüzlerinde hangi unsurların var olabileceği ifade edilmiştir. Yine bu yüzlerde bulunan unsurların hem hukukun hangi bileşenleri hem de yasanın hangi fonksiyonları ile ilişikli olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde yasa ile içeriksel ilişkisi dolaylı olan manevi unsurlar ile tamamlayıcılık bakımından etkileşim kuran özel bir unsur tanımlanmaya çalışılacaktır.

Yasa olgusunun tanımsal niteliğine yer verilen "yasa kavramı" adlı kısımda da görüldüğü üzere yasa gerek hukuk alanında gerekse diğer alanlarda çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Fark edildiği üzere hukuk dışı alanlar da dahil olmak üzere yasa olgusu, bir rutini, değişmezliği, itaati, hep aynı sonucu almayı, mecburiyeti ve bir otorite tarafından ihdas edilmeyi içermektedir. Bilimsel, rasyonel, Sokratik, yapıbozumcu akıllardan herhangi birinin ise skeptik ve merak edici dürtüleri ile bu tanımlamalara *"yasa gerçekten her zaman değişmezliği, itaati, otoriteyi, rutini ifade eder mi?"* sorusuyla yaklaşması kaçınılmazdır. Nitekim yasaya uymanın mit olduğu tartışılmıştır. Hukuk İlmi literatüründe de bu yaklaşım söz konusu olmuştur. Bu sorunun cevabını bulmak için öne çıkan literatürün belirli bir sistemde incelenmesi gerekir. Bu incelemede yapılacak olan ise dedüksiyon mantığında çeşitli sorular sormak ve genel hakkında çıkarımlarda bulunmak olacaktır.

İlk olarak *"Yasaya her zaman itaat edilir mi?"* sorusunu sormak gerekir. Bu sorunun cevabına ulaşmak amacıyla tanımlanacak olursa hukuk, toplumsal yaşamda olayları değerlendiren ve değerlendirilen bu olayları deyime bağlayan olgu şeklinde tanımlanarak, hukukun duyu organları ile kavranamadığı ve algılanabilecek maddi

bir varlığa sahip olmadığı belirtilebilir. Bu bağlamda hukukun, onun taşıyıcısı olan yasa kitapları, kağıtlar, XII Levha Yasası'nda olduğu gibi taş tabletlerden ibaret olmadığı ifade edilmiştir. Hatırlanacak olursa normatif olarak bakıldığında normların varlıklarını üst bir norma borçlu oldukları, bu üst ise adaletin kaynaklık ettiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla adaletin salt bir düşünce ve salt bir değer ya da diğer bir ifadeyle olması gereken değer olduğu savunulmuştur.[202] Buradan bu çalışmanın savunduğu görüş olan, yasanın bireylerin uyması için kaydedilmiş kurallar bütünü olmaktan fazlası olduğu sonucu çıkarılabilmektedir.

Hukuk antropolojisi içerisinde yer alan baskın görüş de görüşünün temelini, toplumda yer alan uyuşmazlıkların çözümünde siyasi pratiklerin etkili olmasına dayandırmıştır. Yabancı olunmayan bu görüş, siyasi pratiklerin neden yasalar yerine uyuşmazlıklarda etkin olduğunu araştırmış ve toplumda var olan kuralların hiçbir zaman bütünüyle tutarlı olmadığı yargısına varmıştır. Nitekim yine yabancı olunmayan bireysel olaylara uygulanacak kurallar ile genelleyici kuralların yan yana durduğunda çelişik görüntü verdiği görüşünün hukuk kurallarının egemen olduğu toplumlarda bile sıkça görüldüğü ifade edilmiştir. Kurallar ne kadar ayrıntılı düzenlenirse düzenlensin, genel karakterli olarak kalacak ve uygunluğu konusunda her zaman bir şüpheyi bünyesinde barındıracaktır. Bu çatışma hem uzlaştırıcı rolünde olan kişilerin uyuşmazlıkları çözdüğü hem de yargılayıcı rolündeki kişilerin uyuşmazlıkları çözdüğü toplumlarda incelemeye tabi tutulmuştur. Uzlaştırıcı rolüne bürünenlerin olduğu toplumda, etkili ve baskın konuşanın çözümünün, etkisiz konuşana göre tercih edileceği; yargılayıcı rolünde olanların bulunduğu toplumlarda ise kuralların uygulanmasına rağmen tarafların ekonomik düzeylerinin sonuca etki edeceği belirtilmiştir.[203] Bu görüş hukuk antropolojisinin, kuralların temelinde şüphenin var olduğu düşüncesine sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu düşünceye

[202] ARAL, Vecdi, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları,* (3. Baskı), İstanbul: Eylül 2012, On iki Levha Yayıncılık, s. 41-44.

[203] ROBERTS, s. 177.

sahip oldukları, hukuk antropologların güç-kural dikotomisi incelemesinde, kurallar tarafından yönetilen toplumlarda bireylerin işlerini pragmatik çözümler yoluyla çözdüklerini gözlemlemeleriyle de teyit edilebilir. İncelemelerinin sonucunda da güç-kural dikotomisinin başarısız olduğunu, bunlardan birinin varlığının ya da yokluğunun kutuplaştırmasından çok, bunlar arasındaki ilişkinin nasıl olduğunun kavranmasının daha önemli olduğunu düşündüklerini de ayrıca belirtmek gerekir.[204] İngiliz Antropolog Bronislaw Malinowski, Trobriand Adası halkının hukuk kuralları üzerinde yaptığı incelemede kuralların "karşılıklılık" adını verdiği bir toplumsal tasdik mekanizmasına sahip olduğunu gözlemlemiştir. Bu gözlemde, düzenlemelere, toplumda mahkeme ve kolluk kuvveti olmamasına rağmen uyulduğunu tespit etmiştir. Buradan hareketle psikolojik etkinin yanında toplumsal bir mekanizma ile karşılıklı bağlılığa dayanan bir tasdikin oluşturulduğunu da ifade etmiştir.[205]

Öncesinde belirtildiği üzere yasanın uygulanırlığının bir mit olarak algılanması hukuk ilminde yasalara neden uyulduğu konusunda bir yoğunlaşmaya neden olmuştur. Hukuka neden uyulduğuna ilişkin soruya verilen bir cevapta itaatin çeşitli nedenlerden kaynaklandığı belirtilmiştir. Bu sebepler, yasanın ödev olarak görülmesi ve ödevin meşrulaştırılması, adil oyun, rıza, kamu yararı, minnet olmak üzere beş kategorik şeklide incelenmiştir.[206] Özellikle çalışmanın bağlamında olan rıza ve adil oyun kategorilerini açıklamak, psikolojik unsur kavramının yaratılması açısından oldukça isabetli olacaktır.

Rıza ile hukukun uygulanması bağlamında anlatılmak istenen, bir topluma üye olmanın o toplumun kurallarına rıza göstermek anlamına gelip gelmeyeceğidir.

---

[204] ROBERTS, s. 181.

[205] WACKS, *Hukuk Kuramını Anlamak Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramına Giriş*, s. 339-340. ROBERTS, s.37. MALINOWSKI, Bronislaw, *Yabanıl Toplumlarda Suç ve Gelenek,* (1. Baskı), (Çev. Şemsa YEĞİN), İstanbul: Ocak 2016, s. 51-53.

[206] WACKS, *Hukuk Kuramını Anlamak Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramına Giriş*, s. 437-443.

Taahhüt etme adlı siyasal kuramın bir eleştirisine dayanan görüşe göre, bir ülkede ikamet ediyor olmak, o ülkenin vergilerinin ödenmesi gibi yükümlülüklere kendiliğinden rıza gösterdiği anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla rızanın genel anlamda yasalara itaat yaratacağını söylemenin kırılgan olduğu ifade edilmiştir.[207] Rızanın, bu tür ikamet etme bağı ile doğrudan ilişkilendirilmesi ve zımnen oluştuğunun söylenmesi kanaatimizce de pek rasyonel değildir. Fakat rızanın kırılganlığı konusunun, rızanın nasıl var olduğunun şartları ile birlikte mütalaa edilmesi gerekmektedir. Zira burada kırılganlık, rızanın kendisinde değildir. Toplumsal bir rızanın varlığı er ya da geç bir yasanın etkinlik problemini ortadan kaldıracak, kadük olmasını engelleyecektir. Kırılganlığın, rızanın nasıl ve ne şekillerde yaratıldığı hususuyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Çünkü rıza, orada ikamet etmek anlamında kullanılırsa bu rıza kırılgan bir rıza olacak, fakat rıza, ilerleyen bölümlerde ayrıntılı bahsedileceği gibi, çeşitli iletişimsel, sosyolojik ve bilişsel yollarla yasanın sosyal ve adalet fonksiyonlarını yerine getirildiği yönünde toplumun bireylerinde yeşeren bir inanca dayalı ise pek kırılgan olmayacaktır.

Bir diğer kategori olarak belirlenen adil oyunda, hukukun sunduğu yararların bedeli, bireylerin hukuka uyması olmaktadır. Hukuk, kendisine uyulması sonucunda, düzen, güvenlik, adalet gibi çeşitli faydaları, kendisine uyan bireye ve topluma sunacaktır. Burada ciddi bir ahlakilik temeli aranmıştır. Gece saatlerinde hiçbir araba ve yayanın olmadığı kavşakta kırmızı ışıkta geçmenin bir zararı olmamasına rağmen burada kırmızı ışıkta durma kuralına uymanın tamamen ahlak ile ilgili olduğu belirtilmiş, buradaki kurala itaatin altında "toplumun diğer bireyleri kurala uyuyor ben de bu kurala uymalıyım" saikinin yer aldığı belirtilmiştir.[208] Bu görüşte ön plana çıkanın, hukukun ahlak ve fayda alt başlıklarına sahip olan adalet fonksiyonu olduğu görülmektedir. Nitekim yukarıda da belirtildiği üzere kırılgan olmayan rızanın temelinde, adalet fonksiyonu açısından etkili olacak olan, yasanın adil bir oyun

[207] WACKS, *Hukuk Kuramını Anlamak Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramına Giriş*, s. 441.

[208] WACKS, *Hukuk Kuramını Anlamak Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramına Giriş*, s. 440-441.

sunduğu inancı olması, yasanın etkinlik problemini çözülebilecektir. Fakat adil oyun olduğu inancının, mutlak anlamda yeterli olmayacağı, bunun yanında yasanın sosyal olgu fonksiyonunu yerine getirdiği inancının da oluşması gerektiği belirtilmelidir.

Hukuka neden uyarız sorusu hukuk antropologlarınca da tartışılmıştır. Bu konuda baskın iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre bir toplumda yasaya uyulmasının sebebinin, o toplumda kuralların uzun süredir var olduğu ve uygulanagelişin bir alışkanlık yarattığıdır. Bir diğer görüş olan antropolog Alfred Radcliffe-Brown ve Bronislaw Malinowski'nin görüşüne göre kurallara uymanın nedeni yaptırımdır. Zira insanların toplumun bireyleri olarak o toplumda tutunmalarına ihtiyacı vardır. Toplumdaki diğer bireyler tarafından tasvip edilmeme, kabul görmeme korkusu ile toplumun cezalarından uzak durmak ve ödüllerine kavuşma arzusu, insanları kurallara itmektedir. Fakat bireylerce kurallara uyma isteğinin altında aynı zamanda bir onanmanın yattığı da bu görüş tarafından inkâr edilmemektedir. Uzun süre uygulanageldiği için bu kurallar "iyilik, doğruluk" vasfını kazanmakta; güvenli, bilinen, rutin, ahlaki olarak iyi olduğu inancı bireylerde oluşmaktadır.[209] Görüleceği üzere antropologlar arasındaki görüş farklılıkları da sentezlendiğinde ortaya toplum tarafından bir inanca dayalı olarak onanma ya da rıza gösterilmesi olguları çıkmaktadır.

Yukarıdaki görüşler sonucu *"yasaya her durumda mutlak itaat söz konusu değildir, yasa toplumsal bir onanmaya ihtiyaç duyar"* yargısına ulaşıldığına göre bir sonraki aşamada yasaya itaatin nasıl sağlanacağının bulunması için şu sorunun sorulması gerekmektedir: *"Yasa koyucu, davranışlarını ve haklarını çoğu kez sınırlayıcı şekilde düzenlemeye talip olduğu, kendisine itaat etmeyen toplum ile etkileşime geçmekte midir?"* Bu sorunun cevabının literatüre multidisipliner bir bakış ile bakılarak bulunması mümkündür.

[209] ROBERTS, s. 33-34.

Yasa koyucunun toplum ile yeterince etkileşime girip girmediği veya diğer kutuptan düşünürsek, toplumun yasayı yeterince bilip içselleştirip içselleştiremediği konusunda, kendisi de bir pozitivist olan Leon Duguit'in düşünceleri önemlidir. Duguit'in bu noktada eleştirdiği olgu, Austin'in savunduğu üzere, yasanın yaptırımlar ile etkin hale getirilmesidir.[210] Duguit'in çıkış noktası, uluslararası hukukun nasıl var olduğudur. Egemen olan devletlerin birtakım kurallar bütününe uyma davranışı göstermesi, fakat bu uyma davranışının egemen yetkilerinden dolayı yaptırımı olmayan bir alanda var olması Duguit'i, yasalara tabi olan bireylerin arasındaki kabul ve dayanışma bilincine itmiştir.[211] Bu kapsamda yasalar toplumdan doğar ve bir konsensüsün ürünüdür. Toplumun bireyleri o kurallara uyması gerektiğini, uymadığı taktirde ise kurallara uyan diğer bireylerin kendisini dışlayacağını bilir.[212] Nitekim hukuk ve yasa fikri, zorlamanın pek de olanaklı olmadığı dönemlerde ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle Duguit'in bu baskıyı reddeden tavrı ve doğrudan demokrasiye varan, birey kabulünün değerli kılınması fikri, yasaya karşı bir direnme fikrini de beraberinde getirmiştir.[213]

Yasa koyucu ile toplum arasındaki etkileşim sadece Duguit tarafından dile getirilmemiştir. Duguit tarafından en yüksek perdeden dile getirilen bu görüşe, özü ve amacı itibariyle paralellik gösteren de birçok görüşün literatür içerisinde yer aldığı ifade edilebilir. Bu görüşlere göre toplumsal anlamda bir desteğin yönetilenlerin gözünde yönetenlerin meşruiyet kaynağı olarak görüldüğü ifade edilmiştir. Burada meşruiyet vurgusunun yapılmasının nedeni ise meşruiyetin itaat ve uyma davranışının teminatı konumunda olmasıdır. Yönetilenler tarafından meşruiyet sağlandığı ölçüde yasaya uyma ve itaatin gerçekleşeceği savunulmuştur. Dolaysıyla kendilerine kaynaklık eden siyasi doktrin fark etmeksizin yönetimler halkın onayını

[210] DUGUIT, Leon, "Objective Law", *Columbia Law Review,* March 1921, Vol. 21, N. 3, s. 253.

[211] DUGUIT, s. 249-254.

[212] DUGUIT, s. 250-251.

[213] ÖKTEM, TÜRKBAĞ, s. 313-314. DUGUIT, s. 251.

almaları gerektiği bilincini korumuştur.[214] Multidisipliner çalışmanın sağladığı avantaj, farklı alanlardan gelen görüşlerin aynı konuya farklı perspektifler ile baktığını göstermek ve ulaşılan sonucun aynı olduğu yargısına ulaşılabilmektedir. Nitekim yukarıdaki siyaset, iletişim, ceza hukuku gibi farklı disiplinlerden gelen görüşlerin kendi perspektiflerinde, daha önce de çalışmada yer verilen ve hukukun bileşenlerinden biri olan "etkinlik" problemini hedef aldıkları görülmektedir. Somut geçerlilik kazanmış bir normun fiilen geçerli olup olmaması problemi olan etkinlik hususu, hukukun fenomonolojik bir değerlendirmesinden öte geçmiş, sosyolojik bir problem halini almıştır. Dolayısıyla hukukun bu probleminin tarihsel ve sosyolojik açıdan ele alınması gerekliliğinin[215] farklı alanları bir araya topladığı görülmektedir. Bu durum yukarıda belirtildiği üzere literatüre multidisipliner bakış atmanın gerekliliğini de ispatlamaktadır.

Yasa olsun olmasın, yukarıda anlatılan türden bir toplumsal desteğin hukuka etkin olduğu, hukuk antropolojisinin ilgisini çekmiştir. Öyle ki Philip Hugh Gulliver tarafından Ndendeu [216] ve Arusha [217] kabilelerinde yapılan gözlemlerde, anlaşmazlığın çözülmesinde güdülen amacın adaletli çözüme ulaşmak olduğu, bu

---

[214] DÖNMEZER, Sulhi, *Sosyoloji,* (8. Baskı), Ankara: 1982, Savaş Yayınevi, s.377. VERGİN, Nur, "Siyaset İlgisizleşme ve Türkiye'de Temsil Sorunu", *Türkiye Günlüğü Dergisi,* Sayı. 38, Ankara: 1996, s. 15. SELÇUK, Sami, *Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne,* (3. Baskı), Ankara: 1999, Yeni Türkiye Yayınları, s. 22. MACİT, Mustafa, *Türkiye'de Toplumsal Değişim ve Siyaset*, (1. Baskı), İstanbul: 2010, Birey Yayınları, s. 17.

[215] IŞIKTAÇ, Yasemin, SEVTAP, Metin, *Hukuk Metodolojisi,* (3. Tıpkı Baskı), İstanbul: 2012, Filiz Kitabevi, s.53.

[216] Ndendeule, Tanzanya'nın güneydoğusunda yer alan etnik bir bölgedir. Yaklaşık 189 bin kişi nüfusa sahip olan bölge %80 oranında etnik dini inanışlara sahip olup halkı yerel dil olan Ndendeule dilini konuşmaktadır. Etnik yapısı korunmuş bir Afrika bölgesi örneğidir. Erişim Tarihi: 08.03.2019 https://joshuaproject.net/people_groups/13278/TZ.

[217] Arusha, Tanzanya'nın kuzeyinde yer alan etnik bölgedir. Yaklaşık 1,5 milyon kişi nüfusa sahip olan bölgede, Arusha, Meru, Irak ve Masai etnik grupları yaşamaktadır., Erişim Tarihi: 08.03.2019 https://www.britannica.com/place/Arusha-region-Tanzania.

kapsamda yasa olmamasına rağmen adalete ulaşma görevinin toplumun bireylerinden oluşan destek grubuna yükletildiği tespit edilmiştir.[218]

Görüldüğü üzere gerek Duguit'in gerekse farklı disiplinlerden gelenlerin gerekse de hukuk antropologları Roberts ve Gulliver'in gözlemlerinin toplamında, *"modern anlamda yasa olsun olmasın, hukuku yaratacak olanın yasaya itaat edilmesi için toplumla etkileşime geçtiği ve geçmesi gerektiği"* yargısına ulaşılmaktadır. Bunun üzerine de *"yasa koyucu toplum ile etkileşime geçerek, bu itaati nasıl sağlamaktadır?"* sorusu sorulmalıdır.

Yukarıda verilen sorunun cevabı için değişim, olanaksızlık ve inanç üzerine bir kurgunun üretilmesi kaçınılmazdır. Bu kurgunun temelinde, aslında bilgi felsefesinin temellerinden biri olan kesin bilgiye yönelik olanaksızlık yatmaktadır. Daha önce düşüncelerine yer verdiğimiz Sofist görüşün öncülerinden Protogoras tarafından evrende her şeyin değiştiği, bu değişkenliği bir noktada sabitlemeyi insan aklının yapamayacağı söylenmiş; duyum ve algılarımızın bu değişimin bir parçası olduğu belirtilmiştir. İnsanın her şeyin ölçütü olduğu yönünde Sofist öğretisi ile değişimin kaçınılmaz oluşu birlikte mütalaa edildiğinde, düalizmin her zaman var olduğu, her

[218] ROBERTS, s. 179. GULLIVER, Philip Hugh, *Social Control in an African Society A Study of the Arusha: Agricultural Masai of Northern Tanganyika,* Londra: 1963, Routledge&Kegan Paul, s. 190. Belirtmek gerekir ki yazar, destek grupları tarafından verilen desteğin, her zaman adalete götürücü bir yol olmadığını vurgulamış; toplumda kabul görmüş kurallardaki gibi bir tarafsızlığın mümkün olmadığını belirtmiştir. Destek gurubuna mensup kişilerin, çapraz sorgular yapmak, olayları duygusal alanlara çekmek gibi tekniklerle karşı taraftaki grupları etkilediklerini gözlemlemiştir. Kanaatimizce yasanın üretimi bir diyalektik mücadeleyi gerektirmektedir. Zira destek gruplarında gözlemlendiği söylenen manipülatifliğin, yasa yapım süreçlerinde yasa koyucu misyonunu üstlenen modern parlamentolarda da gözlemlenebileceği aşikardır. Dolayısıyla bu diyalektik mücadelenin varlığı, sadece yasanın adilliği bakımından bir yargıya varılması için uygun olup; "yasa koyucunun ya da ilkel kabilelerin ulaşmaya çalıştıkları adalete toplumsal etkileşim ile ulaşılıp ulaşılamayacağı "yönünde bir yargıya varılması için uygun değildir.

zaman karşıt görüşün evrende yer alacağı, bunlardan hangisinin doğru olacağının insanın seçimlerine ve bu seçimlerinde belirleyici olanın seçeneklerden hangisinin doğru olduğuna yönelik inanca bağlı olacağı anlaşılmaktadır.[219] Şu durumda belirtmek gerekir ki Protogoras inancın değerini vurgulayarak bir değişkenliğin kaçınılmazlığından bahsetmiştir. Söz konusu inanç perspektifi de *"yasa koyucu toplumla etkileşime geçerek, itaati nasıl sağlar?"* sorusunun cevaplanması konusunda önemli bir ipucunu barındırmaktadır.

Protogoras'ın ve Sofistlerin temelde dayandığı, doğru bilginin olanaksızlığı ve değişkenlik kavramını çalışma bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Zira her türlü doğru bilginin olanaklı olup olmadığı hususu ne bu çalışmanın amacıdır ne de inanılan rasyonel değerlerce ispatlanabilir olduğu düşünülen bir önermedir. Çalışma bağlamında merak edilen konu doğru yasa, doğru hukuk bilgisi, değişken adalet gibi hukuki bilginin niteliğidir.

Sosyolojide olduğu gibi hukukta da ,özellikle sosyoloji-hukuk ilişkisi de düşünüldüğünde, kesin ve değişmez tanımların yapılmasını zorlaştırmaktadır.[220] Düşünüldüğü zaman "Adalet nedir?" sorusunun korkutucu bir soru olduğu, özellikle adaletin yasalar ile elde edilmeye çalışıldığı örnekler dikkate alındığında; yasanın, adaletten kaç birim, eşitlikten kaç birim, sosyal gerçekliklerle uyumluluktan kaç birim barındıracağı gibi matematiksel bir formül ile ifade edilemeyeceği, çünkü yasayı oluşturduğu iddia edilen bu unsurların hiçbirinin sayılabilir ve ölçülebilir olmadığı, bir an için ölçülebilir oldukları düşünülse bile bu formülün toplumdan topluma, zamandan zamana değişkenlik göstereceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Protogoras'ın iddia ettiği üzere doğru ve kesin bilgi olanaksız mıdır saptamak zordur; fakat hukuk ve adalete ilişkin dolayısıyla yasaya ilişkin kesin ve doğru bilginin pek de olanaklı olamayacağını söylemek doğru olabilir.

[219] IŞIKTAÇ, *Hukuk Felsefesi*, s. 45.

[220] ÖKTEM, TÜRKBAĞ, s. 249-250.

Nitekim bir örnekte tablonun büyüklüğü, rengi, biçimi gibi özelliklerine insanların uzlaşmasının normal olduğu fakat tablonun estetiği bakımından insanların uzlaşmasının pek mümkün olmayacağı belirtilerek, objenin değer özelliğini karşılarında bulunan süjenin yargılarından aldığı belirtilmiştir. Süje tarafından verilen bu yargının arkasında da psikolojik bir yaşantının olduğu vurgulanmıştır.[221] Bu tanımlamalar sonrasında norm ve etkinlik adına bir açıklama yapılmış, tinsel dünyanın sadece sübjektif olmayacağı, ideal bir varlık biçiminin olmasının tini gerektireceği ve tinsel dünyanın ise bireyüstü bir objektiviteyi gerektireceği ifade edilmiştir. Değerlerin sübjektivitesinin doğru olduğu fakat burada ifade edilen rölativitede, "değerlerin" göreceli değil "değerlerin geçerliliğinin" göreceli olduğu vurgulanmıştır. Bu kapsamda bir değeri normlaştıran aynı zamanda ona uyar, zira onun rölativitesinde normun ihtiva ettiği değer geçerli ve etkin olmalıdır.[222] Başlarda çelişik gibi görünse de basit bir somutlaştırma bu çelişkiyi ortadan kaldırmaktadır. Tabloya bakan kişinin sübjektif gözlerinden bağımsız olarak güzel ve çirkin birer değer olarak tinsel dünyada vardır. Bu değerlerin hangisinin bu tablo için "geçerli" olacağı, tabloya bakan kişinin sübjektivitesine aittir. Bu somutlama norm için uygulanacak olursa, bir norma yönelen kişinin sübjektif gözlerinden bağımsız olarak ahlakilik, pragmatiklik değerleri tinsel dünyada mevcuttur. Burada kişinin sübjektif gözleri, bu norm için hangi değerin "geçerli" olduğunu belirleyecektir.

Sofistlerin iddia ettiği gibi her zaman farklı görüşün olacağı, ya da yukarıda yer verildiği üzere sübjektiviteden bağımsız güzel, çirkin değerlerinin olduğu gibi Edmond Cahn'a göre adalet içinde adaletsizlik de söz konusudur. Normun değerlendirilmesinde de yine yukarıda verilen değerlerin hangisinin olacağı konusunda algıların devreye gireceğini belirtmiştir.[223] Hukuku yaratanların veya

[221] ARAL, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları,* s. 47.

[222] ARAL, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları,* s. 51.

[223] CAHN, Edmond Nathaniel, *The Sense of Injustice,* (2. Baskı), New York: 1975, Indiana University Press, s. 12-13.

hakimlerin faaliyetlerinde tutarlılığın olmaması, yasanın sosyal ihtiyaçlara cevap vermemesi, ahlaki inanışları karşılamaması gibi durumların da adaletsizlik duygusu yaratacağı belirtilmiştir.[224]

Protogoras'ın perspektifi üzerinden hukuk bilgisinin, daha da özelleştirirsek adalet bilgisinin, kesinliği konusuna dönülecek olursa; yukarıda sıraladığımız tüm görüşlerde yer aldığı üzere hukukun bilgisinin değişkenliği, hukukun kesinliğinden çok ona yönelen kişinin göreli olarak hukuka yüklediği değerleri ifade etmektedir. Şu anlamda yasanın manevi unsularının yakın ilişki kurduğu hukukun sosyal fonksiyonuna ve adalet fonksiyonuna yasanın sahip olup olmadığı, bu fonksiyonlara sahip olduğuna ilişkin değerleri kişilerin o yasaya yükleyip yüklemedikleri göreline bağlı olmaktadır. Nitekim bu bağlılık tüm bu soruları sormamıza neden olan dekonstrüktivist aklın önde geleni Jacques Derrida tarafından da teyit edilmektedir. Adalet; yasayı, hukuk kavramlarını, bunların tarihlerini, kökenlerini, anlamlarını vb. barındırmaktadır. Dolayısıyla adaleti anlayabilmek için ona karşı da adil olunması gerekmekte, bunun için de adaletin okunması, duyulması, yorumlanması, nereden gelip nereye gittiğinin belirlenmesi, bunlar için de tekil deyimlere bakılması gerekmektedir. Derrida'ya göre adaleti *"...(o)nun evrensellik iddiasına rağmen veya tam bu iddiası sebebiyle her zaman tekilliklere ve ötekinin tekilliğine hitap ettiğini de bilerek anlamaya çalışmalıyız."*[225] Bu söylemi itibariyle Derrida, hukukun arkasında her zaman adillik açısından hukuku meşrulaştırıcı bir gücün bulunduğunu, böyle bir güç var olduğu müddetçe dekonstrüktivizmin hukuku hedef alabileceğini, çünkü adaletin sonsuz, hesaplanamaz, kurala isyan eden, simetriye yabancı ve heterojen olduğunu; hukukun ise hesaplanabilir, kurallaşan, en önemlisi de kodlanabilen bir yapısı olduğunu söylemiştir.[226] Protogoras'ın iddiası ile başlayan ve

[224] CAHN, s. 14-21.

[225] DERRIDA, Jacques, "Yasanın Gücü: Otoritenin Mistik Temeli", (Çev. Zeynep DİREK), *Şiddetin Eleştirisi Üzerine*, (2. Baskı), (Haz. Aykut Çelebi), İstanbul: Nisan 2014, Metis Yayınları, s. 66.

[226] DERRIDA, s. 60-62. SAĞLAM, Rabia, *Yapıbozumsal Adalet*, (1. Baskı), Ankara: Kasım 2014, Tekin Yayınları, s. 127.

Derrida'nın teyit etmesi ile olgunlaşan; *"Yasaya her zaman itaat edilmekte midir?"*, *"Yasa koyucu, davranışlarını ve haklarını çoğu kez sınırlayıcı şekilde düzenlemeye talip olduğu, kendisine itaat etmeyen toplum ile etkileşime geçmekte midir?"*, *"Yasa koyucu toplum ile etkileşime geçerek, bu itaati nasıl sağlamaktadır?"* sorularından oluşan süreçte, *"yasa koyucu yasanın ideal yasa olduğu inancını toplumda ve bireylerde yaratarak, yasaya itaati sağlamaktadır"* sonucuna ulaşılmaktadır.

Yasaya dayalı bu inanç üzerinden bir tanımın geliştirilmesinden önce, bu tanım yapılırken nelere dikkat edilmesi gerektiği, ikinci olarak yapılacak tanımdan önce çeşitli alanlarda inanç üzerinden yapılan tanımlamaların nasıl olduğunun incelemesi isabetli olacaktır. İlk olarak hukuksal yürürlük iradesinin sadece psikolojik duruma değil aynı zamanda bireylerin içsel onayına ihtiyaç duyduğu belirtilerek; inanca ilişkin yapılacak olan açıklamanın sadece felsefeciler tarafından yapılamayacağı sosyologların da açıklamalarına gerek duyulduğu ifade edilmiştir.[227] Örf ve âdet kaynaklı bir uygulamanın norm olarak kabul edilmesi için maddi unsur, psikolojik unsur adında iki kesin, bir tartışmalı olmak üzere üç şartın gerektiği belirtilmiştir.[228] Şartlar içerisinde yer alan psikolojik şart ise *"opinio juris necessitatis"* kavramı ile özdeşleştirilmiş ve norma bağlı olarak bir davranışta bulunmanın zorunluluk inancı ile olacağı desteklenmiş, yasanın olması gereken şeklinde bir içselleştirilmeye tabi tutulması gerektiği vurgulanmıştır.[229] Örf âdet hukuku üzerinden inanca bağlı olarak var olduğu belirtilen psikolojik unsur; örf ve âdetin mahkeme uygulamaları gibi uzun süreli uygulamayla norm kuvvetine ulaşması sorununu çözen, kurala uyulduğunda hukukun gerçekleştiğine yönelik inanç şeklinde açıklanmış[230]; bir başka görüşte de

---

[227] LARENZ, Karl, *Methodenlehre Der Rechtswissenschaft,* (2. Baskı), Newyork: 1963, Heidelberg, s. 338 (Akt. IŞIKTAÇ, Yasemin, *Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Âdet Hukuku,* (1. Baskı), İstanbul: Ocak 2009, Filiz Kitabevi, s. 45).

[228] IŞIKTAÇ, *Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Âdet Hukuku*, s. 42,43.

[229] IŞIKTAÇ, *Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Âdet Hukuku,* s. 45.

[230] IŞIKTAÇ, *Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Âdet Hukuku*, s. 44. LARENZ, s. 338.

psikolojik unsur, "örf ve âdetin süreklilik arz ederek uygulanması için uygulayanlarından gelen hukuk inancı" olduğu belirtilmiştir.[231]

Psikolojik unsur tanımlamaya ihtiyaç duyan bir başka alan da Milletlerarası Hukuk alanı olmuştur. Egemen yetki dolayısıyla, diğer alışılageldik dogmatik hukuk alanlarındaki gibi bir bağlayıcılık unsuru taşımayan uluslararası hukukun devletlerin yerleşik uygulaması olarak tanımlanabilecek milletlerarası teamül kurallarında psikolojik unsur,

> *"... (M)illetlerarsı bir teamül hukuku oluşabilmesi için genel ve sürekli uygulama yeterli değildir. Teamülün psikolojik unsuru veya manevi unsuru, belirli bir olay karşısında belirli bir şekilde davranmanın hukukun gereği olarak zorunlu olduğu konusunda bir inancın varlığıdır. Bu unsuru Latince "opinio jurissive necessitatis denilmektedir. ..."* [232]

Şeklinde tanımlanmıştır. Bahse konu olan 'opinio jurissive necessitatis', hukuk gerekliliği ve düşüncesi anlamında örf ve âdet hukuku alanında oldukça sık kullanılan Latince bir deyiştir. Bu deyiş özellikle tarihçi hukuk okulunda, hukukun genel ilkesi ile de bağlantılı olabileceği belirtilerek oldukça önemsenmiştir.[233] Opinio Jurissive Necessitatis deyimi tarihçi okul ekolünde modern teoride Puchta tarafından tanımlanmış bir ilke olarak bilinmektedir. Volksgeist gibi yasanın ruhu anlayışı merkezinde, bir halkın hukuki deneyimlerini ifade etmek için kullanılmış;

---

[231] IŞIKTAÇ, *Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Âdet Hukuku,* s.44. ARAL, Vecdi, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine,* (1. Baskı), İstanbul: 1983, Üçdal Neşriyat, s.104. MEIER-HAYOZ, Arthur, *Schweizerisches ZGB*, Berner Kommentar, Band 1, Einleitung Und Personenrecht, Bern: 1962 (Akt. IŞIKTAÇ, *Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Âdet Hukuku*, s. 44).

[232] BOZKURT, Enver, KÜTÜKÇÜ, M. Akif, POYRAZ, Yasin, *Devletler Hukuku,* (6. Baskı) Ankara: 2010, Yetkin Yayınları, s. 89.

[233] ERDEM, Akif, *Opinio Juris Sive Necessitatis,* ILSA E-Dergi, Erişim Tarihi: 07.03.2019, http://www.ilsaedergi.com/opinio-iuris-sive-necessitatis/.

bununla birlikte bazı milletlerarası hukuk doktrinleri bu uygulamaların hukukun yerine getirildiğine yönelik inanç ile tamamlanacağını ifade etmiştir. Yine bazı tarihçi okul üyesi hukukçular ise inanca dayalı opinio jurissice necessitatis deyişinin sadece milletlerarası hukuka değil, hukukun geneline hâkim bir ilke olduğunu vurgulamıştır.[234] Anayasa hukukunda da söz konusu inanca dayalı gerekliliğin ya da çalışmamız bağlamında psikolojik unsurun tanımlanıyor olması da bu görüşü teyit etmektedir. Nitekim yazılı olmayan anayasal kurallarının varlığı için Erdoğan Teziç tarafından *"...(t)oplumda tekrarlanan bu kuralın bağlayıcı olduğu yolunda bir inanç bulunması"* [235] gerektiği; Kemal Gözler tarafından yazısız anayasa kurallarının varlığının *"...(i)lgililerin buna uyulması gerektiğine ilişkin bir kanaate, inanca sahip olmalarına bağlı"*[236] olduğu belirtilmiştir.

Tüm bu bilgi ve bulgular ile yapılan değerlendirmeler neticesinde, çalışmanın konusu olan Psikolojik Unsur kavramının, zıtları dışarıda tutup ortaklıkları birleştiren bir tanımlamasının veya daha estetik ifade ile efradını cami ağyarını mâni bir tanımlamasının yapılması elzem bir hal almıştır. Adım adım ilerlenecek olursa; yasalar, sadece hukukun geçerlilik bileşenini oluşturan ve düzen fonksiyonunu sağlayacak olan biçimsellik ile zorlayıcılık gibi maddi unsurlardan oluşmaz. Yasa tıpkı bir Janus gibi iki yüzlü olup, aynı zamanda hukukun etkinlik ve adalete uygunluk bileşenlerini oluşturan, adalet ve sosyal olgu fonksiyonlarını sağlayacak olan tahdidi olamayan görünmez manevi unsurlardan da oluşmaktadır. Eğer yasaya itaat, yasa koyucunun yasanın hukukun bileşen ve fonksiyonlarını taşıyıp taşımadığı konusunda toplumla etkileşime geçmesini gerektiriyor ise; yasa koyucunun, yasanın eylem ve davranışlarını düzenlemeye talip olduğu toplumu, ikna etmesi gerekmektedir. Yasa koyucunun, toplumu ikna edebilmesinin tek yolu manevi unsurları bir şekilde görünür kılmaktır. Eğer yasa koyucu manevi unsurları görünür

[234] WOLFKE, Karol, *Custom in Present International Law*, (2. Baskı), Netherlands: 1993 Springer, s. 52.

[235] TEZİÇ, s. 73.

[236] GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukuku Genel Esaslar*, (2. Baskı), Bursa: Ekim 2010, s. 53.

kılabilir ise toplumda "bu yasa hukukun adalet ve sosyal olgu fonksiyonlarını taşımaktadır; bundan dolayı bu yasa adalete uygundur, etkin olmalıdır ve itaat edilmelidir" inancını yaratabilir. Nitekim tam tersi düzlemde de toplum, manevi unsurların olmadığını görünür kılabilir ise ancak yasa koyucu da "bu yasa hukukun adalet ve/veya sosyal olgu fonksiyonlarını taşımamaktadır; bundan dolayı bu yasa adalete uygun değildir, etkin olmamalıdır ve itaat edilmemelidir" inancını yaratabilir. O halde *"Psikolojik Unsur, hukukun etkinlik ile adalete uygunluk bileşenlerini oluşturacak ve hukukun adalet ile sosyal olgu fonksiyonlarını sağlayacak manevi unsurları görünür kılan ve bu bağlamda yasaya itaati veya itaatsizliği sağlamak konusunda toplumda ya da yasa koyucuda tamamlayıcı misyonu olan inanç"* olarak tanımlanmalıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

YASADA PSİKOLOJİK UNSURUN YARATIMI

Yasa kavramından başlayan çalışma, çalışmaya ismini veren psikolojik unsurun tanımlanması ile devam etmiş, yapılan tanımda ise psikolojik unsurun iki farklı düzlemi olduğu vurgulanmıştır. Psikolojik unsurun topluma veya yasa koyucuya etkin olabileceğinden hareketle, psikolojik unsurun hem yasa koyucu tarafından yaratılabileceği hem de toplum tarafından yaratılabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda ikinci bölümde, yasa koyucunun toplumda inanç oluşturmak için yarattığı psikolojik unsur, aşağı yönlü yaratım başlığı altında; toplumun yasa koyucuda inanç oluşturmak için yarattığı psikolojik unsur, yukarı yönlü yaratım başlığı altında incelenecektir.

I. Aşağı Yönlü Yaratım

Psikolojik unsurun tanımında bahsedildiği üzere, yasada tamamlayıcı rol üstlenen bu unsurun yasa koyucu tarafından yaratılması, yasanın etkinlik probleminin çözülmesi açısından son derece kritiktir. Bu yaratımın aşağı yönlülüğü ise yasa koyucu tarafından üretilip, topluma sunulmasını ifade etmektedir. Zira burada fark edildiği üzere yasa koyucu, siyasal sistemlerin çeşitliliğine paralel olarak farklılıklar gösterse de "yönetim aygıtı, muktedir, iktidar" olarak anılacaktır. Yasa koyucuya yüklenen bu statü gereği yönetimsel yetkileri dikkate alındığında, yasa koyucunun toplumun

üstünde konumlandığı düşünülmekte ve eylemleri de aşağı yönlü olarak belirtilmektedir. Buradan bahisle toplum üstü yönetim aygıtı yasa koyucunun aşağı yönlü psikolojik unsuru yaratma hareketleri, paternal bilinç inşası olarak ideolojik yaratım ve iletişimsel yaratım üzerinden iki başlık olarak anlatılacaktır.

A. İdeolojik Yaratım: Paternal Bilinç İnşası

Hatırlanacak olursa psikolojik unsur tanımlamasının sonunda yer alan "inanç" olgusuna ulaşmak için Sofistlerden başlayıp günümüze kadar devam eden süreç özetlenmiştir. Anılan bu inanç olgusundan psikolojik unsur kavramına ulaşma süreci, çalışmanın kalan kısmında post-modern, eleştirel ve neo-marksist teoriler ışığında devam ettirilecektir.

Jacques Derrida'nın "Yasanın gücü, otoritenin mistik temeli" adlı çalışmasında, Pascal ve Montaigne'in ortak olduğu bir düşünceye sıkça yer verilerek yasa ile ilişkili bir inançtan bahsedildiği görülmektedir. Montaigne'e göre yasalar kendiliğinden adil olmazlar, yasa oldukları için adil olurlar. Pascal da bu ifadenin üzerinde durarak adalet denilen olgunun aslında yasa koyucunun otoritesi, iradesi ya da hükümdarın işine geleni olduğunu belirtmektedir. Bir şey kendiliğinden adil olmaz, yasalar güvenliklerini adil oldukları için değil, yasa oldukları için korurlar. Bu düşünce üzerinden yeni bir düşünce oluşturan Montaigne, bir kimsenin yasaya uymasının yasanın adil olması özelliğinden gelmediğine işaret eder.[237] Eğer bir kimse bir yasaya adil olduğu için uyuyorsa ona gerektiği gibi uymuyordur demektedir. Derrida da bu düşünce üzerine "Yasanın gücü: otoritenin mistik temeli" adlı eserinde, güvenilirlik kelimesine dikkat çeker. Güvenilirlik kelimesinin yasanın meşruiyetine ilişkin tüm

[237] MONTAIGNE, Michel, Denemeler, (Çev. Engin SUNAR), Ankara: 2011, Say Yayınları, Cilt 4 s. 360. PASCAL, Blaise, *Düşünceler*, (Çev. Devrim ÇETİNKASAP), (1. Baskı), İstanbul: 2017, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 143. DERRIDA, s. 54,55.

yükü taşıdığından bahsederek, bu güvenilirliğin yasaya bir otorite atfettiğini ileri sürer. Dolayısıyla yasanın söz konusu otoritesine, dolayısıyla da güvenilirlik iddiasına inanmanın rasyonel bir temel olmadığını belirtmektedir.[238] Fakat güvenirliliği temel alan, yasaya uyma sonucunu doğuran bu "yasanın adil olduğu" inancının rasyonel olmaması, her zaman da doğru olmadığı anlamına gelmez. Bilakis itaatin ve inancın temeli, otorite ve güvenlik içeren bir mistisizme sahip olsa da hukuk, yasalarının ve pratiklerinin adil olduğu iddiasındadır. Ayrıca da bu iddiayı destekleyen inancı yaratmanın peşindedir.[239] Mistik bir çıkış noktasına sahip olan bu inanç olgusu Louis Althusser'in düşüncelerinde yer aldığı üzere bir ideal düşünce sistemine yani ileride sıkça bahsedilecek olan ideoloji kavramına işaret etmektedir.

Althusser tarafından adalete olan inancın ideoloji ile olan sıkı ilişkisi aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bir kimsenin adalete olan inancı, hukuk kurallarına tartışmasız olarak boyun eğmesini gerektirir. Bu kurallara uyma güdüsü öyle içtendir ki insanlar kurallara uyulmadığını fark ettiğinde infiale kapılarak çeşitli eylemsellikler göstermeye başlar. Althusser hangi fraksiyonun tarafında olunursa olunsun bu durumun değişmeyeceğini ifade eder.[240] Bu noktada inanç konusunda olan ile olması gereken arasında ayrıma giderek, bir sorun geliştirmiştir. Şöyle ki, bireyler sadece bilinçlerinin kendisini yönlendirdiği eylemleri yapması durumunda özgür bir özne olarak hareket eder. Nitekim bu özgürce hareket, ideolojinin de kabul etmek zorunda olduğu bir durumdur. Althusser'in de kötü olarak gördüğü, öznenin özgürce hareket etmemesi, öznenin sinik ve tutarsız olarak bir idealist şemanın gereklerini yaptığını göstermektedir. Dolayısıyla burada ideoloji, kişilerin hayallerinde bir çarpıtmaya neden olur; kişilere, edimlerine denk düşmeyen farklı fikirler sunar.[241] Kısaca

[238] DERRIDA, s. 56.

[239] SAĞLAM, s. 118.

[240] ALTHUSSER, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Çev. Alp Türkmen), İstanbul: 2014, İthaki Yayınları, s. 117.

[241] ALTHUSSER, s. 118.

problem olan, kişilerin kendi düşüncelerinin gereği olanı yapması değil; ideolojinin[242] bir çeşit manipülasyon etkisi ile kişilerin bilinçlerini çarpıtmasıdır. Nitekim *'Bir Yanılsamanın Geleceği'* adlı eserinde Sigmund Freud, yönetilmenin altında tutku ve içgüdülerin yattığı ortadayken, bu yönetilme olgusunu akılcı bir temelle değiştirmeyi tutarsızlık olarak görmektedir. Bu anlamda Freud tarafından fazlaca karamsar şekilde, aklın ideal olduğu ama bu idealin geleceğinin olmadığı belirtilmekte, sıkça bahsedilen inancın altında tutku ve dürtülerin kaçınılmaz olarak yer aldığını iddia edilmiştir.[243] Freud kadar karamsar bir bakışa sahip olunmasa da inancın, dürtü ve duyguların manipülasyonuna açık olduğu, özellikle bu manipülasyonun Althusser'in iddiasında olduğu üzere ideoloji tarafından yapılabildiği açıktır.

İdeoloji tarafından hukukun ve tabii yasanın manipüle edilebilir olduğunun irdelenmesi için öncelikle Althusser'in ideolojik aygıt kavramının, ardından da ideoloji kavramının açıklanması isabetli olacaktır. Öncelikle devletin siyasal aygıtı ile devletin siyasal ideolojik aygıtı arasında bir ayrım yapılmaktadır. Bu ayrıma göre siyasal aygıt baskıcı devlet aygıtlarını ifade ederken, ideolojik aygıt devletin ideolojisini yansıtan aygıtlardır. Fransız burjuvazi yönetimlerinin tamamında görülen parlamenter siyasal sistem örneğinde, sistemin ideolojisi olarak burjuva ideolojisi, devletin siyasal ideolojik aygıtı ise parlamenter sistemin kendisi olarak gösterilmektedir.[244] Althusser bu örnek üzerinden devam eder ve demokratik inanca dayalı olarak yapılan seçimlerin ve sonucunda kurulan parlamentonun seçmen olan bireylerin eşit ve özgür olduğu yönündeki ideolojiyle hareket ettiğini belirtir. Fakat bu türden bir ideolojinin kurguladığı seçimler ciddi temsil bunalımı içermektedir. Bu açıdan bu sıkıntılı temsil ilişkisi, sınıfsal yapıları ve sınıf mücadelelerini parlamenter

[242] ALTHUSSER, s. 118.

[243] FREUD, Sigmund, *Bir Yanılsamanın Geleceği,* (Çev. Hasan İLHAN), Ankara: 2011, Alter Yayıncılık, s. 65,73.

[244] ALTHUSSER, s. 17.

ortamda yansıtmaktan acizdir. Görüleceği üzere doğrudan verilecek olan bir sınıfsal mücadelenin, sorunlu bir temsil yoluyla seyreltilerek çarpıtılması, burjuva ideolojisinin hukuku ve dolayısıyla yasayı bir ideolojik aygıt olarak kullanmasından kaynaklanmaktadır. [245] Althusser'in iddiasında fark edildiği üzere parlamenter sistemi yaratan yasaya seçmen, ideoloji tarafından çarpıtılmış gerçek olmayan bir eşitliğe ve adalete inandırılarak etkinlik kazandırılmıştır.

Yine ideoloji ile hukuk arasındaki ilişkiyi bir eleştiri üzerine kurgulayan Alan Hunt'ın da düşünceleri bu konuda önemlidir. Eleştirel Hukuk Çalışmaları içerisinde yer alan görüşlerine göre hukuksal liberalizm, dört yönden eleştirilmektedir. Hukuksal liberalizme göre hukuk, diğer toplumsal kontrol biçimlerinden ayrı tutularak, özerk bir kurallar bütünü olduğu belirtilir. Ayrıca hukukun objektif olduğu ve yargı kararları sayesinde sürekli belirli sonuçları içerdiği de vurgulanmaktadır. Liberal hukuk anlayışlarının sayılan bu dört özelliği ise Alan Hunt tarafından eleştirilir.[246] İlk eleştiri hukukun objektifliğine ve özerkliğine ilişkindir. Zira hâkim karar verirken liberal hukukun iddia ettiğinin aksine sürekli tutarlı karar vermez, içinde bulunduğu toplumun değerleri ile birlikte kişisel yargılarının da içeriye girdiğini belirtir. Bir diğer eleştiride ise hukukun kendinden başka normlara nazaran kendisini üstte konumlandırmasından ve meşrulaştırmasından bahsedilmektedir. Bu hareketiyle kendisinin ideolojik tarafını ortaya koyar. Aynı zamanda bu şekilde davranması, Althusser'in iddiasında olduğu gibi kapitalist sistem, hukuk yoluyla toplumsal sınıflaşmayı ve farklılaşmayı meşrulaştırmaktadır. Bu açıdan Althusser hukukun ve tabii yasanın ideoloji ile ilişkisini açık şekilde ortaya koymaktadır.[247]

---

[245] ALTHUSSER, s. 18-19.

[246] IŞIKTAÇ, KOLOŞ, s. 120. HUNT, Alan, "The Theory of Critical Legal Studies", *Oxford Journal of Legal Studies*, Cilt 6, Sayı 1, 1986, s. 6.

[247] AKMAN, Şefik Taylan, "Hukuk Politika İlişkisi Bağlamında Eleştirel Hukuk Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 61, Sayı 4, 2012, s. 1280-1282. IŞIKTAÇ, KOLOŞ, s. 121.

Hem Alan Hunt hem de Althusser tarafından ileri sürülen hukuk-ideoloji ilişkisini netleştirmeden önce ideolojinin neliği konusunda doğru bir tanımlama yapmak faydalı olacaktır. Bu tanımlamayı yaparken de yukarıda olduğu gibi, liberal hukuk ve kapitalist burjuvazi ideolojisi eleştirileri üzerine yükselen bir düşünce sisteminden bahsetmek bir zorunluluktur. Tarihsel ya da yapısal Marksizm ile Frankfurt Okulu gibi ekollerin görüşleri, karmaşık ideoloji tanımını ortaya koyabilmek için önemlidir.[248] İdeolojinin siyasi olarak ve epistemolojik olarak farklı tanımları da olduğu dikkate alındığında, metafizik karakterde bir egemen sınıfa karşı mücadele olarak bilinç geliştirmeyi amaçlayan Marx ve Engels'in öne çıktığı Alman İdeolojisinden yola çıkmak doğru bir adım olacaktır.[249]

İdeolojinin bir çeşit çarpıtılmış bilinç oluşturmaya yaradığı yönündeki görüşler ideoloji tanımlarında geniş yer tutmaktadır. Bu görüşler aslında oldukça önemli bir ayrımın temelinde yer almaktadır. Bu ayrım ise Marx ile Engels arasında ideoloji konusundaki ayrımdır. Marx tarafından yanlış bilinç kavramı hiç kullanılmamışken Engels tarafından Franz Mehring'e yazılan mektuplarda ideolojiden yanlış bilinç olarak bahsedilmiştir. Yanlış bilinç tarafından özne, kendisini harekete geçiren somut güdülere yabancılaşır, öznenin gerçek amacı bilincinden gizlenmektedir.[250] II. Enternasyonal dönemi[251] olarak adlandırılan dönemde de bilimsel sosyalizm öne

[248] AKBAŞ, Kasım, "İdeoloji Olarak Hukuk", (Ed. Hayrettin ÖKÇESİZ), *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 15. Kitap, İstanbul: 2006, İstanbul Barosu Yayınları, s. 34.

[249] EAGLETON Terry, *İdeoloji*, (Çev. Muttalip ÖZCAN), (4. Baskı), İstanbul: 2015, Ayrıntı Yayınları s. 115.

[250] EAGLETON, *İdeoloji*, s. 126.

[251] II. Enternasyonal, 1889 yılında kurulan anarko sendikal bir harekettir. Lenin'in de üyesi olduğu bu enternasyonale, Belçika İşçi Partisi lideri Emile Vandervelde ve Camille Huysmans başkanlık ve genel sekreterlik yapmıştır. II. Enternasyonal, I. Dünya savaşı sırasında işçi cephelerinin ortaklaşa hareket edememeleri ve bu enternasyonalin önde gelen ismi Jean Jaurés'in suikast sonucu öldürülmesi ile 1915 yılında dağılmıştır. Yerine Lenin tarafından III. Enternasyonal kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. JOLL, James, *İkinci Enternasyonal*, (Çev. Kudret EMİROĞLU), (1. Baskı), İstanbul: 2002.

çıkmıştır, bu dönemde de Engels tarafından ortaya atılan ideolojinin yanlış bilinç olarak tanımlanması yerini korumuştur.[252]

Hukuk ve ideoloji arasındaki ilişki başlı başına bir çalışmanın konusunu oluşturabilecek düzeydedir. Fakat yasalara psikolojik unsur adını verdiği bir inancı izafe etmeyi amaçlayan bu çalışmada en azından inanç ve bilinç ekseninde çeşitli ideoloji tanımlarına yer verilmesi, genel bir resim oluşturmak adına önemli olacaktır. II. Enternasyonal döneminde ideoloji kavramının olumlu ya da pejoratif olarak ele alındığı görülmüş, bu pejoratif şekilde ifade edilen kötücül anlamlı ideoloji Engels tarafından sahiplenilmiştir. Georg Lukacs tarafından ise buradaki duruma bir şerh düşülmüş ve her zaman ideoloji eşittir kötücül bilinç tanımı eleştirilmiştir. Lukacs'a göre sınıfsal tüm bilinçler ideolojiktir fakat bazı bilinçler aşırı ideolojik haldedir. Bu durumda ideoloji, üzerimizde yarattığı etkilerle toplumun kolektif bilincini unutturacak ve bizlerde, şeyleşme olarak ifade edilen yabancılaşma sürecini hızlandıracaktır.[253] Bu aşırı ideolojiklik konusunda ise Lukacs, Althusser'de olduğu gibi doğrudan burjuva ideolojisini hedef alır. Burjuva ideolojisi toplumsal ve tarihsel anlamda özne için doğal olsa da nesnel açıdan toplumun gelişim ve evrimsel süreçlerine katılmaz ya da önemsemez.[254] Özetle Lukacs'ın söylemleri üzerinden, yasa ile ilgili inanç yaratma meselesi doğrudan pejoratif bir ideoloji değil aşırı ideolojik olma haline tekabül eder.

İdeolojiyi bilişsel bir çarpıtma olarak ele alan bir diğer isim ise Frankfurt Okulu kurucusu olan Theodor Adorno olmuştur. Marx'ın fikirlerinin eleştirileri üzerine inşa ettiği bu ekolde, ideolojiyi tanımlarken Marx'ın meta mübadele kuramı üzerinden hareket ederek "Özdeşlik düşüncesi (*identity thinking*)" fikrini ileri sürmüştür.

[252] EAGLETON, *İdeoloji*, s. 127.

[253] EAGLETON, *İdeoloji*, s. 132,133. LUKÁCS, György, *Tarih ve Sınıf Bilinci,* (Çev. Yılmaz ÖNER), (1. Baskı), İstanbul: 1998, Belge Yayınları, s. 301.

[254] LUKÁCS, s. 302.

Kısaca bahsetmek gerekirse Marx tarafından ortaya atılan meta mübadele, ekonomik bir takas mekanizmasını ifade eder. Eğer iki ürünü üretmek için aynı miktarda emek gerekiyorsa bunlar birbirleri ile takas edilebilmektedir. Buradaki emek ise para ile ölçütlendirilmektedir. Bu takasa konu olan mallar her ne kadar somut eşdeğerlikte olsa da özgül farkları ortadan kaldırılmaktadır.[255] Bir örnek ile anlatılacak olunursa, bir süs eşyası ile bir ekmeğin üretiminde kullanılan emek gücü eşittir ve her ikisinin emek karşılığı x birim para ile eşitlenir. Dolayısıyla her iki mal, x birim para emek ile ölçütlendiği için birbirleri ile takas edilebilir. Fakat bu iki ürün özgül olarak eşit değildir. Zira biri çok temel bir gıda ürünü olan ve hayati bir ihtiyacın yerini tutan ekmek iken diğeri belirsiz bir estetik kaygının tatmini ile ilgili bir süs eşyasıdır. Her ikisi arasında özgül olarak fark olduğu açıktır. Bu farklılık üzerinden yasa önündeki yurttaşların durumu ile bir analoji kurulmaktadır. Oy kullanan bireyler soyut bir biçimde eşit olsalar da bu tür bir yasa önünde eşit seçmen düşüncesi sadece seçmenlerin sivil hayat içerisindeki somut eşitsizliklerini gizlemeye yaramaktadır. Yine aynı şekilde özgül farklılıkların tıpkı meta mübadelede olduğu gibi gizlenmesi, yasalar önünde herkes eşittir söylemi ile de kapitalist ya da burjuva ideoloji tarafından gizlenmektedir.[256] Theodor Adorno tarafından da söz konusu çarpıtma tam olarak ideolojinin kendisidir. Çünkü meta mübadele birbirleri ile kıyaslanamaz olanları örtülü şekilde birbirine eşitleyerek heterojenliği ortadan kaldırır. *"... (B)ir aslanın bilinci olsaydı, avlayıp yemek istediği antiloba yönelik hiddeti de ideoloji olurdu."*[257] diyerek Adorno özdeşlik düşüncesinin ideoloji tarafından yaratılarak, çoğulluğu ve farklılığı kolay yönetilebilecek ve de yönlendirilebilecek bir dönüşüme hazırladığını; bu sayede bir çarpıtmanın yaratıldığı belirtir.[258] Frankfurt Okulu

[255] MARX, Karl, *Kapital Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili,* (Çev. Alaattin BİLGİ) Ankara: 2003, Eriş Yayınları, s. 46-47.

[256] EAGLETON, *İdeoloji*, s. 170.

[257] ADORNO, Theodor, *Negatif Diyalektik*, (Çev. Şeyda ÖZTÜRK), (1. Baskı), İstanbul: 2016, Metis Yayınları, s. 316.

[258] ADORNO, s. 316.

ekolünden, Adorno'nun çağcılı olan Herbert Marcuse tarafından da paralel bir düşünce geliştirilmiştir. "Tek Boyutlu İnsan" adlı çalışmasında ele aldığı ideoloji konusunda Marcuse, ideolojiyi toplumsal çelişkileri yönlendirip yok eden bir sistem olarak tanımlamış; ideolojinin heterojen ne varsa ortadan kaldırmayı istediğini belirtmiştir.[259]

Daha önce Freud'un akıl olarak idealleştirilenin gerçeğine ilişkin açıklamalarında tutkunun yönlendiriciliği konusundan bahsedilmiştir. Tutku ve istemlerin yönlendiriciliğinde ideolojinin tanımlanması konusunda Arthur Schopenhauer ve Friedrich Nietzsche karşımıza çıkmaktadır. Schopenhauer tarafından Hegel'in ilke ve akıl olarak tanımlamaları boş ve açgözlü bir arzu olarak ifade edilmeye çalışılır.[260] İnsanın bu açgözlü ve iştahlılık hali ise özellikle burjuva piyasası tarafından manipüle edilmeye teşnedir. İdeoloji, çıkar ve iştah tarafından yönlendirilen toplumu, bu yönlendirmenin normal olduğuna inandırmak, bunun bir hakikat olduğunu topluma benimsetmekle uğraşmaktadır. Bu sayede sunulan şedit isteklilik halini, insanın ontolojik bir açıklamasıymış gibi sunmaktadır.[261] Bu durumu açıklarken de "istem" ve "anlık" adlı iki kavram tanımlar. İstem, tutku ve hazların ya da sık kullandığı ifade ile açgözlülüğün yüzeysel şekilde rasyonalize edilmesi olarak tanımlanabilir. İstem, boş ve anlamsız olmasına rağmen etkisel olarak güçlüdür; bir hezeyana neden olarak anlamsızlığı gizlemeye yarar. Anlık ise istemin bir aracı olarak karşımıza çıkar. Anlık sayesinde birey hayatın anlamlılığına bilinçsizce inanarak, isteminin peşinde koşar. Anlık denilen bilinçsiz inanç sayesinde istem ya

---

[259] EAGLETON, *İdeoloji*, s.172. MARCUSE, Herbert, *Tek Boyutlu İnsan İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler,* (Çev. Aziz YARDIMLI), (2. Baskı), İstanbul: 1990, İdea Yayınları, s. 7. Marcuse, ideolojinin Adorno'nun tanımlaması aksine, bu dar kalıba sığdırılmaması gerektiğini belirterek, batılı ideolojik koşullarının, metafizik, çoğulcu ve karşıt koşulların harmanlanması ile meydana geldiğini belirtmiştir. MARCUSE, s. 121.

[260] EAGLETON, *İdeoloji*, s. 215.

[261] EAGLETON, *İdeoloji*, s. 215. SCHOPENHAUER, Arthur, *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya,* (Çev. Levent ÖZŞAR), (2. Baskı), İstanbul: 2009, Biblos Kitabevi, s. 4-7.

da diğer ifadeyle açgözlüce tutku ve haz peşinde koşmak, birey için meşrulaşır ve anlamlı hale getirilir.[262] Bu çeşit bir perdeleme ve meşrulaştırma yönteminin ideoloji tarafından da kullanılan bir yöntem olup olmadığı yönündeki tartışma, Nietzsche tarafından, Schopenhauer'un düşünceleri üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır.

Nietzsche, Schopenhauer'de olduğu gibi aklı kabul eder. Akıl gücün bir aracı ayrıca biyolojik dürtülerin yönlendirmesi ile hayatı koordine eder. Bu anlamda Schopenhauer'un belirttiği ve daha önce Freud'tan da alıntı yapıldığı üzere, insanın bir dürtü tarafından manipüle edilebildiğini reddetmez.[263] Fakat farklı olan kısım ise Schopenhauer'un istem olarak bize sunduğu kavramı, Nietzsche'nin güç olarak sunmasıdır. İnsan güç istenci doğrultusunda hareket etmektedir. Bu anlamda Nietzche'ye göre ideoloji, *"(g)üç istemini benimseyemeyecek, hayatta mücadele, ayrılık, çelişki, tahakküm ve aralıksız akıştan başka bir şey olmadığını kabul edemeyecek kadar köle ruhlu ve kadınsı insanlara sahte bir teselli veren, durağan, tarihten soyutlanmış bir metafizik değerler(ruh, hakikat, öz, gerçeklik vs.)"* alanına karşılık gelir.[264] Oldukça sert olan bu tanımdan da görüleceği üzere, Nietzsche de ideolojiyi, güç hırsı ve dürtüleri yansıtan metafizik değerler tarafından bilincin manipüle edilmesine denk tutmuştur.

Çalışmanın konusu bağlamında Marx ve II. Enternasyonal ile başlatılan ve Nietzsche ile sonlandırılan ideoloji tanımlama sürecinde ideolojinin çarpıtma ve yanlış bilinç oluşturma fonksiyonu üzerinde durulmuştur. Belirtmek gerekir ki ideolojinin bir çatı tanımının yapılmasının zorluğu nedeniyle, ideoloji ne değildirin tanımlanması daha pratiktir. İdeolojinin ne olup olmadığı yönünde en saf tanımlamalara ise Terry Eagleton'ın çalışmalarında ulaşmak mümkündür.

---

[262] EAGLETON, *İdeoloji*, s. 216. SCHOPENHAUER, s. 7-21.

[263] NIETZSCHE, Friedrich, *Güç İstenci Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi*, (Çev. Sedat UMRAN), (2. Baskı), İstanbul: 2002, Birey Yayıncılık, s. 62.

[264] EAGLETON, *İdeoloji*, s. 220. NIETZSCHE, s. 27, 49.

Yukarıda da belirtildiği üzere ideolojinin çatı tanımının ya da Eagleton'un belirttiği üzere global bir tanımının yapılması zordur. Bunun nedeni ise ideoloji tanımı yapmaya çalışanların ehillikleri değil, ideolojinin birbiriyle ilişki kurulması zor olan birçok anlamının olmasıdır. İdeoloji birçok farklı olgunun bir araya gelmesi ile oluşmaktadır. Bu farklılıkları Eagleton şu şekilde sıralamaktadır;

> *"(İ)deoloji: Toplumsal yaşamda anlam, değerlerin üretim süreci, belirli bir toplumsal grup veya sınıfa ait fikirler kümesi, bir egemenin siyasi iktidarı meşrulaştırmasına yarayan fikirler, bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya yarayan fikirler, bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya hizmet eden yanlış fikirler, sistematik şekilde çarpıtılan iletişim, özneye belirli bir konum sunan şey, toplumsal olarak zorunlu yanılsama, söylem ve iktidar konjonktürü, bilinçli toplumsal aktörlerin kendi dünyalarına anlam verdikleri ortam, eylem amaçlı inançlar kümesi, dilsel ve olgusal gerçekliğin birbirine karıştırılması, anlamsal (semiyotik) kapanım, içinde bireylerin toplumsal yapıyla olan ilişkilerini yaşadıkları vazgeçilmez ortam, toplumsal yaşamın doğal gerçekliğe dönüştürüldüğü süreç."*[265]

Verilen ideolojik tanım çeşitliliği, bu çalışmanın da iddia ettiği ideolojinin çatı tanımının yapılmasının zorluğunu teyit etmektedir. Bu anlamda ideoloji nedir ne değildir sorununa verilen jenerik cevaplar, ideoloji-yanlış bilinç-hukuk-yasa çizgisinde ilerlemeyi sağlayacaktır. İdeoloji ilk olarak paradoksaldır. Bir tarafta ideoloji karanlık, anti rasyonel, belki dinsel aşırı retorik olabilirken; diğer tarafta ise aşırı rasyonel, ruhsuz bir zihinsel inşa yöntemi de olabilmektedir.[266] İdeoloji her zaman aynı şeyin aynı nedenle yapılıyor olmasının salt anlamda karşılığı olamaz. Örnek vermek gerekirse bir kimsenin düzenli olarak aynı tarzda ayakkabıları

[265] EAGLETON, *İdeoloji*, s. 320.

[266] EAGLETON, *İdeoloji*, s. 21.

kullanıyor olması gibi tutarlılığı ve süreğenliği olan davranışlar, birer hayat pratiği olarak değerlendirilmelidir. Bu kişinin hep aynı renk ve aynı marka model ayakkabıları kullanıyor olması ise bir çeşit fetiştir. Bu da nihayetinde bir ideoloji olarak değerlendirilemez. İdeoloji arkasında bir inanç değeri taşımasıyla birlikte sadece inanç sistemine değil iktidar fikrine de gönderme yapmalıdır.[267] İdeolojide öne çıkan bir diğer özellik ise ideolojinin söylemsel olarak bağlamından koparılmamasıdır. İdeolojinin dilsel ifadelerle ilişkisi yadsınamaz bir durumdur. Bu durumda ideolojinin çıkar sağlayıcı nitelikte ifadelerine bakılmalıdır. Fakat her yazılı metnin edebi eser olamayacağı gibi, her çıkarsal söylem de ideolojik söylem anlamına gelmeyeceği belirtilmektedir. Zira yine verilen örnekte, bir iktidarı çocuk bakımına daha çok para harcamaya yönelten söylem çıkarsal olsa da ideolojik olarak tanımlanamayacaktır. Fakat aynı söylem, nüfus artışını destekleyen ve bu artan nüfusu askeri güç olarak kullanmayı hedefleyen bir iktidarın ürünü ise o zaman bu söylemin ideolojik bir söylem olduğu iddia edilebilir.[268] İdeoloji ayrıca bir çarpıtmayı da yansıtmaktadır. Yukarıda da uzunca bahsedildiği gibi Eagleton tarafından Habermas'dan alıntı yapılarak, ideolojinin çarpıtılmış bir iletişim biçimi olduğu vurgulanır. Yine bu çarpıtma yanlış bilinç oluşturma olarak da okunabilir ve ideoloji bir çarpıtma hedefinde ise bu kullanımın süreğenliği olması gereklidir. Buna örnek olarak kadına şiddet göstermenin ödev olarak kurgulanmaya çalışıldığı bir toplumda, söz konusu suiistimalin çok uzun süre ve çok sık şekilde bir ödev olduğu söyleminin tekrarlanması gerektiği belirtilmiştir.[269] İdeolojik söylemin bir diğer etkileyici yanı ise sunduğu önermelerin formel biçimde doğru oluşudur. Bu bir gizleme işlevine tekabül etmektedir. Bu durum için verilen ünlü örnek ise Prens Charles örneğidir. "Prens Charles kibar bir insandır" önermesi, İngiliz kraliyet

[267] EAGLETON, *İdeoloji*, s. 23, "burada fetişi ideoloji olarak değerlendirmiş ben katılmıyorum. Bunun zihinsel bir obsesyon olması da mümkün olabilir. İdeoloji bir hayatı şekillendirmelidir. Salt anlamda aynı eylemler ideolojidir şeklinde değerlendirilemez".

[268] EAGLETON, *İdeoloji*, s. 29.

[269] EAGLETON, *İdeoloji*, s. 33-34.

ailesinde yetişmiş bir aristokrat için oldukça doğru bir ifade olmakla birlikte, bu Charles'in prens olması gerektiğini perdelemektedir. Zira Prens Charles kibar biri olsa da temsil ettiği siyasal yönetim biçiminin doğruluğu oldukça tartışmalıdır. İdeolojik söylem bu gibi yanlış durum üzerine doğru bir önermeyi sunarak bir perdeleme işlevi fonksiyonuna sahip olabilmektedir. Bu sayede ideoloji yanlış bilinç değilmiş gibi de görünmeyi sağlayabilmektedir.[270] Althusser'in düşüncelerine atıfla, ideolojinin her zaman salt anlamda egemeni temsil etmediği de söylenmektedir. Bu halde ideoloji *"...(i)nsani varlıkları birer toplumsal özne olarak kuran ve bu özneleri bir toplumdaki egemen üretim ilişkilerine bağlayan, yaşanan ilişkileri üreten anlamlandırma pratiklerini düzenlemenin bir yolu"* olarak ifade de edildiğine göre ideoloji sadece egemenin değil egemene karşı olan pratiklerin de geniş anlamda bulunduğu bir kavramdır.[271] Bu anlamıyla aşağı yönlü bir yaratımın da parçası olabilir fakat genel kaideyi vermek amaçlandığı için yasa koyucunun kendisini ve ürettiğini meşrulaştırmayı amaçlamak açısından ideolojinin daha çok egemenin temsilinde olduğu söylenmektedir.

Yukarıda verilen tüm bu "ideoloji nedir, ne değildir?" Sorularının cevapları sonucunda ideolojinin yanlış bilinç olmadığı yönündeki düşünceler de mütalaa edilerek, ideoloji de doğru veya yanlış bir tanımlamanın yapılamayacağı belirtilmektedir.[272] Bu kapsamda ideolojiyi tanımlamak için 6 temel unsur belirlenmiştir;

> *"(İ)deoloji toplumsal yaşamdaki fikir, inanç ve değerleri üreten genel maddi bir süreçtir, (s)iyasi iktidar süreçleri ile bu göstergeler arasındaki ilişkileri kapsar, toplumsal açıdan önemli belirli bir grubun veya sınıfın içinde bulunduğu durumu ve hayat deneyimlerini simgeleyen inanç ve*

[270] EAGLETON, *İdeoloji*, s. 36.

[271] EAGLETON, *İdeoloji*, s. 39.

[272] EAGLETON, *İdeoloji*, s. 49.

fikirlere karşılık gelir, (k)endi çıkarlarını gözeten toplumsal güçlerin bir bütün olarak toplumsal iktidarın yeniden üretilmesinde merkezi önem taşıyan meseleler uğrunda çatıştığı ve çarpıştığı söylemsel alan olarak görülebilir, (b)ir grubun veya sınıfın çıkarlarını onların gerçek çıkarlarının korunması evrenselleştirilmesi ve "doğallaştırılması" gibi yöntemlerle destekleyen ve meşrulaştıran siyasi muhalif söylemdir, (y)anlış ve aldatıcı inançlar üzerindeki vurguyu korur ama bu inançların bir egemen sınıfın çıkarlarından değil bir bütün olarak toplumun maddi yapısından kaynaklanır."[273]

Sonuç olarak, bunca tanımlama çabasının çalışmanın bağlamı da dikkate alınarak toparlanması gerekmektedir. Hukuk-ideoloji ilişkisini kurmadan önce ideoloji dediğimiz kavramın tanımını genel itibariyle, ideolojinin niteliği, kaynağı, amacı ve araçları üzerinden tanımlayacak olursak; ideal olmayan yasada etkinliği sağlamak için psikolojik unsuru yaratmaya çalışan ideoloji *"pejoratif ve çıkar elde edici niteliği olan, egemen kaynaklı, inanç ve değer üreterek kendisini meşrulaştırma ve evrenselleştirme amacını taşıyan, çarpıtma-gizleme-bilinç yanıltma yöntemlerini benimseyen, sürekli söylemler üretmeyi ve toplum içerisinde kendisini anımsatacak simgeler oluşturmayı araç olarak kullanan paternal yapıdaki düşünce kümesidir."* Bu tanımlama sonrasında tüm anlam bulanıklıklarını gidermek amacıyla artık ideoloji kavramından kastedilen yukarıdaki tanımda yer alan anlam olacaktır.

Tanım sonrasında, bir diğer aşama hukuk ile ideoloji arasındaki ilişkinin kurulması olmalıdır. Özellikle bu ilişkinin kurulması sırasında hukuk bir ideoloji midir? İdeolojilerin hukuku olur mu? sorularının sorulması kaçınılmazdır. Bu sorulara hukuk felsefesi literatürü içerisinde tatmin edici cevaplar verilmiştir. Dikkat edilecek olunursa, hukuk dediğimiz olgunun toplum ile ilgili birçok değer, tutum ve kavramları içerisinde barındırıyor olması ve bu taşıdıklarını toplumun tamamına

[273] EAGLETON, *İdeoloji*, s. 52-54.

yayma misyonuna talip olması başta hukukun kendisini bir ideoloji haline getirir. Bir diğer durumda ise hukuk, yukarıda ki bölümlerde de sıkça bahsedildiği üzere egemen ideolojinin bir parçası olarak kurulu bulunan sistemi meşrulaştırmak ve korumak açısından da ideolojinin bir ürünü olarak kullanılabilir.[274] Literatürde bu durumlar sırasıyla hukuk ideolojisi ve hukukun ideolojisi olarak adlandırılsa da egemenin ideolojisini yansıtan hukuka ideolojinin hukuku, hukukun kendisini bir ideoloji olarak tanımlanmasına da hukuk ideolojisi isimlerini vermek, anlam bulanıklığının giderilmesi açısından daha tatmin edicidir. Fakat burada yine eklemek gerekir ki ideolojinin hukuku kötü, hukukun ideolojisi iyi anlamı çıkarılmamalıdır. İdeolojinin hukuku pejoratif anlamlı olmakla birlikte hukukun ideolojisi de Lukacs'ın ifade ettiği üzere aşırı ideolojik bir hal aldığında yine pejoratifleşir. Zira hukukun ideolojisinin aşırılığı "Hukuk-Yasa Fetişizmi" adı verilen yeni ve istenmeyen bir düşünceye zemin hazırlamaktadır.[275]

Hukukun bir egemen ideolojinin meşrulaştırıcısı olduğu yönündeki bir diğer görüş hukukun bir DİA olup olmadığı tartışmasıdır. DİA olarak kısaltılan ve ideoloji üzerine metinlerde sıkça karşılaşılan kavram "Devletin İdeolojik Aygıtı" kavramıdır. Öncelikle tanımlamak gerekirse Althusser tarafından ortaya atılan ve daha önce ok kısaca bahsedilen DİA, birbirinden ayrı ve uzmanlaşmış kurumlar biçiminde ideolojiye ağırlık veren ve baskı kullanan ideolojik aygıt olarak tanımlanabilir. Bu

---

[274] AKBAŞ, Kasım, *Hukukun Büyübozumu*, (1. Baskı), İstanbul: 2006, Legal Yayıncılık, s. 121. AKBAŞ*, İdeoloji Olarak Hukuk,* s. 87. IŞIKTAÇ, KOLOŞ, s. 173. HUNT, s. 86.

[275] IŞIKTAÇ, KOLOŞ, s.175. Yazar tarafından yeniden oldukça makul bir hukuk fetişizmi tanımı yapılmıştır. Bu tanıma göre hukuk fetişizmi: *"(İ)nsanların hukuka ilişkin rasyonel değerlendirmelerini yönlendiren ve onları hukuk düzeninin yapısı karşısında güçsüzlük hissiyatıyla donatarak, hukukun meşruiyet anlamında etkinliğini sağlamaya yarayan mistik bir araçtır."* Yazar tarafından hukuk fetişizminin daha ötesi ise hukuk totemizmi olarak tanımlanmıştır. KOLOŞ, Umut, "Hukuka Bakışta Başka Bir Boyut: Hukuk Fetişizmi", ŞAHLANAN Fevzi, (Ed. Ender GÜLVER), *İş Dünyası ve Hukuk Prof. Dr. Tankut CENTEL'e Armağan,* İstanbul: 2011, İstanbul Üniversitesi Yayınları, s. 778.

tanımdan hareketle hukuk olgusu ve içeriğinde yer alan yasa olgusu da DİA olarak görülmüştür. İdeolojinin en büyük hedef alanında yer alan seçmenler, özellikle bir yönetim iradesine katıldıklarına itina ile inandırılırlar. Burada yer alan tabi kılma ya da özneleştirme *(assujetissement),* bir konsensüs halinin apaçık olduğu fikrini ileri sürerek, öznelere (yurttaşlara), oyunu kurallarına göre oynama ve sisteme katılma bilinci yüklemektedir.[276] Bu, özellikle burjuva ideolojisini ayakta kalma yöntemidir. Burjuva ideolojisi veya bu ideolojinin ürünü olan ideolojik siyasal organizasyonların ayakta kalması için hukuk veya yasa burada bahsedilen bir araya getirme konusunda oldukça başarılıdır. İdeoloji başarılı şekilde yurttaşları bir araya getirir; bunun için ürettiği birkaç basit düşünce yeterli olmaktadır. Tabii bu mefhum sadece burjuvanın siyasal organizasyonları için değil, sosyalistlerin de siyasi organizasyonlar için geçerlidir. Kısaca ideoloji bir harç görevi görmektedir.[277] Bu kapsamda hukuk kamu

[276] ALTHUSSER, s. 21.

[277] ALTHUSSER, s. 24.

hukuku ve özel hukuk ayrımı olmaksızın[278] yukarıda yer alan özellikleri haiz DİA[279], hem de baskıcı DA (devler aygıtı) dır.[280]

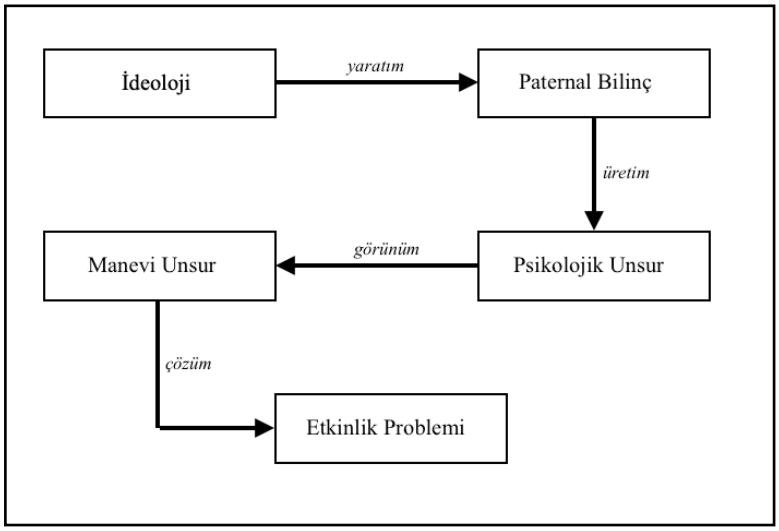
[278] Althusser tarafından kamu hukuku ile özel hukuk ayrımı önemsenmemekte, her iki hukuk alanının da ideolojinin aygıtı olabileceği belirtilmektedir. ALTHUSSER, s. 50,51.

[279] Bu konuda Neo-Marksist olarak görebileceğimiz Edward P. Thompson tarafından bir eleştiri getirilerek, hukukun salt olarak bir DİA olarak görülmemesi gerektiği belirtilmektedir. WACKS, *Hukuk Kuramını Anlamak Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramına Giriş*, s.309. *"(H)ukukun üstünlüğünün kendisi, iktidara etkili sınırlandırmalar getirmek ve yurttaşları iktidarın tamamıyla istenmeyen taleplerine karşı korumak bana mutlak bir insani iyi olarak görünüyor. İktidarın kaynaklarının ve taleplerinin artmaya devam ettiği bu tehlikeli asırda, bu iyiyim inkâr etmek ya da küçümsemek, vahim bir entelektüel soyutlama hatasıdır. Dahası bu hata, kötü yasalara ve sınıf temelli uygulamalara karşı mücadeleyi terk etmemizi ve kendimizi iktidara karşı silahsız bırakmamızı teşvik ederek kendini gerçekleştiren bir hatadır. Bu, devamlılığı kadın ve erkekleri tehlikeye atmaksızın kırılamayacak olan bütün hukuk mücadelesi ve hukuk biçimleri içindeki mücadele mirasını bir kenara atmak demektir."* THOMPSON, Edward P., *Whigs and Hunters*, London: 1975, Penguin Books, s. 266, (Akt. WACKS, *Hukuk Kuramını Anlamak Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramına Giriş,* s. 310). Yukarıda belirtildiği üzere bu çalışma Alan Hunt'ın ayrımına daha yakındır. Zira ideolojinin hukuku ile Lukacs tarafından belirtilen aşırı ideolojik olmadıkça hukukun ideolojisi birbirinden ayrıdır. Dolayısıyla ne her ideoloji kötü ve pejoratif, ne de hukuk tamamen ideolojik aygıttır. Fakat kabul etmek gerekir ki ideolojinin hukuku Althusser tarafından çok pür tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bu tanımlamadan kaçmak pek iyi bir araştırma yolu olmayacaktır. Nitekim Evgeny Pasukanis tarafından salt ideolojik tasavvur ve yarattığı hukuksuzluk hali aşırılık halini almıştır. Hugh Collins ve Isaac D. Balbus tarafından dikkat çekilen "hukuk olmazsa herkes birbirini öldürür" şeklindeki fetişist düşüncelerin aşırılığı da çalışmanın takip ettiği görüşün haklılığını teyit etmektedir. AKBAŞ*, İdeoloji Olarak Hukuk*, s.87. PASUKANIS, Evgeny B., *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, (Çev. Onur KARAHANOĞULLARI), İstanbul: 2002, Birikim Yayınları, s. 87. COLLINS, Hugh, *Marksizm ve Hukuk*, (Çev. Umre Deniz YUNA), Ankara: 2013 s.146,147. BALBUS, Isaac D., Commodity Form and Legal From: An Essay on the Relative Autonomy, *Law and Society Review*, Cilt 11, Sayı 3, 1977, s. 571-588.

[280] Althusser tarafından DİA (Devletin İdeolojik Aygıtı) ve DA (Devlet Aygıtı) olmak üzere iki araç tanımlanmaktadır. Temel farklılık olarak DA'ların şiddeti kullanarak işlediği, DİA'ların ise ideoloji kullanarak işlediğini belirtir. Ayrıca *"(b)u fark, devlet aygıtının, öncelikle baskıya (fiziksel baskı dahil) ağırlık vererek işlemesidir. Bütünüyle baskıya dayanan aygıt yoktur. (Örnekler: Ordu ve polis,*

Son taktirde hukuk ve ideoloji ilişkisi kurulduğuna göre konuyu daha da spesifikleştirecek olursak, psikolojin unsur ile ideolojinin ilişkisi ne olmalıdır?

Hatırlanacak olunursa, her iki tanımın ortak paydasının, bu bölümün de hikayesini başlatan inanç-fikir-düşünce olduğu ortaya çıkmaktadır. Aşağıdan yukarı doğru tırmanacak olursak, yasada etkinlik problemini çözen manevi çeşitli unsurların görünürlüğü, bu unsurları görünür kılan bir bakıma tamamlayan inanç psikolojik unsur, psikolojik unsur denen bu inancı üreten paternal düşünce (zihin), bu paternal düşünceyi yaratan çeşitli niteliklerde amaçlar, araçlar ve yöntemler benimsemiş düşünce kümesi ideoloji, şeklinde basamakları yukarı çıkmak mümkündür. Bu sürecin şu şekilde şematize edilmesi isabetli olacaktır.

Tablo 5: *İdeolojik yaratım süreci tablosu*

Yukarıda verilen üretim şeması sonrasında ideolojinin paternal bilinci yaratması ve dolaylı olarak psikolojik unsuru nasıl ürettiği üzerinde durulacaktır. Söz konusu

hem kendi birliklerini ve yeniden üretimlerini sağlamak için, hem de dışarıya sundukları değerler üzerinden ideolojiyi kullanarak işlerler." ALTHUSSER, s. 52.

yaratım sürecinin nasıl olduğu ise yapılan ideoloji tanımına sadık kalınarak "amaç, yöntem, araç" üzerinden açıklanacaktır.

İdeolojinin söz edilen yaratım ve üretim sürecinde tanımında belirtildiği üzere meşrulaştırmayı ve evrenselleştirmeyi kendisine amaç edindiği görülmektedir. Sırasıyla ele alınacak olunursa meşrulaştırma, özellikle literatür içerisinde önemli yer tutmaktadır. Öncelikle Max Weber'in her türlü gücün kendisini haklılaştırmaya gereksinmesi söylemi bu bağlamda önemlidir.[281] Burada söz konusu haklılaştırma, egemen olanların meşrulaşmaya olan ihtiyaçları anlamında önemli bir çıkarımdır. Bu tür bir meşrulaştırmanın özellikle psikolojik bir değere sahip olması, içselleştirilmesi ve sahiplenilmesi, bilinç içerisinde yeterince yer etmesi gerekmektedir. Weber, bu noktada, söz konusu psikolojik bilincin hakikatler ile ilişkili olması gerektiğini, bu sayede rasyonel ve dolayısıyla denetlenebilir, sınanabilir bir meşrulaştırma olacağını ileri sürmüştür. Bu durumda meşrulaştırmanın ilk olarak motive edici, ikinci olarak mantıksal temelli olması gerekir. Egemenliğin, ki burada yasanın egemenliği denilebilir, pozitif hukuk kurallarınca var edilmiş olması ikinci olarak hukukun uygulanmasına ilişkin yargı kararları ve diğer hukuk uygulamalarının bu yasalara sadık kalınarak yapılıyor olması, toplumda hukukun ve dolayısıyla yasanın kusursuzluğu bilincini artırarak meşrulaştıracaktır. Bu anlatılan kısım motive edici kısımdır. Fakat bu durumun sınanabilirliği yukarıda da belirtildiği gibi hakikat ile ilintili olmasını gerektirir. Pozitif yasaların konulmasının ve bunlara her türlü yargı kararı ile hukuki eylemde uyuluyor olmasının dışında, pozitif yasaları üreten egemenin meşruluğu sorgulanmaktadır ki bu da genel itibariyle anayasal bir güçle kurulan devlet örneği ile bağdaştırılmaktadır. Görüleceği üzere ilk olarak yasaların doğru şekilde üretimi ve üretimde bu yasalara uyuluyor olması meşrulaştırmanın birinci ayağını, egemenin yasa yapmaya ehil olması ise meşrulaştırmanın ikinci

[281] WEBER, Max, *Ekonomi ve Toplum*, (Çev. Latif BOYACI), Cilt II, İstanbul: 2012, Yarın Yayınları, s. 317.

ayağını oluşturmaktadır.[282] Bir diğer çeşit meşrulaştırma şekli ise Giorgio Agamben tarafından tanımlanmış olan istisna hali içerisinde mevcuttur. Agamben tarafından iktidarın hukukun dışında kalan uygulamalarını hukukun içerisindeymiş gibi gösterebilmesinin bir yolu vardır. Bir anayasa mevcut olmasa ve dolayısıyla bir egemenin varlığına ilişkin kurallar olmasa dahi bir egemenin olması bir anayasanın varlığına işaret etmektedir. Zira bir egemenin varlığının doğal sonucu, egemenin etkisi altındakileri kısıtlayacak olmasıdır.[283] Fakat egemenin kendisi her ne durumda hukukun ve yasanın kaynaklık ettiği bir varlığa sahip olmasa da, söylemini daima hukuk içerisinde tutar.[284] Bu sayede egemen, normu askıya alırken bu eyleminin yasallığını ve yeniden normun uygulanabileceğini ileri sürerek uygulama ile hukuku ayırdığı noktayı, yani istisna halini meşrulaştırmaktadır.[285] Yine söylemini hukukun içinde tutmak, benzeri bir yöntem olarak adil olma söylemini önemli bir meşrulaştırma olarak karşımıza çıkarmaktadır. Pascal'ın düşünceleri üzerine hareket eden Derrida tarafından gücün meşrulaşmasında en önemli olgunun adil olmak olduğu vurgulanmaktadır. Nitekim adaletin yokluğunda gücün meşruluğundan değil sadece tiranlığından bahsedilebilmektedir.[286] Bu açıdan bakıldığında kurucu şiddet kendisini meşrulaştırırken, doğrudan yukarıda belirtildiği gibi söylemini hukuk düzeni içerisinde tutar ve sürekli olarak adil düzenin kurulacağı vaadinde bulunur. Bu sayede egemen hem kurucu eylemini icra eder hem de performatif anlamda, yani kendisini koruyucu anlamda, bir inanç yaratarak meşrulaştırma sağlar.[287] Tüm bu meşrulaştırma incelemeleri ve tanımlamaları fazlasıyla tatmin edici olsa da meşrulaştırmanın, ideolojinin kalbinde yer alan bir süreç olduğu dikkate alınarak bu

[282] ATİKER, Erhan, "Modern Toplumda Haklılaştırma (Meşruiyet) Sorunları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 8, İstanbul: 2004, s. 162.

[283] AGAMBEN, Giorgio, *İstisna Hali,* (Çev. Kemal ATAKAY), (1. Baskı), İstanbul: Mart 2018, Ayrıntı Yayınları, s. 47.

[284] AGAMBEN, s. 48.

[285] AGAMBEN, s. 49-51.

[286] DERRIDA, s. 55.

[287] DERRIDA, s. 98. SAĞLAM, s. 123.

sürecin boyutlandırılması isabetli olacaktır. Bu anlamda bir nevi meşrulaştırma türü olan doğallaştırma da özellikle post-modern dilbilim çalışmaları içerisinde kendisine önemli bir yer bulmaktadır. Değinmek gerekir ki Roland Barthez tarafından ideolojinin içerisinde doğallaştırmanın önemi vurgulanarak doğallaştırmanın mit, keyfi göstergeler, açık yan anlamlar kümesinden oluşan doğal haline getirme işlevinden bahsedilmiştir. Barthez bu kümenin doğallaştırma işlevini şu şekilde tanımlamaktadır:

> *"(M)it, nesneleri inkâr etmez; tam tersine işlevi onlar hakkında konuşmaktır, şu var ki onları temize çıkarır, masumlaştırır, doğal ve ezeli bir haklılık verir ve açıklamanın değil de saptamanın ürünü olan bir açıklıkla donatır."*

Tanımdan da anlaşılacağı üzere doğallaştırma, ideolojinin ve üretimlerinin güdülenmişliğinin izlerini silmekte, onları doğal ve saydam göstermektedir.[288]

İdeolojinin meşrulaştırmak dışında bir diğer amacının evrenselleştirmek olduğu söylenebilmektedir. Evrenselleştirmenin ana eksenini tanımlamalar oluşturur. İdeoloji, bu çalışma bağlamında ideolojinin hukuku, bir tanımlama işlevine sahiptir. Bu işleve göre mevcut durum tanımlanarak bir anlamlandırma hedeflenmektedir. Tanımlama işlevi ile, toplumu bir hukuk toplumu, sistemi bir hukuk sistemi, yurttaşları ise hukuk toplumunun birer parçası olarak tanımlar. Bu tanımlamalar ile birçok temel hak ve özgürlüğe karşı mütecaviz eylemler gerçekleştiren bir yapı olarak devlet ve sistem, hukuk devleti ve hukuk sistemi olarak adlandırılarak yurttaşların zihninde silahlı bir çeteden ayrılmaktadır.[289] Nitekim sıkça bahsi geçen

---

[288] BARTHES Roland, *Çağdaş Söyleyenler*, (Çev. Tahsin YÜCEL), (4. Baskı), İstanbul: 2014, Metis Yayınları, s. 180. aynen altı için bkz. EAGLETON, *İdeoloji*, s. 262.

[289] ÖZCAN, Mehmet Tevfik, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, (5. Tıpkı Baskı), İstanbul: 2015, XII Levha Yayınları, s. 159. IŞIKTAÇ, KOLOŞ, s.173.

yasanın mistik gücü çalışması içerisinde yer alan *"enforceability"* kavramı, bu tanımlamaya işaret etmektedir. Yasanın gizemli gücü hem şedit tarafıyla hem de kişiler üzerinde koşulsuz sonuç doğurmasıyla imtiyazsız bir kabul ediş yaratmıştır.[290] Burada belirtmek gerekir ki bu imtiyazsız kabul ediş, yasanın anlamına ilişkindir. Yasa kelimesi doğru ve değişmeyeni deyimlediği için bir imtiyazsız kabul ediştir. Yoksa zaten bir kabul edilmişliğe ulaşamamış bir metin yasa olarak görülmemelidir. Bu açıklama, yine literatürde yer çekimi yasası üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. Yer çekimi yasası dediğimizde deyimlediğimiz şey hiç değişmeyen ve değişmeyecek olan bir doğa kuralı olmakla birlikte meclisten çıkan yasa dediğimizde deyimlediğimiz bir hak hukuk meselesi olmaktadır.[291] Fark edileceği üzere yasa kelimesinin değişmezliği deyimliyor olması da bir tanımlamanın açıkça ürünüdür. Yasa, doğruluk, değişmezlik şeklindeki *"enforceability"* yani mistik güç, toplum içerisindeki geleneksel tanımlamalarda açıkça görülmektedir. "Şeriatın kestiği parmak acımaz", "kanun ne buyuruyorsa ona boyun eğilir", "şeriatın kılıcı uzundur" şeklindeki atasözleri incelenmiş ve bu sözlerin yasanın doğruluk ve şaşmazlığını toplumda tanımladığı ve de bu yolla evrenselleştiği görülmüştür.[292] Anlaşılacağı üzere tanımlama ideoloji ve hukuk için elzem bir amaçtır. Zira bu yol ile bir kavramın mutlakçı anlamda kurumsallaşması mümkün olmaktadır.

İdeolojinin sözü edilen yaratım ve üretim sürecinde ikinci olarak, tanımda "*…çarpıtma-gizleme-bilinç yanıltma yöntemlerini benimseyen…*" olarak belirtilen yöntemlerin irdelenmesi gerekmektedir. Öncelikle çarpıtma için belirtmek gerekir ki bakışlar arasındaki farklılık üzerinden gerçekliğin ıskalanması ve ideolojinin fantezileşmesi konusunda Slavoj Žižek 'in metinleri oldukça önemlidir. "Lacan'ın

[290] SAĞLAM, s. 117.

[291] SAĞLAM, s. 118.

[292] GÜRİZ, *Hukuk Felsefesi*, s. 408.

Çekiciyle Pul Kırmak" adlı metinlerinde Žižek, Afgan Kız'ın bakışını [293], Coelho'nun Simyacı adlı eserinde idam edilmeden önceki son bakışını, Umberto Eco'nun onaylama sürecini anlatırken örnek verdiği şampuan reklamlarındaki bakışı, Sartre'nin Varlık ve Hiçlik adlı eserinde efendi-köle bakışını, Foucault'un panoptik bakışını, The Truman Show adlı 1998 tarihli filmde hayatı kendi rızası ve bilgisi olmaksızın televizyon programına konu olmuş Truman karakterinin bakışını inceler. Her bir bakışın kişilerin içerisinde yaşadıkları toplum ve hayat deneyimlerinin toplamını yansıtan ya da iktidarın yapısını ve ideolojisini yansıtan farklı gerçeklikleri anlattığını vurgular.[294] Bu bakış farklılığının anlatılması önemlidir çünkü buradan ulaşılacak nokta gerçeklikler arasındaki farklılıklar noktasıdır. Bu nokta sonrasında Žižek tarafından bakışın kurgulanmasının mümkün olup olmadığı sorgulanmaktadır.[295] Bu sorgulamanın bir sonucu olarak Žižek, kinik ve sinik aklı karşılaştırmaktadır. "Kinik akıl, halkın, alt tabakaların, resmi kültürüne ironi ve alay yoluyla reddetmesini temsil eder." Kinik yöntem, egemen olan resmî ve kurumsallaşmış ideoloji karşısına gündeliğin sıradanlığını çıkararak alay eder ve ideolojinin arkasına gizlenen şedit yapıyı teşhir eder. Sinik akıl ise *"(i)deolojik evrenselliğin ardındaki tikel çıkarı, ideolojik maske ile gerçeklik arasındaki mesafeyi tanır, hesaba katar, ama yine de maskeyi korumak için nedenler bulur."* Bu anlamda sinizmin ahlaksızlığın hizmetine konulmuş bir ahlak olduğu belirtilerek, doğruluğu,

[293] "Afgan Kız" fotoğrafı 1979 yılında Amerikalı fotoğrafçı Steve McCurry tarafından, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali sırasında Peşaver kentinde bir toplama kampında çekilmiştir. Fotoğrafta dikkat çekici göz rengiyle objektife bakan kızın fotoğrafı, 1985 yılında yayımlanarak Sovyetler Birliğinin radikal İslamcı örgütlerin eline geçen Afganistan'ı yoğun bombardıman altında tuttuğu sırada, Afgan direnişini simgelemiştir. 2002 yılında Steve McCurry, fotoğrafta yer alan Afgan Kızı tekrar bulmayı başarmış ve isminin Gula olduğu öğrenilmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. On Yedi Yılın Ardından Bir Afgan Kadının Hikayesi, *National Geographic Türkiye Dergisi*, Sayı 4, Nisan 2002.

[294] RİGEL, Nurdoğan, "Lacan'ın Çekiciyle Put Kırmak Slavoj Žižek", (Ed. Nurdoğan RİGEL), *Kadife Karanlık,* (2. Baskı), İstanbul: 2005, Su Yayınları, s. 300.

[295] RİGEL, s. 303-304.

dürüstlüğü en üst namussuzluk biçimi olarak, ahlakı en üst utanmazlık biçimi olarak, doğruyu da en etkili yalan biçimi olarak kavradığını ifade eder.[296] Görüleceği üzere kinik ve sinik arasındaki farkta, sinizmin farkında olmasına rağmen bir çeşit çarpıtma içinde olduğu görülür. İşte bu çarpıtma tam olarak Žižek 'in ideolojik fantezi olarak belirttiği yapıdır. İdeolojinin fantezisinde yer alan yanılsamanın bilme içerisinde yer aldığı, insanların yaptıkları şey ile yaptıklarını düşündükleri şey arasında bir uyumsuzluk olduğu, bunun da aynı gerçekliğe ilişkin çarpıtmadan meydana geldiğinin şüphesiz olduğu belirtilmiştir.[297]

Yöntem konusunda ikinci bir yaklaşım ise en az çarpıtma kadar önemli olan gizleme yöntemidir. Öncelikle ideolojinin gizleme ya da literatürde geçen ismi ile perdeleme işlevinden söz etmek isabetli olacaktır. İdeolojinin, belirliliği, öncelliği, düşünce öncesine ait çıkar olarak görülmesi ya da kısaca bu çalışmada sıkça bahsedildiği üzere belirli bir düşünce kümesi ya da paternal olduğu söylenebilmekteyse de ideolojinin içeriğinden çok daha fazlasını barındırdığı söylenebilmektedir. Özellikle pejoratifliği, ki yazar bunu belirli fikirlerin adil ve zorunlu olmayan siyasal tahakküm biçimlerini meşrulaştırılmasına hizmet etme şekilleri olarak ifade eder, bu tür bir gizlemeyi ve perdelemeyi gerektirmektedir. Basit ve ideolojik bile görünmeyen bir önermenin, aslında gerçekte ideolojik içeriği olabilmesi ihtimali vardır ve bunu anlamanın yolu, önermenin iktidar içerisindeki işlevine bakılması ile çıkar ilişkisinin kurulmasıdır. Zira yazar her düşüncenin, ki buna sosyalist-Marksist çizgideki düşünceler de dahildir, köklerine kadar çıkar içerisinde olmaları, onları özel birer ideoloji ya da iktidar ile diyalektik mücadele aracı olmaktan çıkaracaktır. [298]

[296] RİGEL, s. 318. ŽIŽEK, Slavoj, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, (Çev. Tuncay BİRKAN), (4. Baskı), İstanbul: 2011, Metis Yayınları, s. 44-45.

[297] RİGEL, s. 319-320.

[298] EAGLETON, *İdeoloji*, s. 222. Yazar her ideolojinin Nietzsche vari bir yaklaşımla, bir gücün peşinde koşan insanların düşünce kümeleri olarak görmemek gerektiğini, bunun sadece siyasi statükoyu takdis etmeye yarayacağını söylemektedir. Bu görüşe katılmak gerektiği düşünülmektedir

İdeolojinin tanım ve işlevleri düşünüldüğünde özellikle ideolojinin en derinlerinde bile çıkar üzerine bir inşanın yer alıyor olması dikkate alındığında, ideolojinin çok başarılı bir üretim-yaratım faaliyeti yürütmeyeceği akla uygun gelir. Nitekim ideolojinin hukuku incelenirken de gizleme ya da perdeleme işlevi üzerinde durulmuştur. Hukuk, toplumsal gerçekliklerin üzerinde kendi gerçekliğine sahip olmakla beraber, gerçek dünyanın üzerini kendisine ait bu gerçekliklerle ötmeyi başarabilmektedir. Burada klasik olarak genellikle burjuva ideolojisinde çıkar kavramının, burjuva ideolojisinin hukukunda hak kavramı ile örtülmesi verilmektedir. Bu yol ile meşruluğu tartışmalı olabilecek çıkar, daha önce de belirtildiği üzere hukuki söylem içerisinde tutularak hak olarak yeniden karşımıza çıkarılmaktadır.[299] Bununla birlikte aşırıcılık olarak ifade ettiğimiz ideolojik hukukun ise toplumsal gerçekliğin hukuk tarafından yaratılmış olduğu gibi bir fetişsel perdeleme işlevinin olduğu da belirtilmekte, bu işlev için de klasik örnek olarak alacaklı-borçlu ilişkisi gösterilmektedir. Borçlu alacaklı ilişkisinde borcun ödenmesi konusunda mevut normlar yani hukuk, sadece bir koruma mekanizmasını üstlenmekte, bu borcu yaratmamaktadır.[300] Bu anlamda da aşırıcılık anlamında ideolojik hukukun da bir perdelemesinden bahsedilebilir.

Yöntem olarak ifade edilebilecek son kavram ise bilincin yanıltılması olacaktır. Öncelikle belirtmek gerekir ki bilincin yanıltılması hususunu ideolojik bir yöntem bağlamında anlatabilmek, öncelikle öznenin ve başlangıcının irdelenmesini gerektirir. Tartışılan tüm bu amaç, araç ve yöntemlerin modern zamana ait hukuk ve kavramlarla ilişkilendirdiği dikkate alınarak öznenin başlangıcının, modern olarak anılmasa bile en azından günümüz hukuk anlayışına en yakın tarihi dönem olan Roma döneminden başlatılması isabetli olacaktır. Roma döneminde ‘persona’

---

zira ideoloji tanımı yaparken özellikle pejoratif olan olmayan şeklinde tanımın ayrılmasının nedeni budur. Her ideolojinin kötü sayılması, çalışmanın incelemekte olduğu aşırıcı-ideolojik olmayan “hukukun ideolojisi” kavramını da pejoratifleştirecektir.

[299] AKBAŞ*, İdeoloji Olarak Hukuk,* s. 91.

[300] PASUKANIS, s. 87. BALBUS, s. 575-576. IŞIKTAÇ, KOLOŞ, s.174.

bireyin doğasını ifade eden bir kavram olarak kullanılmaktadır. Kişilik dönemsel olarak değişmekle birlikte, modern dönemde en yetkin konumuna gelmiş vatandaş olarak ifade edilen bir hukuk öznesi, ardındaki hukuksal yapısını da temsil eder bir konuma yükselmiştir. Modern hukukun çabasının da bu kişilik değerini çeşitlilik ilke-hak-özgürlük bağlamlarında korumak olduğu söylenebilmektedir. Yine modern dönemde ideolojik olarak da bir işgale uğrayan özne, kapitalist özne olarak da adlandırılmıştır.[301] Modern toplumda, 'ratio' ya da rasyonel olarak ifade edilen ölçebilir, hesaplayabilir, muhakeme yapabilir hukuk öznesinin yaratılması ve hukukun muhatap olduğu modern kişinin bu özellikleri haiz olması, en azından temenni edilmiştir.[302] Psikolojik unsurun tanımlanmasında yardımcı olan Sokratik ve sorgulayıcı akıl yine kaçınılmaz olarak şu soruyu sormaktadır; özne temenni edildiği gibi rasyonelleşmiş midir? Bu sorunun cevabı uzun olduğu kadar, bu cevabın kısa bir özeti de mümkündür. Soruyu şu şekilde cevaplandırıp detaylandırmak daha makul olacaktır. Hesaplayabilir ve ölçebilir olması temenni edilen özne, ideolojinin sık kullandığı yöntemlerden biri olan bilinç yanıltma yöntemi ile hesaplanabilir, öngörülebilir ya da başka deyişle kolay kontrol edilebilir özne haline gelmiştir. Bu cevabın ayrıntılandırılmasında öncelikle Jacques Lacan'ın bizim için tanımladığı bilinç yapısını anlamak ve Peter Goodrich'in imgesel tatmini ile örneklendirmek ayrıntılandırmamızı kolaylaştıracaktır. Lacan tarafından tanımlanan ve bilinci etkileyen olgu aslında bilinç dışıdır. Bilinç dışı, Lacan tarafından iktidarın ve arzunun haznesi olarak tanımlanmaktadır. Buna paralel olarak dilin aslında kontrol edilemediğini, tanımlanan bu hazneden etkilenen bilincimizin üretimi olduğunu belirtir. Bu anlamda Lacan özellikle bu bilinçsel yanılsamanın toplumsal ve bireysel anlamda istikrar fantezisi yarattığını ileri sürerek, bilinçdışının dilinin ,ki bu dil hazne olarak belirtilen içerisinde iktidarın ve ideolojinin yer aldığı yerden yoğun şekilde

[301] IŞIKTAÇ, KOLOŞ, s.168,169.

[302] KOLOŞ, Umut, "Mikro-İktidar İlişkileri ve Hukuk Öznesinin Teşekkülü", (Ed. Yasemin IŞIKTAÇ), *Dönüşen Toplum Dönüşen Hukuk-I: Metamorfoz,* İstanbul: 2014, Sümer Kitabevi, s. 93.

etkilenir, insanın hayatını ve pek tabi seçimlerini oluşturduğunu söylemektedir.[303] Şu an için odaklanılmayacak olunsa da dil denilen ve arkasında iktidar, ideoloji ve hazların oluştuğu bir hazneyi bulunduran olgunun bilinci etkileyebiliyor olması, hazneyi oluşturan öğelerin dil vasıtasıyla bilinci kontrol edebildiği sonucunu doğurmaktadır. Bu hazneyi oluşturan öğelerin yarattığı tatminin, bireyin rızasının alınmasına yönelik bilinci oluşturması da bu halde mümkündür. Peter Goodrich'in fiktif olayı, imgesel tatmin örneği bu soyutluğu bizim için daha anlaşılır kılabilecektir. Takıntı seviyesinde cinsel saplantı duyduğu kadın tarafından reddedilen adamın, erotik duygularını gidermek amacıyla kadınla birlikte olmak adına büyük bir para teklif etiği bu olayda kadın bu teklifi kabul etmektedir. Fakat olaya göre kadının kabulü ardından, cinsel birlikteliğin beklendiği gün öncesinde adam rüyasında kadın ile beraber olduğunu görmekte ve tutkusunu bu sayede gidermiş olmaktadır. Ancak kadın kendi imgesinin adamı tatmin ettiği gerekçesiyle parasını istemektedir ve bu olay yargıya taşınır. Olayda yargıç kadına vadeliden paraların bozuk para olarak mahkemeye getirilmesini ister ve kadının gözleri önünde bu paraları pirinç bir kâseye boşaltır. Karar kadın lehine çıksa da paralar adama geri verilir; zira yargıca göre bu paraların sesi, görüntüsü ve kadının bu paraya sahip olacağı beklentisi aynı imgesel tatmini kadında da yaratmıştır.[304] Fiktif olan bu örnekte, pirinç tasa boşaltılan madeni paraların çıkardığı ses, tatmine ilişkin söylemin sürekliliğine, yüksek sesliliğine ve görünürlüğüne gönderme yaparak, bilincin bu yol ile tatmin edilebileceği ve gerçekte olmayanın imajı ile yanıltılabileceğini kurgulamaktadır. Öyleyse öznenin başlangıcından bilincinin etkilenmesine kadar getirilen bu süreçte öznenin pek de rasyonel olamadığı, rasyonel özneye ilişkin temennilerin gerçekleşmediği, öznenin bilincinin kolayca manipüle edilebildiği görüldüğüne göre aynı Sokratik aklın soracağı soru "özne öldü mü?" olacaktır. İşte

[303] LACAN, Jacques, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*, (Çev. Nilüfer ERDEM), (1. Baskı), İstanbul: 2013, Metis Yayınları, s. 137-139. WACKS, *Hukuk Kuramını Anlamak Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramına Giriş*, s. 475-476.

[304] GOODRICH, Peter, *Law in the Courts of Love Literature and Other Minor Jurisprudence* London: 1996, Routledge, s. 37-39.

bu soru beraberinde bilinci yanıltılmış, ratiosundan koparılmış, öngörülebilir ve kolay kontrol edilebilir hale getirilmiş öznenin, itaatkâr özne haline gelebileceği ve rızasının imal edilebileceği cevabını beraberinde getirmektedir. Belirli olmayan ve merkezi bulunmayan libido kaynaklı ağlar, etik ve fiziksel anlamda zayıflamış tüketim alışkanlıkları, medya, cinsel ilişkinin-eğitimin-modanın gündelik işlevleri, özneyi öldürmemiş fakat ölüm döşeğine getirmiştir.[305] Bilinci yanıltılarak ölüm döşeğinde olan bu özne için rıza imal etmek pek tabii kolay olacaktır. Bu konuda da Noam Chomsky ve Edward S. Herman; *"(D)evletlerin ve şirketlerin normalde insanların karşı çıkabileceği davranışlarına olumlu bakmalarının veya tepkisiz kalmalarının nasıl sağlandığını ele alan kavram, insanların istemedikleri şeyleri istiyormuş gibi hissetmelerini, ihtiyaç duymadıkları şeylere ihtiyaç duyduklarını sanmalarını ve kabul etmeyecekleri şeylere rıza göstermelerini"*[306] sağlamının mümkün olduğunu açık şekilde vurgulayarak teyit etmiştir.

İdeolojinin söz edilen yaratım ve üretim sürecinde son olarak, tanımda "*... (s)ürekli söylemler üretmeyi ve toplum içerisinde kendisini anımsatacak simgeler oluşturmayı…*" şeklinde belirtilmiş olan, söylem ve simge araçları açıklanmaya çalışılacaktır. İdeoloji literatürü tarandığında en çok görülen araçlardan birisinin söylem olduğu görülmektedir. Bu genişlik içerisinde etkili bir tanım olarak dilbilimci Valentin N. Voloşinov'a ait bilincin mantığı tanımına bakmak isabetli olur. Voloşinov ideolojinin iletişimsel yönünü, bilincin mantığı kavramı ile şu ifadelerle açıklar: *"(İ)deolojik iletişim, bir toplumsal grubun göstergesel etkileşimin mantığıdır. Bilinci, göstergesel, ideolojik içeriğinden yoksun bıraktığımızda geriye*

[305] EAGLETON, Terry, *Postmodernizmin Yanılsamaları*, (Çev. Mehmet KÜÇÜK), (2. Baskı), İstanbul: 2011, Ayrıntı Yayınları, s. 103,109.

[306] HERMAN, Edward, CHOMSKY, Noam, *Rıza İmalatı Kitle Medyasının Ekonomi Politiği*, (Çev. Ender ABADOĞLU), (2. Baskı), İstanbul: 2012, BGST Yayınları, s. 72.

kesinlikle hiçbir şer kalmaz."[307] İdeolojinin bilinç ile sıkı ilişkisi dikkate alınarak bilincin içsellikten daha öte, çevre ve insanlar arasında olan iletişim, ayrıca kişiyi baştan sona oluşturan bir göstergeler ağı olduğu vurgulanmıştır. Tüm bu gösterge, iletişim, bilinç ve ideolojinin ayrılamaz birer parça oldukları vurgusu, ideolojinin sadece ekonomik durumun bir yansıması olarak değil, aynı zamanda söylemsel bağlarla etrafının kuşatılmış olduğu şeklinde yorumlanmıştır.[308] Neo-Marksist çizgide hareket eden birçok dilbilimci yazarın düşüncesinden alıntılanarak[309], dil bir ideal değildir. Dolayısıyla ideal olmadığı ya da başka bir ifadeyle paternal kabulleri gerektirmediği için işçi-burjuva, kadın erkek, idealist-materyalist gibi farklı insanların ortak paydasıdır. Buradan hareketle de "söylemsel bir anlambilim" olan dil, ideolojiye içkin olan ve sıkı sıkıya bağlı söylemi biçimlendirmektedir.[310] Çalışmanın üçüncü bölümünde ayrıntılı şekilde aktarılacak olan dilin sahte doğallaştırması işlevi üzerinden hareket eden Paul de Mann, ideoloji ile sıkı ilişki içerisinde olduğuna kani olduğumuz söylemin, ideolojinin aracı olarak nasıl davrandığını net şekilde ortaya koyabilmiştir. İdeoloji, kendisi ile dünya arasındaki farklı türdeki ilişkileri (yazar tarafından olumsal ve ilineksel olarak ifade edilir) unutarak, temsil ettiği düşünce ile kaçınılmaz organik bağını sürekli dışa vurmaya çalışan bir dil olarak sunulmuştur. Dil işlevi gereği, soyutluk arz eden sezgisellik ve duyumlara ilişkin olanı varlıklaştırır. İdeolojinin bol miktarda sezgi, duyum, duygu ve soyut içerebileceği göz önüne alındığında, bu içeriklerinin varlıklaştırılması ve ideolojinin hedef kitlesine kavratılması açısından dil ve tabi ürünü olan söylem değerli bir araçtır.[311] Gerçekliğin, ideolojinin süzgecinden geçerek, ideolojiye içkin

---

[307] VOLOŞINOV, Valentin Nikolayeviç, *Marksizm ve Dil Felsefesi*, (Çev. Mehmet KÜÇÜK), (1. Baskı), İstanbul: 2001, Ayrıntı Yayınları, s. 53.

[308] EAGLETON, *İdeoloji*, s. 256.

[309] bkz. Michel PECHEUX, John Brookshire THOMPSON.

[310] EAGLETON, *İdeoloji*, s. 257,258.

[311] MAN, Paul, *The Resistance to Theory*, (6. Baskı), Londra: 2002, The University of Minnesota Press, s.11. EAGLETON, *İdeoloji*, s. 263.

olarak belirtilen söylem ile aktarılması, pek tabi bir yanılsamaya neden olarak kişide hayatsal tatmini yaratır. Bu sayede yukarıda da belirtildiği üzere tatmin edilen insan, siyasi organizasyona ve üretimi olan yasaya sadakat gösterir. Bu perdelenmiş bir konsensüstür.[312]

Söylemden farklı olarak kullanılan bir diğer araç, sıkça kullandığımız ideoloji tanımında da yer aldığı üzere simgedir. Simge, bir olgu olarak psikanalizin üzerinde durmaktan vazgeçmediği bir konudur fakat çalışmanın bağlamında irdelenecek olan konu simgeleştirmektir. Öncelikle simge üzerinde kısaca durulması bir araç olarak simgeleştirmenin anlaşılması adına önemlidir. Gerçekliğin farklılaşması hususuna değinirken atıf yaptığımız Slavoj Žižek tarafından simgesellik, derinlemesine incelenmiş, bu inceleme yine daha önce değindiğiniz psikanalist Lacan'ın "Sinthome" kavramı üzerine inşa edilmiştir. Sinthome kavramı, Lacan'ın Fransızca bir kelime oyunu ile Saint Thomas'ın harflerinin birleşiminden oluşan, gerçek, simge ve imgenin düzenlerini bir araya getirme işlevine sahip kavramıdır.[313] İmge olarak bedenlerin, simge olarak dilin, gerçek olarak ise uyarılma ve acının bir araya gelmesinin, psikoza neden olduğunu tespit eden Lacan tarafından Sinthome kavramı geliştirilerek, bahsedilen psikozun engellenmesi amaçlanmıştır. Sinthome'yi Franz Kafka'nın "Köy Hekimi" hikayesi üzerinden tanımlamaya çalışan Žižek, bu hikayeye ilişkin olarak *"çocuğun bedeni üzerinde büyüdükçe büyüyen açık yara, bu bulantı verici, haşaratvari açıklık, canlılığın kendisinin anlamsız keyfin en radikal boyutunu içinde yaşam-tözünü cisimleştirmesidir"* diyerek bu hikaye içerisinde imge-simge ve gerçek olarak ardışık üç düzenin, yani Sinthomenin yer aldığını belirtmiştir.[314] Bu noktada bir ayrıma giderek gerçeğin aslında simgeleştirilemeyen olduğunu, simgeleştirmenin dışında kaldığını, gerçeğin her simgeselleştirme

[312] BOETIE, Etienne, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, (Çev. Mehmet Ali AĞAOĞULLARI) (5. Baskı), Ankara: 2016, İmge Yayınları, s. 95.

[313] RİGEL, s. 311.

[314] RİGEL, s. 312. ŽIŽEK, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, s. 91.

faaliyetine karşı duruş gösterdiğini belirtir. Henüz konuşamayan ve imgeleri olmayan bir bebeğin tüm deneyimleri oto-genetik[315] açıdan gerçek, filo-genetik[316] açıdan doğanın kendisidir. Doğanın nesneleri ve olguları imge ve simge cenderesiyle kontrol altına alınsa da gerçek kendisini bir veba salgını, deprem ya da fırtına ile ortaya koyar. Zira bu ortaya koyuşlar simgeleştirilemez çünkü ölüm gerçeğin çekirdeğinde hep yer alır. Belki de Lacan'ın iddia ettiği üzere ölüm, fazla yaklaşılamayan yüce nesne olan gerçekliğe[317] en çok yaklaşılan yerdir. Bu anlamda da gerçek olarak günlük hayatta bildiklerimizin sadece imgelerin ve simgelerin bir karşımı olduğunu, gerçekten "gerçek" olmadığını ifade eder.[318] Öyle ise Lacan ve Žižek'in iddialarından anladığımız, Kafka'nın hikayesindeki yaranın gerçekliğinin katlanılamazlığını aşmak için gerçek olmayanı simgeleştirmek ve gerçek olarak vermek ya da geri dönecek olursak Lacan'ın tanımıyla Sinthome olarak birleştirmektir.

Yer verilen bu anlaşılması zor, ontonun en temeline dilin de öncesine giden düşünceler, gerçeğin yaklaşılamaz ve kanıtlanamaz yüce nesneliği, Kafka hikayelerini çağrıştıran katlanılamaz ruh hali, kurgunun simgesel ve imgesel olarak gerçek haline getirilmesi, anlaşılması zor, anlatılması daha da zor olan görüşlerdir. Olabildiğince çok ve keskin tanımlar, somut örneklendirmeler bu mozaiklenmiş görüntüyü bir miktar netleştirebilecektir. Bu kapsamda Žižek'in sıkça kullandığı

---

[315] Oto-genetik: *"(i)nsanın yumurta ve spermin birleşmesinden oluşan zigottan bir fetusa dönüşmesi, yeni doğan özellikleriyle doğmasına kadar olan değişim"* Prof. Dr. Sibel KARAKAŞ Psikoloji Sözlüğü, Link: http://www.psikolojisozlugu.com/ontogenetic-evolution-ontogenetik-evrim, Erişim Tarihi: 12.05.2019.

[316] Filo-genetik: *"(c)anlı topluluklarında kuşaklar boyunca oluşan çok yavaş değişim. Az sayıda atadan türemiş olan insanların günümüzde var olan çeşitliliğini açıklamada da kullanılır."* Prof. Dr. Sibel KARAKAŞ Psikoloji Sözlüğü, Link: http://www.psikolojisozlugu.com/phylogenetic-evolution-filogenetik-evrim, Erişim Tarihi: 12.05.2019.

[317] RİGEL, s. 314.

[318] RİGEL, s.313. ŽIŽEK, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, s. 183.

"Jouissance", "Küçük Öteki" ve "Büyük Öteki" tanımlanarak, simgeselleştirmenin nasıl gerçekliği dönüştürdüğü ifade edilmeye çalışılacaktır. Jouissance, aynen çevrildiğinde hoşlantı, haz anlamına gelse de Žižek tarafından üzerine yüklenen anlam karmaşık olduğundan dolayı diğer dillere çevrilmesi pek tercih edilmemiştir.[319] Jouissance tanımlanırken Freud'un bir klasiğinden yola çıkılır. İlksel eksik yani anneden koparılmış olmanın giderilmesinin bir gerçekliği olmadığı gibi yeniden anne ile bebek bağı kurma arzusunu tatmin etmenin bir yolu da yoktur. Jouissance işte bu gibi bir durumda devreye girer, kendisini hazzın da ötesinde bir haz olarak tanımlar. Jouissance, gerçekte tatmin edilemeyecek bir arzunun tatmin edildiği fantezisini yaratır ve tatmini gerçek bir haz olmamasına rağmen bir gerçekmiş gibi temellendirir.[320] Bu temeller simgeleştirmeler tarafından içi boşaltılmış, aslında gerçek olmayan temellerdir, ki bu temellerin üretimi de Žižek tarafından artı keyif olarak adlandırılır. Böylece gerçeğin bilgisini elde etmek ile keyif arasında bir dikotomi başlar. Simgeleştirmenin sahte gerçekliğe yönelerek ürettiği artı keyiften feragat etmek bilgiye ulaştıracaktır.[321] Joissance denilen haz ötesi fantazma, sadece soyut haz olarak kalmaz; keyif gibi ama bu sefer daha tanımlanabilir somut bir üretimde bulunur. Bu üretime de "Küçük Öteki" denilmektedir. Küçük öteki, "arzu nesnesi" ya da "object petit a" olarak da adlandırılmaktadır. Gerçek olamayacak bir hazzı yakalamanın fantazmasının ürettiği bu nesne de yine gerçek değildir ve kişi bunu bilmesine rağmen ayrılamaz ve vazgeçemez. Bu durumu anlatmak için Coca-Cola ve Alfred Hitchcock'un Arka Pencere filmleri örnek verilmektedir. Belki de bu çalışma yapılırken bile tüketildiği için hayatımızdaki baskın rolünden dolayı Coca Cola üzerinden verilen örneği açıklayacak olursak, Coca Cola standart dışı yakıcı tadından dolayı ilk sunulduğu formu olan ilaç olmaya daha yakındır. Fakat bu içeceğin paradoksal bir tadı vardır. Her ne kadar literatüre de bu paradoks durumu açıklanıyor olsa da bu paradoksu

[319] RİGEL, s. 321. ŽIŽEK, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, s. 248.

[320] RİGEL, s. 322.

[321] RİGEL, s. 322.

tanımlama işini daha mizahi yapmak, mevcut koyu anlatımı biraz daha seyreltebilecektir. Yılmaz Erdoğan tarafından yazılan ve oynanan "Cebimde Kelimeler" adlı oyunun bir bölümünde Ankara'da okulunu bitirip yaz tatilinden Hakkari'deki köyüne dönen bir öğrencinin köydeki çocuklara Cola'yı tanımlama çabası şöyledir; "Cola bilmeyene anlatılabilir tutarlı bir şey değil ki, siyahtır fakat köpürüyor. Köpüğü beyazdır. İçiyorsun şekeri var fakat yakıyor. İşte hayatın gerçek tadı!" Firmanın bu içecek için kullandığı "Cola o'dur" reklam sloganı da bu mizahi anlatımı teyit etmektedir. İşte küçük öteki kavranması zor, ne kadar yaklaşırsan o kadar uzaklaşacağın, ne kadar alırsan o kadar daha fazla talep edeceğin nesne olarak tanımlanır.[322] Son olarak da diğerlerine göre ideoloji-hukuk çizgisiyle daha ilişkili olduğu düşünülen "Büyük Öteki" kavramını ele almak gerekir. Büyük öteki kavramı için hâkim örneği verilir. Hâkim taşıdığı simgesel görevin bütün nişanlarını taşır ve onun aracılığı ile konuşur. Buradan hareketle büyük öteki, bu tür kendisini temsil eden tüm simgelerin toplamı olarak tanımlanır. Bu anlamda tüm arzunun mekânı olarak da tasvir edilir ve bu mekân devlet, Tanrı, yasa gibi simgelerle doldurulur. 1984 romanında yer alan Big Brother tutarlı bir örnek olarak verilebilir. Büyük öteki simgesel olarak sınırlı sistem ihlallerine izin verse de bu ihlaller sadece kendi gücünü perçinlemek ve yenilmemek için mümkündür.[323] Yine büyük ötekine somut örnek olarak Wachowski Kardeşlerin Matrix filmi örnek gösterilmektedir. Matrix aynı büyük öteki düzeninde, özneleri sembolize eder, kontrol eder, istediğinde konuşturur. Özneyi enerji üretmek için kullanırken öznenin uyanışı fantazmayı görünür kılar.[324] Bu bağlamda ideoloji, her bilinçli kararın arkasında yatan rıza gibidir ve bunun için toplumsal ve simgesel şiddeti meydana getirir.[325] Otoritenin güç ve metaforu simgeleştirmeyi hiçbir zaman bırakmayacağını söyleyen Richard

[322] RİGEL, s. 323, 324. ŽIŽEK, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, s.138,249.

[323] RİGEL, s. 325, 326. ŽIŽEK, Slavoj, *Kırılgan Temas*, (Çev. Tuncay BİRKAN), (3. Baskı), İstanbul: 2011, Metis Yayınları, s. 308.

[324] RİGEL, s. 328. ŽIŽEK, *Kırılgan Temas*, s. 257.

[325] HAN, Byung-Chul, *Şiddetin Topolojisi,* (Çev. S. Fischer Foundation), (2. Baskı), İstanbul: 2017, Metis Yayınları, s. 85.

Sennett'in ve rıza üretmek amacıyla şiddeti simgeleştirmekten iktidarın vazgeçmeyeceğini söyleyen Pierre Bourdieu'nun şu sözleri bu anlatılan kavramları özetler niteliktedir:

> *"…(O)torite somut bir şey değildir; başkalarının güdümünde, somut gibi görünen bir sağlamlık ve güven arayışıdır. Bu arayışın sona ereceğine inanmak hem gerçek bir yanılsama hem de tehlikeli bir yanılgıdır. Bu yanılsamanın sonucu tiranların iktidarıdır; ancak bu arayışın hiç yapılmaması gerektiğine inanmak da tehlikelidir. O zaman var olan her şey bir mutlak haline gelir."*[326]

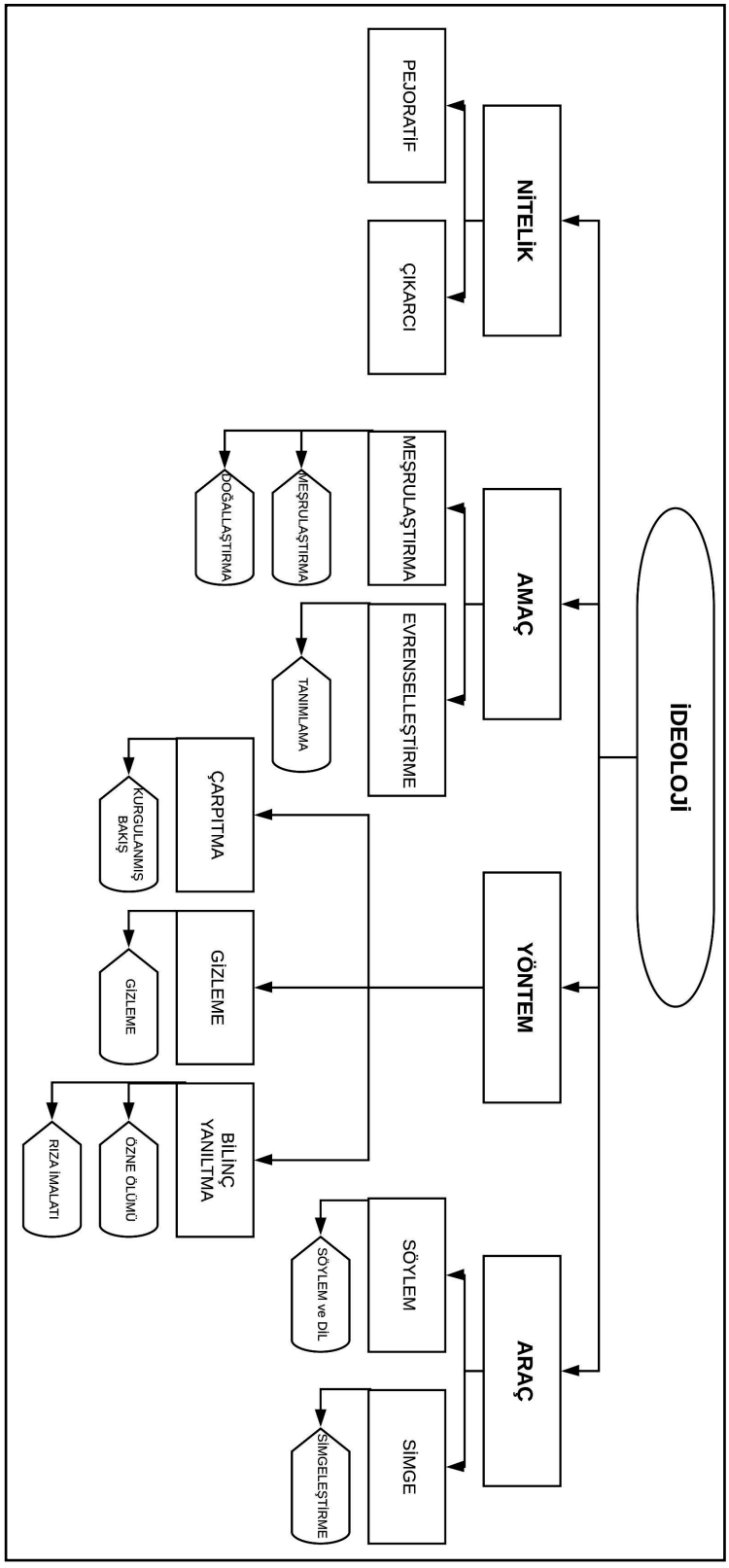
> *"Bütün iktidarların simgesel bir boyutu vardır: İktidar tebaasından, aydınlanma bilincinin gönüllü kararına yaslanmayan bir rıza almak zorundadır. Bu rızayı, sosyalleşmiş bedenlerin dolaysız ve refleks öncesi itaatiyle üretir."*[327]

İdeoloji tanımlama ve sonrasında ayrıntılandırmaya ilişkin kuramsal yolculuğun özetlenmesi ve çalışma bağlamında psikolojik unsur kavramı ile bağdaştırılması adına öncelikle yapılan bu ayrıntılandırmanın şeması verilmelidir.

---

[326] SENNETT, Richard, *Otorite*, (Çev. Kâmil DURAND), (5. Baskı), İstanbul: 2017, Ayrıntı Yayınları s. 220.

[327] BOURDIEU, Pierre, *Die Männliche Herrschaft (Eril İktidar), Ein Alltägliches Spiel Geschlecherterkonstruktion in Der Sozialen Praxis (Gündelik Bir Oyun: Sosyal Pratik İçinde Cinsiyet İnşası)*, Frankfurt a. M: 1997, s. 165(Akt. HAN, 85).

Tablo 6: *İdeoloji inceleme şeması*

Bölümün başında da söylendiği üzere ideoloji pejoratif nitelikte tanımlanmıştır. Görüleceği üzere İdeoloji, doğallaştırma ve meşrulaştırma amacında, bu amaca ulaşırken çarpıtma, gizleme ve bilinç yanıltma yöntemlerini kullanmakta, bu yöntemlerin içerisinde de söylem ve simgeleştirme araçlarına başvurmaktadır. Bulguların uzunca tartışılması çok anlamlı olmamakla birlikte birkaç anahtar kelimenin verilmesi bile konuyu son kertede anlaşılır hale getirecektir. Bulgulardan, kuramsal görüşlerden hareketle kurgulanan paternal zihnin temel yapısında pejoratiftik bir şekilde meşrulaştırılmakta, doğallaştırılmakta ve tanımlama sayesinde evrensel (bu kelimeden kasıt uluslararasılık değildir) genel geçer nitelik kazanmaktadır. Pejoratifliği değilmiş gibi benimsetmek ise kurgulama, çarpıtma ve gerçeği gizleme ile öznenin bilincinin seçim yapma ve sorgulama yetilerini elinden alırcasına öldürmek ve rızasının istendiği gibi alınması şeklinde olmaktadır. Bunlar yapılırken de söylem mükemmel bir araç olarak kullanılmakta, simge ise haz-tatmin-fantazma temelli bir inşa süreci ile bilinci yanıltmaktadır.

Tahmin edilebilir, düşünceleri öngörülebilir insan, bu insanların oluşturduğu her zaman doğru sonucu veren simüle edebilir toplum, egemenin küçük ötekisi ve fantazması, böyle bir toplumu yönetmenin aşkın hazzı ise egemenin jouissancesi olabilir. Çünkü tüm anlatılan bunca kuramın ve ileri sürülen bunca fikrin temelinde hep aynı sonucun alındığı zihinler, gerçek olmayanı gerçek sanan özneler, rızası istenildiği gibi yönlendirilen bireyler yer almıştır. Bir diğer bakış ile bakılacak olunursa kişinin asla mümkün olmamasına rağmen her durumda adil sonucu alabilme düşüncesi bir jouissance, bu adil sonuçlara her durumda ulaştırabilecek olan yasa küçük öteki, bu yasaları barındıran hukuk sistemi ise büyük öteki olacaktır. Bu ortak paydalar bizi tekrardan çalışmanın konusu olan Psikolojik Unsur kavramına götürmektedir.

Psikolojik unsur tanımında yer aldığı gibi hukukun etkin olabilmesi için inancı üretmek gerekli ise ve bu inanca dayalı olan rıza yasaya etkinlik kazandıracak ise ideoloji, egemenin daha iyisini bulamayacağı bir fırsattır. Psikolojik unsur manevi

unsurları görünür kılmaktadır fakat bu çalışmanın dahi tam olarak sayamadığı ve sayamayacağı çoklukta ve çeşitlilikte olan bu unsurların tespiti toplumun tüm üyelerinden yapması beklenemeyecek kadar acımasız bir beklentidir. Fakat ideoloji pejoratif yapısını meşrulaştırıp doğallaştırıp evrenselleştirirse, bu pejoratifliği görebilecek bakışları kendi istediği gibi kurgulayarak çarpıtabilir ya da gizleyebilir ya da doğrudan öznenin bilincini öldürerek rızasını imal edeceği şekilde bilinci yanıltabilirse, söylem ve simgeleştirmeler ile gerçekleşmesi mümkün olmayan fantazmaları ve bu fantazmaların cisimleşmiş hallerini simgeleştirebilir dil ve söylemi etkin araç haline getirebilirse, egemenin üretemeyeceği bir "yasa tüm manevi unsurları taşımaktadır; bu yasa itaate değerdir" rızası yoktur. Zira bu şekilde bir paternal zihin yapısı, bu paternal zihne sahip olan öznenin tabi olacağı yasaları ve olması gereken gibi olsun olmasın, manevi unsurları bulunsun veya bulunmasın, varmış gibi, doğruymuş gibi, olması gerekenmiş gibi etkinliğin kökünde bulunan itaate ilişkin rızayı verecektir. İşte bu durum ideolojinin hukukunun büyük bir zaferi olacaktır.

Fiktif bir örnek ile ileri sürülen bu yargıyı daha da netleştirebilir ve perçinleyebiliriz. X dininin ahlaksal ve yaşamsal tüm öğretilerinin paternal halde egemen olduğu toplumda, özneler X dinine inanmanın mutlak doğru ve bu dinin söylediklerini uygulamanın faydalı olduğunu düşünmekte; ulaşılamayacak gerçeğin ne olduğunu aramaktansa böyle bir gerçeğin var olabileceği ve problemlerin yok olacağı fantazmasının hazzını yaşamakta, tüm bu fantazmanın ürünlerini gerçeklik olarak algılamaktadır. Kısaca X dininin hâkim olduğu toplumda, X dini egemenliğinin ideolojisi, tüm amaç, araç, yöntem ve niteliği ile hüküm sürmektedir. Bu gibi bir toplumun önüne gelen yasaya itaat etmesi için bu yasanın manevi unsurları taşıyor olmasının, nesafeti ve adaleti tatminkâr nitelikte sağlıyor olmasının önemi olsa da bu sayılanlarının mevcudiyetini araştırmaları kendilerince gerekmeyecektir. Zira bu yasa X din öğretilerine uygun olması yeterlidir. X dini ideolojik olarak, mutlak doğruyu ve problemsizliği, adaleti, nesafeti ve diğer tüm iyilik ve güzellikleri bünyesinde bulundurmakta, bu sayılanları sağlayacağını öznelere sürekli olarak vaat

etmektedir. Dolayısıyla yasa, X dinine uygun olursa etkin ve itaate değer olacaktır. Zira X dini belirtildiği gibi iyilik paterni olarak kendisini kabul ettirmiştir. Burada da hukukun ideolojisinden değil X dininin ideolojisinin hukukundan söz etmek kaçınılmazdır.

B. İletişimsel Yaratım: Adaptionsmodell ve Sorun Yönetimi

İletişimin önemi ve hukuk ile olan ilişkisi öncesinde belirtmek gerekir ki, tanımı bu aşamaya gelene kadar daha da sabitlenen Psikolojik Unsur kavramının yaratımı sadece ideolojik bir üretim-yaratım süreci ile gerçekleşmez. Her şeyden önce bunun birkaç sebebi olduğu düşünülmektedir. Bunlardan birincisi ideolojide özneye benimsetme sürecinin uzun olması, anlık veya dar bir zaman periyodunda yapılamasının zorlayıcı olmasıdır. Bir diğer husus ise yasanın sahip olduğu Janus'un öteki yüzü olan manevi unsurları görünür kılmanın yolu olan Psikolojik Unsurun bazı durumlarda gerçeği yansıtabileceği, dolayısıyla da gerçeği söylemenin ise bir kurgusallığa ve çarpıtmaya ihtiyaç duymamasıdır. Buradan hareketle denilebilir ki bir yasa gerçekte toplumun ihtiyaçlarına karşılık veriyor ve bu durumun manevi unsurunu bünyesinde barındırıyor ise, bu durumu insanlara kavratmanın ideolojik bir yaratım ile yapılmasına gerek yoktur. Öyleyse gerçekten manevi unsura sahip olsun ya da olmasın, bu durumun psikolojik unsurunun ideoloji ile yaratımı şart değildir. Bazı temel iletişimsel teknik yöntemler kullanılarak psikolojik unsur yaratılabilir. Burada kesinlikle belirtilmesine ihtiyaç vardır ki, iletişimsel yaratım yöntemlerinin ayrı bir başlığının olması, ideolojik yaratım-üretim sürecinde iletişim tekniklerinin kullanılmadığı anlamına gelmez.[328] İletişimsel yaratımın ayrı bir başlık altında

[328] İletişim yöntemlerinin esas itibariyle iktidarlar tarafından kullanıldığı aşikar olmakla birlikte, ideolojik veya kötücül yaratımların da bir parçası olabileceklerine dair şu örnekler ve görüşler verilebilir; Todd Gitlin tarafından, SDS(1960 Demokratik Toplum için Öğrenci Hareketleri) olaylarında Times Dergisi'nin, önce hareketlerin başarısını sağlayan ardından ise başarısızlığına yol

incelenecek olunmasının sebebi, iletişimsel yöntemlerin ideolojik bir boyutunun olup olmaması ya da pejoratif olup olmaması değil, sadece psikolojik unsur üretim sürecinin bir parçası olmasıdır. Dolayısıyla ister arkasında bir ideoloji bulunsun ister arkasında ideolojiden bağımsız ama gerçekte de olmayanı varmış gibi gösteren bir iddia bulunsun, isterse de gerçekten var olan manevi unsurların var olduklarını ispatlayıcı iddialar bulunsun, iletişim teknik anlamda aşağı yönlü bir yaratım yöntemi olarak muktedir tarafından kullanılmaktadır.

Yukarıda anlatılanlar bağlamından bakıldığında iletişimin önemini ardından da iletişim ve hukukun ilişkisinin önemini vurgulamak isabetli olacaktır. Kabul edilmiş bir doktrin iletişimi şu şekilde tanımlamaktadır;

> *"Belirli bir coğrafya parçasında aynı doğa koşulları içinde varlıklarını sürdürmek için araç ve gereçler bulan, bu konuda çeşitli bilgiler üretmiş bulunan, bunları belirli iş bölümü yöntemlerine göre kullanan, kendi aralarındaki bu iş bölümünden kaynaklanan farklılaşmaları haklılaştırmak için çeşitli değerler ve inançlar üreterek toplumun farklı kesimlerini ortak üst kimlikler içinde kaynaştırmayı amaçlayan insanların etkinliğidir."*[329]

açan yayın politikası örnek gösterilerek, iletişim ve ana unsuru olan medya istendiğinde aydınlatma, istendiğinde karartma yakıp kül etme maharetine sahip bir spot ışığına benzetilmiştir. ORUM, Anthony M., DALE, John G., *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev. İbrahim KAYA), (1. Baskı), İstanbul: 2016 Say Yayınları, s. 325-326. Byung-Chul Han tarafından "Şeffaflığın Şiddeti" kavramına ilişkin detaylandırmalarda, Google-Facebook gibi sosyal medya ağlarının birer gönüllü panoptikon olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Gönüllü olan şeffaf kullanıcının hem kurban hem fail olduğu bu yeni iletişimsel yöntemde, kişilerin verilerinin panoptikon görüşe açıldığı bu sayede hapse girmek vb. gibi özgürlüğe bir saldırı olmaksızın bireyin kontrolünün sağlanabildiği ifade edilmektedir. HAN, s. 108.

[329] OSKAY, Ünsal, *İletişimin ABC'si*, (6. Baskı), İstanbul: 2011, Der Yayınları, s. 9.

Söz konusu tanımdan yola çıkılarak iletişim olgusunun kaynak, hedef-kitle, kanal ve ileti olmak üzere dört öğeden oluştuğu söylenebilir. Kısaca tanımlanacak olursa kaynak, tek bir kişi veya gazete, ajans radyo, günümüz sürecinde sosyal medya araçları gibi yapılar olup, bu yapıların dışındakiler, kurumsal kaynaklı yapılar olarak değerlendirilir. Kaynağın rolü iletiyi göndermektir. Kaynaktan yayılan ileti, iki insan arasında ise sözel ileti; yukarıda anıldığı gibi kurumsal kaynaklarca yapıldığı zaman ise örgütlü ileti olarak adlandırılmaktadır. Örgütlü ileti kapsamı sözel iletiye göre çok geniş olup içerisinde, başka ülkelerdeki muhabirlerden, haberleri seçip yenileyip yeniden kodlayan kişilere, ülkelerin özgürlük geleneklerinden, hukuk sistemlerine kadar çeşitli kişiler, kurumlar ve konulardan oluşmaktadır. Bu iletilerin kaynaktan çıkarak hedef kitlelere taşındığı farklı zeminlere ise kanal denilmektedir. Son olarak iletişim sürecinde, kaynaktan çıkan iletinin çeşitli kanallarla ulaşmayı hedeflediği öğeye hedef kitle (destination) denilmektedir.[330]

Yukarıda verilen öğelerden ikisi çalışma bağlamında önem arz ettiği için bu iki öğe ayrıntılandırılacaktır. Bu öğelerden birincisi ileti öğesi ikincisi ise hedef-kitle öğesidir. İleti, hedeflenen kişiye gönderilecek olan bilgi veya duygunun iletişim kanalı ile gönderilebilecek şekillerde kodlanmış halidir. Bu kodlamalar her zaman sözcüklerle olmamakta, sıklıkla resimler ve simgeler şeklinde de olabilmektedir. Bu kodlamalarda dikkat edilecek en önemli husus, söz konusu iletinin gönderildiği kitlenin durumunun etüt edilmesi yani hedef-kitlenin iyi tanınması ve doğru tespit edilmesidir. Buna örnek olarak ise bir alivre[331] satış haberi gösterilmektedir. Bu habere göre muhalefet partisi liderinin düşük taban fiyat uygulamalarının alivre satışları artırdığını söylediği aktarılmaktadır. Bu haberi okuyan kişiler bu durumu köye gelen tüccara sormakta, tüccar ise bu haberi anlamaya çalışan köylülere bu haberi çarpıtarak aktarmaktadır. Bu tür çarpıtmalar bilinçli veya bilinçsiz olarak yapılabilmektedir. Bu örnekteki gibi örgütlü iletişimlerde en büyük problem, açlar,

[330] OSKAY, s. 10.

[331] Önceden anlaşılarak belirli bir vadede ürün teslim etme üzerine kurulu satış, tarım üreticileri ile toptancılar arasında sıkça kullanılan genelde üreticinin aleyhine satış yöntemi

toklar, dullar gibi farklı farklı kimlik ve özelliklerdeki kişilerin iletileri kendi açılarından okumalarıdır. Bu iletişimde istenmeyen bir durum olup, burada yapılması gerekenin hedef kitlenin özelliklerini iyi belirlemek toplumsal ilişki ve bağımlılıkları iyi analiz etmek olduğu belirtilmektedir.[332] Özellikle hedef kitlenin içinden geldikleri tarih ve siyasi kültürleri iyi analiz edilmeli; iletiye verdikleri destekler ve yankılar dikkatle gözlemlenmelidir. [333] Oldukça önemsenen "kitle" konusunda nasıl bir yaklaşımın izlenmesi gerektiği merak konusudur. Yukarıdaki örnek iletişim sürecinde görüleceği üzere kitle, oldukça kompleks bir yapıdır. Ünsal Oskay tarafından belirtildiği üzere kitle, tüm bu kompleks yapı dikkate alınarak tanımlanmalıdır. Bu yapıyı hukuk bağlamında yorumladığımızda, hukukun evrensel ya da genel geçer olarak bahsedilen özelliğinden ötürü tüm yurttaşlara hitap etmesi gerekliliği, psikolojik unsurun da belirli bir grup veya zümrede değil, kitlede yaratılması gerekliliğini bir gerçeklik olarak karşımıza çıkarır. Bu gerçeklik de kitle kavramına bütüncül bakılmasının elzem olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Raymond Williams'ın görüşlerinden, bu bakışın elzem olduğunu teyit etmesi açısından bahsedilmesi gerekir.

Williams'a göre kitle aslında yoktur, kitle bizim ona yüklediğimiz anlamlardan sadır olan bir kavramdır. Kısaca kitleler yerine kitleleri görme biçimleri vardır. Kitleler sağ siyasi kültürler tarafından kaba, uçucu, kestirilemez olarak anlamlandırılmakta iken, sol siyasi kültür tarafından dayanışma, kötü durumlarını değiştirmek için bir araya gelme ile anlamlandırmaktadır. Sadece sol-sağ siyasi kültürler değil, farklı diğer siyasi kültürler, toplumsal tabakalar, ekonomik sınıflandırmalar da kitlelere bu ve bunun gibi anlamlar yükleyerek, kitleleri kendi bakış açılarından görebilmektedir.[334] Williams'a göre kitleyi üç şekilde makul olarak tanımlayabilmek

[332] OSKAY, s. 13-14.

[333] OSKAY, s. 16-18.

[334] ARIK, Bilal, Rayomond Williams Hayatı ve Kuramlarına Genel Bir Bakış, (Ed. Barış ÇOBAN) *Kadife Karanlık II*, (2. Baskı), İstanbul: 2011, Su Yayınları, s. 125. WILLIAMS, Raymond,

mümkündür. İlk anlamında kitle, sıradan bir topluluk, bir ülkü veya amaç uğruna birbirleri ile buluşmamış kişiler, ya da en basit ifadesiyle kalabalık olarak ifade edilirler.[335] Bir diğer anlamında kitle, burjuva bakışı olarak da vurgulanan, bayağı kitle anlamındadır. Bu anlamda ise kitle sıradan, avam, bilinçsiz kalabalık olarak adlandırılır ki bu anlamda da görüleceği üzere kendisini bir şekilde sosyal, siyasal veya ekonomik anlamda üst konumlayan bir öğenin bakışını içermektedir. Son anlamında ise kitle, ortak paydada birleşen kişiler topluluğu olarak adlandırılır ki bu anlamında kitle işçi sınıfının üyeleri, demokratikleşmeyi isteyen insanlar, sendikal grev amaçlı bir topluluk olabilir.[336] Çalışma ile bağlantılı olarak, yukarıda da belirtildiği üzere hukukun ve tabii yasanın hayatlarını düzenlemeye talip olduğu yasanın geçerli olduğu kitlenin, egemenlik sınırları içerisinde bulunan kitle olduğu ve bu kitlenin belirli bir amaçla bir araya gelen topluluk veya bayağı topluluk olmayacağı düşünüldüğünden, iletişimsel anlamda psikolojik unsurun aşağı yönlü yaratımının hedef kitlesinin sıradan topluluk ya da genel anlamda kitle olacağı söylenebilir. Williams'a şerh düşüldüğü üzere kullanacağımız ve iletişimsel süreçlere tabi kılacağımız kitle, yasa kavramı kısmında da belirtildiği üzere ihtiyaçlarını daha konforlu olarak karşılamak için bir araya gelmiş ve bu konfor karşılamayı sağlayabilmek için düzenli topluluk olma halini gerçekleştirmeyi amaç edinmiş, en basit düzlemde Williams'ın ilk anlamında kullandığı kitledir. Kitlenin bu anlamda kullanımı, hem yasanın evrensel-genel geçer oluşunun gerekliliğini, hem de iletişimin hedef kitlenin kompleks halini dikkate alması gerekliliğini fazlasıyla tatmin edecektir.

Televizyon Teknoloji ve Kültürel Biçim, (Çev. Ahmet Ulvi TÜRKBAĞ), Ankara: 2003, Dost Yayınevi, s. 109.

[335] Belirtmek gerekir ki bu kitlenin bu anlamından anlaşılan, özel bir amaç ve ülkü etrafında bir araya gelmemektir. Yoksa günümüzün devletli, egemen ve sınırsal yapıları düşünüldüğünde bir kitlenin aynı sınır içerisinde bile toplanması en basitinden bir egemen ülke olma ülküsü etrafından bir araya gelmektir. Dolayısıyla burada sıradan kitleyi, hiçbir ülkü olmaksızın bir araya gelmek değil, bir araya geldikten sonra özel bir ülkü ve amaç etrafında toplanmamış olarak anlamamız daha tutarlı olacaktır.

[336] ARIK, s. 126.

İletişim ve tabii içerisinde barındırdığı medya, bir değişim tezahürü olarak görülmektedir. Bu değişim, manevi tatminsizlikler içerisindeki insanın realiteden kaçma eğiliminin bir göstergesi olarak, eskiyen tanrıların yerine yenilerini koymasını yansıtır.[337] Tanrı metaforunun kullanılmasının nedeni ise örgütlü iletişimin geniş kitlelere ulaşabilmesi ve etkileyebilmesi maharetlerinden gelmektedir. Bu mahareti (Mass Media-Mass Effect olarak da anılır) kontrol edenlerin rasyonel bilgi ve entelektüeliteden, demokrasiden yana değil; popülizm, tüketim, egemenlik ve iktidardan yana olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla birey devlet ilişkisinin ve tabii bu ilişkinin en önemli olgularından hukuk (dolayısıyla da yasa) olgusunun ortaya çıkarılabilmesi ve detaylandırılabilmesi için iletişim ve hukukun incelenmesinin önemi belirtilmektedir.[338]

Buraya kadar olan süreçte örnekler de verilerek iletişim, iletişimin boyutları, örgütlü iletişim, iletişimin devlet, birey, hukuk, yasa ile olan ilişkileri anlatılmaya çalışılmışsa da somut örnekler üzerinden gitmenin fikirleri geliştirilebilir ve kavranabilir kılacağı düşüncesinden hareketle biraz daha örnekleme yapmak, konunun giriftliğini aktarmak açısından faydalı olabilir. Elbette bu aktarımı yapmak için bir sosyal bilimcinin cenneti olan Nasyonal Sosyalist Almanya'da, Goebbels propaganda afişleri örneğinden daha başarılı bir örnek bulmak zordur.

İlk defa "pancharta" olarak anılan afişler, Hollanda ve İspanya savaşı sırasında Hollandalıların bağımsızlık mücadelesini desteklemek amacıyla kullanılmış, ardından Weimar döneminde seçim afişi olarak kullanılmıştır. Nazi döneminde ise afişler, propaganda bakanı olan Joseph Goebbels tarafından çok etkin şekilde Nazi yönetimi politikalarını meşrulaştırmak amacıyla kullanılmışlardır. İletişim kullanılarak, meşrulaştırma ve inanç yaratılan bu propaganda yöntemine "Wunder

[337] ÖKTEM, TÜRKBAĞ, s. 244. Ayrıca tanrı olarak belirtilenler için bkz. ÖKTEM, TÜRKBAĞ, s. 244.

[338] ÖKTEM, TÜRKBAĞ, s. 245-246.

Waffe" yani mucizevi silah ismi verilmiştir.[339] Bu dönem afişleri oy ve güç için propaganda, ırkçı devlet içerisinde güç ve ikna için propaganda, savaş ve kitlesel cinayetler için propaganda ile mahkemelerde propaganda olmak üzere dört tematik kategoride incelenmektedir.[340] Aşağıda vereceğimiz afiş örnekleri ise dört tematik düzenlemeye riayet edilmeden çalışma konuları bağlamında incelenecektir. Öncelikle dönem propagandasının hedef kitleyi nasıl okuduğuna dikkat edilecek, ardından propagandanın söylemini üç temel gereksinim üzerine vurgulayışı aktarılacaktır. Hedef kitleye yönelik afiş örnekleri:

Resim 2: *Çocuk temalı "Liderine aitsin" sloganını taşıyan afiş*

Resim 3: *"Bayanlar, baylar!" hitabı ile başlayan afiş*

[339] KESKİN, Fatih, *Politik İletişim Sözlüğü*, (1. Baskı), Ankara: 2014, İmge Kitabevi, s. 15-16.

[340] BARCRACH, Susan D., PHILLIPS, Edward J., LUCKERT, *Steven, State of Deception: The Power of Nazi Propaganda*, (3. Baskı), Washington D.C.: 2009, United States Holocaust Memorial Museum, s.7.

Resim 4: *"Aklı ve yumrukları ile çalışan işçiler" hitabıyla başlayan ve Hitler'e oy isteyen afiş*

Resim 5: *Öğrencileri Hitler için propaganda yapmaya çağıran afiş*

Gerekliliklere ilişkin afiş örnekleri:

Resim 6: *Hitler'in hapis döneminde ifade özgürlüğünün kısıtlandığını belirten ve Alman halkını protesto mitingine çağıran afiş*

Resim 7: *"Sadece Özgürlük!" sloganıyla başlayan siyasi parti mitingine davet*

Resim 8: *İş! Özgürlük! Emek! sloganını taşıyan afiş*

Resim 9: *Almanya'da araç üretimi artışını gösterir afiş*

Resim 10: *Bolşevik rejiminin tehlikeli olduğu iddiasıyla Örümcek olarak simgeleyen afiş*

Resim 11: *"Yahudiler ebediyen" sloganını taşıyan, Yahudi halkını kırbaç ile ilişkilendiren ve Yahudi tehlikesi iddiasında afiş*

Yapılan afiş seçimlerinde dikkat edileceği üzere, yukarıda bahsedildiği gibi başarılı örgütsel iletişimin hedef kitlesi gerekliliği Nasyonal Sosyalist rejim tarafından da gözden kaçırılmamıştır. İki, üç, dört ve beşinci resimlere bakılacak olunursa propaganda sırasıyla çocuklara, kadınlara ve erkeklere (ailelere), işçilere (mavi ve beyaz yakalı olmak üzere), öğrencilere hitap etmektedir. Bu anlamda hedef kitlenin başarılı şekilde geniş tutulduğu ve iletinin geniş bir perspektifte yayılım sağlayabildiği görülmüştür. Gerekliliklere ilişkin afişlere dikkat edilirse özgürlük, ekonomi ve güvenliğin ön plana çıkartıldığı görülmektedir. Bu anlamda da üç temel gereklilik ve aynı zamanda kitleleri en efektif biçimde hareketlendirebilecek üç temel öğenin kullanımı dikkatlerden kaçmamıştır. Altıncı ve yedinci resimlerde özgürlükler ön plana çıkarılmış, hatta Hitler'in kısıtlı ifade özgürlüğü vurgulanmıştır. Sekizinci ve dokuzunda resimler özellikle rejimin meşruiyetini dayandırdığı işçileri ve üretimi hedef almıştır. Son olarak onuncu ve on birinci resimlerde, Bolşevik ve Yahudi tehlikesi ön plana çıkarılarak, özellikle yaşlı Yahudi adamın elinde tuttuğu para ve kırbaç simgesi ile Alman halkının sadece askeri değil ekonomik anlamda da güvenlik problemleri yaşayacağı fikri iletilmek istenmiştir. Hiç şüphesiz Alman halkının gerekliliklerinin tehdit altında olduğu üzerinden söylem geliştirilmiştir.[341] Sadece kısıtlı bir kanal olan afişler üzerinden bile, devletin birey ile olan ilişkisinde iletişimin ne denli boyutlara ulaşabileceği görülmektedir.[342] Bu kapsamda ne hukukun ne de bu çalışmanın ana ekseninde yatan psikolojik unsurun iletişimden ayrıksı olabileceği düşünülemez.

[341] BARCRACH, PHILLIPS, LUCKERT, Resim 2 için bkz., s. 81, Resim 3 için bkz., s. 47, Resim 4 için bkz., s. 45, Resim 5 için bkz., s .49, Resim 6 için bkz., s. 37, Resim 7 için bkz., s. 41, Resim 8 için bkz., s. 40, Resim 9 için bkz., s. 76, Resim 10 için bkz., s. 65, Resim 11 için bkz, s. 89.

[342] Psikolojik unsurun yaratımında afişlerin rolüne ilişkin detaylı bir çalışma için bkz. YILDIZ, Muhammed Emin, "Yasalarda Psikolojik Unsur Yaratılması ve Afiş Örneklemi", *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s. 43-64.

İletişimsel yaratım başlığı altında buraya kadar gelinen süreçte iletişimin tanımı ve önemi vurgulanmış; iletişimin öne çıkan iki bileşeni olan hedef-kitle ile iletinin boyutları Goebbels afiş propagandası örneği üzerinden tartışılmıştır. Bulgulardan hareketle, etkin ve efektif bir sistem olarak iletişimin, Psikolojik Unsur yaratmakta hangi yöntemlerinin kullanılabileceği detaylandırılmalıdır. İlk olarak iletişimin bir alt dalı olan halkla ilişkiler (PR kısaltması ile anılacaktır) alanı içerisinde yer alan "Adaptionsmodell" yönteminden bahsetmek gerekir. Amerika Birleşik Devletleri'nden 1920, 1950-60, ve 1980 [343] 'lerde yayılan iletişim kültürü, Amerikanvarileşme adıyla anılmaktadır. Amerikanvarileşme, iletişim kültürü içerisinde iki adet önemli modeli barındırmakta olup bu modeller "Shoppingmodell" ve "Adaptionsmodell" olarak anılmaktadır. İkinci model olarak ele alınan "Adaptionsmodell" ya da diğer ismiyle uyarlama modeli Amerikanvari bir kampanya tarzının tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kampanya türü ulusal ve geleneksel kampanya türünün yerini almakla birlikte, tüm dünya üzerinde siyasi mücadeleleri tek tip, bütünlükçü ve birbirine benzer formlara getirmektedir.[344] Bu politik halkla ilişkiler çalışması ile iktidarlar, güç veya iktidarlarını korumak ya da inşa etmekten çok, kararları ve politik uygulamalarına halk nezdinde onay ve rıza oluşturma amacını taşımaktadırlar. Kişiler arası iletişimin ve medyanın etkin şekilde kullanılması yoluyla bütün dünyada yayılan söz konusu uyarlama modeli ile özellikle ileti, benimsetme üzerine kurgulanmaktadır. Bu modelde yürütülen faaliyetlerde ise en çok lobicilikten, kurumsal yurttaşlıktan ve kurumsal sosyal sorumluluktan destek alınmaktadır.[345]

[343] Başkan Ronald Regan dönemi, Amerikanüstücülük fikrinin yükselişe geçtiği dönem olarak tanımlanır. Bu dönemde Amerikan film endüstrisi tarafından Amerikanüstücü değerler dünya genelinde yayılmaya başlamıştır. Yine Kelvin Klein markası ile birlikte jean kültürüde bu fikirlerin dağılımında önemli pay sahibidir. Daha detaylı bilgi ile görsel anlatım için bkz. *Nat Geo ile 80'ler Belgeseli*, National Geographic Channel, 2013.

[344] KESKİN, s. 210.

[345] KESKİN, s. 212.

Bir diğer öne çıkan iletişim yöntemi "Sorun Yönetimi (Kriz Yönetimi)" dir. Sorun yönetimi olarak adlandırılan iletişimsel yöntem ile ilgili literatür tarandığında genellikle seçim kampanyaları ile ilgili kullanımlara rastlansa da sorun yönetiminin sadece seçim kampanyalarına özgü olmadığı, tıpkı "Adaptionsmodell" de olduğu gibi aşağı yönlü olarak ifade edilen iktidar kaynaklı genel kampanyalar için kullanıldığı, sorun yönetiminin dahil olduğu siyasal halkla ilişkiler tanımından anlaşılmaktadır. Bu tanım şu şekildedir: *"Siyasal iletişimin bir parçası olan, siyasi aktörler ve kurumlar arasındaki sembol ve mesaj alışverişi kullanılarak kamuoyu yaratılması ile genel kamusal sonuçlar elde edilmesi planlanan sistemdir."*[346] Haber, etkinlik değerlendirme, konu, kriz yönetimi, dijital iletişim olmak üzere altı adet yöntemden birisi olan sorun ya da kriz yönetimi 1976 yılında halkla ilişkiler danışmanı olan Howard Chase tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Çeşitli kurumların kamu ile iletişimini etkileyecek olan kamu politikalarının önceden tahmin edilerek tanımlanmasına, değerlendirilmesine ve yanıtlanmasına yönelik kullanılan bu yöntemde, amaç protest bir toplum reaksiyonu öncesi müdahale edebilmektir.[347] Bu yöntem beş evrede uygulanmaktadır. Birinci olarak yöntemi uygulayan tamamen ilgili konuya kanalize olur, dinler ve konu ile ilgili öğrenme faaliyetlerine başlar. Bu evreye farkındalık evresi denmektedir. Ardından uygulayıcı öğrendikleri ve dinledikleri üzerine analizler yapar ve fikir üretimine geçer. Bu evreye keşif evresi denilmektedir. Eldeki bulguların değerlendirildiği evreye karar verme evresi, karar verme evresi sonrası alınan kararların uygulandığı evreye ise uygulama evresi denilmektedir. Son olarak ise uygulamanın tamamlandığı evre

[346] YILDIZ, s. 52. KIOUSIS, Sprio, STROMBERK Jesper, Political Public Relations, (Ed. Carstes REINEMANN), *Political Communication*, Handbook of Communication Science 18 Series, 2014, De Gruyter Mouton, s. 250-251.

[347] CUTLIP, Scott M., CENTER, Allen H., BROOM Glen M., *Effective Public Relations*, (8. Baskı), New Jersey: 2000, Prentice Hall, s. 17.

olarak tamamlanma evresi gelmektedir.[348] Kamu politikaları açısından oldukça önemli ve sık kullanılan bu rasyonel sistem sayesinde, özellikle yasa uygulamalarında, yasa üretimi öncesinde "Kamuoyu Rezonansı" olarak adlandırılan bireylerin birbirlerini etki altına almaya çalıştıkları olaylarda etkin müdahale yapılabilmektedir.[349]

Hem Adaptionsmodell hem de Sorun Yönetimi yöntemlerinin ortak paydalarının anılan Kamuoyu Rezonansı olduğu görülecektir. Bu kapsamda hatırlayacak olursak Psikolojik Unsur bir inanç olarak tanımlanmış, iddia ise bu inancın yaratılmaması durumunda yasada etkinlik problemi oluşacağı şeklinde ileri sürülmüştür. Öyle ise kamuoyunda, Janus'un manevi unsur yüzünün görünür kılınamadığı bir yasanın etkinlik problemleri yaşayacağından hareket edilirse, bu etkinlik probleminin bir Kamuoyu Rezonansı olduğu takdir edilecek, bu kriz halinin çözümü için ise 'Adaptionsmodell ve Sorun Yönetimi' kullanımının etkin bir inanç yaratım yöntemi olduğu ortaya çıkacaktır. Söz konusu ortaya çıkıştan, literatürde, psikolojik savaş ya da toplum mühendisliği olarak bahsediliyor olması ve algı yönetiminin *"hakikat karşısında düşünce, öz karşısında biçim ikilemi ve duyumsama olarak tanımlanan algısının, belirlenmiş politika strateji ve modellerin bireyler üzerinde yansımalarının yönetilmesi, değiştirilmesi*" olarak tanımlanması söz konusu yöntemlerin psikolojik unsur yaratımındaki etkilerini teyit edici niteliktedir.[350] Ek olarak bir başka teyit ise toplumsal yapılanma kuramı içerisindeki destek inşası tanımlamalarında yer almaktadır. Giddens tarafından mekan ve zaman üzerine odaklanan "Toplumsal Yapı"[351] kuramına yeni bir bakış getiren siyasal halkla ilişkiler kuramcıları, bu çeşit

[348] AKIM, Feride, *Halkla İlişkilerde Stratejik Karar Halkla İlişkiler Uygulayıcılarının Rolleri*, İstanbul: 2010, Derin Yayınları, s. 30.

[349] KIOUSIS, STROMBERK, s. 256.

[350] KESKİN, s. 23.

[351] Toplumsal yapı kuramı, yapı ile eylemler arasında bir dikotomiden yola çıkan Giddens tarafından ortaya atılmış bir kuramdır. Toplumsal yapının, gündelik aktörlerin hem aracı hem ürünü olduğu

politik halkla ilişkiler yöntemlerinin karşılıklı bir gerçek inşa ettiğini, bir üst işlev yaratmak yerine toplumun tüm katmanlarında destek oluşturduğunu vurgulamışlardır.[352] İktidarlar açık bir şekilde yasa yaratım süreci için bu yöntemleri uygulamayı tercih etmemiş olsalar bile, yasanın yaratım sürecinde, bu tür politik halkla ilişkiler ve siyasal iletişim yöntemlerinin yasaya psikolojik unsuru yaratmak suretiyle destek inşa etmek konusunda başarılı olacakları, yasanın tüm toplumsal katmanları etkileyeceği nazara alındığında, açıktır.

II. Yukarı Yönlü Yaratım

Çalışmanın, bu kısma kadar ileri sürdüğü fikirler, savlar, iddialar, görüşler dikkat edileceği üzere katı kabulün reddi, bir yapının bozulmasına dayanır. Çıkılan bu yolda, alışılagelmiş yasa üretim metotlarından farklı, bu metotlara tamamlayıcılık yönünden alternatif olabilecek bir iddia ileri sürülmektedir. Bu tür bir yapı bozan perspektifin, bu çalışma açısından belki de en kritik noktalarından birisi, yukarı yönlü yaratım kısmı olacaktır. Zira yaratmak olgusunun güçlü, muktedir, iktidar, Tanrı, yöneten gibi üstel öğelerle anılması yapıbozumsal bir zihnin iştahını kabartmaktadır. Yasa yapım sürecinin, kabul, yürürlük, kodifikasyon, uygulama, icra gibi birçok farklı parametreye sahip bir süreci içerdiği bilindiğine göre, yasanın toplumun süzgecinden geçmemesi pek mümkün olmayacaktır. Neredeyse söylemek gerekir ki yasa yapmak Tanrıyla insanın savaşı gibi bir hal almaktadır. Bu anlamda hatırlanacağı üzere psikolojik unsurun tanımında geçen "*yasaya itaati veya itaatsizliği sağlamak konusunda toplumda ya da yasa koyucuda tamamlayıcı*

savunulmakta, aktörlerin eylemleri bu yapılar tarafından sınırlandırılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. GIDDENS, Anthony, *Toplumun Kuruluşu*, (Çev. Hüseyin ÖZEL), (1. Baskı), Ankara: 1999, Bilim ve Sanat Yayınları.

[352] FALKHEIMER, Jesper, *"Halkla İlişkiler Üzerine Anthony Giddens ve Halkla İlişkiler: Üçüncü Yoldan Bir Bakış"*, KESKİN Fatih, (Der. B. Pınar ÖZDEMİR), (1. Baskı), Ankara: 2009, Dipnot Yayınları, s. 241,246-247.

misyonu olan inanç" ifadesi bizlere, yasanın psikolojik unsurunun yasaya etkinlik kazandırmak amacıyla sadece egemen tarafından üretilmeyeceğini; yasanın psikolojik unsurunun aynı zamanda yasanın etkinlik kazanmaması için toplum tarafından bilhassa üretilebileceğini de göstermektedir. Bu başlık altında savaşın diğer cephesi olarak bahsedebileceğimiz toplumdan iktidara yukarı yönlü yaratım, paradigma ve eylem olmak üzere iki basamakta incelenecektir.

Bu basamakları çıkmadan önce toplumun bu inancı yani psikolojik unsuru yaratmaya çalıştığı olgu olan iktidar nesnesi tanımak, yukarı yönlü yaratımı anlama ve kavrama işimizi çok kolaylaştıracaktır. İktidarı incelemeden önce, John Brookshire Thomson tarafından ideolojik iktidarlar için ortaya konulan anlamlandırma perspektifini hatırlatmak faydalı olacaktır. Bu perspektife göre iktidar, sadece bir anlamlandırma ile değil, aynı zamanda bu anlamların nasıl yerleştirildiği ile de kavranmaktadır.[353] Bu perspektife göre iktidarı anlamlandırılacak olunursa öncelikle literatürde yer alan üç önemli tanımdan hareket etmek gerekecektir.

Bertrand Russell iktidarı anlatırken öncelikle iktidar güdüsünü, sonrasında iktidar rekabetini tanımlamayı tercih etmektedir. Bu doğrultuda insanın hayvanlarla ortak olarak var olmak ve çoğalmak, hayvanlardan farklı olarak ise yayılmak, Tanrı olmayı istemek ve elinden gelse bunu gerçekleştirmek şeklinde özetlenebilecek iktidar güdüleriyle hareket ettiğini ifade eder.[354] İktidar rekabetini de aynı güdülere sahip ırkdaşına göre daha fazla isteğini gerçekleştirmesi ve böylece nicel anlamda ırkdaşının önüne geçmesi olarak tanımlar. Bu doğrultuda iktidar alınması düşünülen sonuçların ürünü olarak tanımlanmaktadır.[355] Russell'ın iktidarı, ruhban sınıfı

[353] THOMPSON, John Brookshire, *Studies in the Theory of Ideology*, (2. Baskı), Los Angeles: 1984, University of California Press, s. 131,132.

[354] RUSSELL, Bertrand, *İktidar*, (Çev. Göksel ZEYBEK), 1. Baskı, İzmir: 2003, İlya Yayınevi, s. 11.

[355] RUSSELL, s. 37.

iktidarı, yalın iktidar, devrim iktidarı, iktisadi iktidar, düşünce üzerinde iktidar olarak sınıflandırdığı görülmektedir.[356]

Max Weber tarafından iktidar tanımlaması belirli yönlerden Russell'ın tanımlamasına benzemektedir. Öncelikle Weber, iktidarın sadece bürokrasinin veya karizmatik egemenliğin biçimsel özellikleri ile ölçülmesine karşı çıkmakta, bunun bir çeşit indirgeme olduğunu belirtmektedir. Weber'e göre iktidar tanımlanırken iktidar tipolojilerinin ve bunların teknik özelliklerinin dikkate alınması gerekmektedir.[357] İktidar için Weber tarafından yapılan tanımlama, yönetici veya yöneticilerin ortaya koydukları iradelerinin emir telakki edilip yönetilenlerce kendi davranışları gibi sahiplenilerek kural gibi uygulanması, şeklindedir.[358] Bu tanım iktidara direnç gösterilmesine rağmen, yine de emrinin uygulanmasını içermektedir.[359] Weber'e göre iktidarın karizmatik iktidar, geleneksel iktidar ve rasyonel iktidar olmak üzere üç ayrı tipi vardır.[360]

Michael Foucault iktidar tanımında da Weber ve Russell ile ortaklıklar görmek mümkündür. Bu tanımda daha çok disiplin ve kontrol altında tutma halleri üzerine odaklanılmaktadır. Bahsedilen bu kontrol altında tutmanın temel amacı, insan eylemlerini yeniden yapılandırmaktır.[361] İnsan bedeni 18. yy. itibariyle bir çeşit mikro-fizik alanı konusu haline getirilmekte, fabrika, okul, hapishane gibi birçok mekân tarafından insan bedeni, bireysellik aracılığı ile kontrol altında tutulabilecek şekilde dönüştürülmektedir. Bireysellik ise mekânsal bölümler anlamında hücresel,

---

[356] Sınıflandırmaların detayları için bkz. RUSSELL, s. 37-161.

[357] WEBER, Max, *Ekonomi ve Toplum*, (Çev. Latif BOYACI), Cilt I, İstanbul: 2012, Yarın Yayınları s. 77.

[358] WEBER, s. 78.

[359] IŞIKTAÇ, KOLOŞ, s. 175.

[360] Ayrıntılı için bkz. WEBER, Max, *Ekonomi ve Toplum*, (Çev. Latif BOYACI), Cilt II, İstanbul: 2012, Yarın Yayınları s. 307-577.

[361] IŞIKTAÇ, KOLOŞ, s. 175.

faaliyetlerin düzenlenmesi anlamında organik, zamansal açıdan genetik birleştirici özellikler oluşturularak üretilir.[362] Tüm bu dönüştürme sonucunda iktidar, farklı güçlerce hesaplanarak üretimlerin yapılması ve birleşimler suretiyle bu üretimlerin artırılması, mekânsal olarak bedenlerin belirlenmesi, faaliyetlerin belirlenmesi gibi ileri boyutlu bir inşa etme eylemi halini alır.[363] Bu yapısallaşma ve inşa eylemi, Foucault tarafından sıklıkla Jeremy Bentham'ın panoptikon[364] yapısı üzerinden anlatılmaktadır.

Üç tanımın birleşimi sonrasında iktidarı açıklamada, otorite ile şiddet, iki kavram üzerine yoğunlaşmak gerekirse bunların otorite ile güç ya da otorite ile şiddet olacağı açıktır. Zira tanımlarda dikkat edildiği üzere iktidar, hep çeşitli kaynakları olan egemenlik ile özdeşleştirilmekte, egemenliklerinin kurucu ve koyucu unsurları ise kontrol amaçlı güç (ya da şiddet) ile ölçütlendirilmektedir. Bu iki yön, bölümün başında da vurguladığımız üzere John B. Thompson tarafından kazandırılan iktidarın anlamlandırılması ve anlamının yerleştirilmesi perspektifi gereği, açıklanılmaya ihtiyaç duymaktadır. Zira iktidarın anlamını yerleştirenin otorite ve güç olarak belirlenmesi, bu anlama ve anlamlandırma yolunda doğru bir başlangıç noktasıdır.

Sıkça yapılan bir hatadan başlamak gerekirse, otorite ve iktidarın aynı anlamda kullanılması pek doğru değildir. Bunun nedeni bu iki kavramın dilin belirsizliğine

---

[362] FOUCAULT, Michel, *Hapishanenin Doğuşu*, (Çev. Mehmet Ali KILIÇBAY), Ankara: 1992, İmge Kitabevi, s. 179.

[363] FOUCAULT, s. 170,171.

[364] Aynı zamanda mimar olan İngiliz faydacı filozof Jeremy Bentham tarafından tasarlanmış modern hapishane projesidir. Bir daire şeklinde, hapishane müdürünün merkezinde yerleştiği her mahkûmu gözleme ve izleme imkanına sahip hapishane yapısıdır. Bentham tarafından insanlık dışı muamelelerin engellenmesi amacı taşıdığı ileri sürülse de Foucault tarafından modern disipline iktidarın bir aracı olarak görülmüştür. Foucault'a göre panoptikon, iktidarı daha da etkinleştiren, insanlarda sürekli izlenebilirlik yaratan bireyi tedirgin etmek üzerine kurulu bir araçtır. CEVİZCİ, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s. 673.

hapsolmalarıdır. Çokça duyulan söylemlerden biri olan iktidara ait bir öğenin otoritesini kullanamaması söylemi, aslında bu iki kavramı eş anlamlı gibi kılmaktadır. Otorite (authority) yazar kökenli bir kelime olarak bir üretkenliğin, ya da yoktan var etmenin çağrışımıdır. Otoriter kelimesi ise baskıcılık anlamında sıkça kullanılmaktadır. Belirtmek gerekir ki iktidar bir üst kavram olarak yer almakta, otorite ise bir iktidarın veya üyesinin kullandığı araç olarak ifade edilebilmektedir. Buradan hareketle bu araca başvuran kişinin de otoriter olarak anıldığı görülmektedir. [365] İktidarın kullandığı bu aracın dört özelliğinin bulunduğu söylenmektedir. Bunlar yargılama gücü, disiplin, uygulama yeteneği ve korku uyandırma kapasitesidir. [366] Yine otorite tanımlanırken her otorite eşdeğerlikli tutulmaz ve otoriteden otoriteye farklılıklar olduğu belirtilir. Bir örnek olarak bir orkestra şefinin otoritesi ile bir iktidarın otoritesi karşılaştırılmaktadır. Çoğu zaman bir orkestranın şefinin otoritesi sorgulanmaz, zira sorgulanma yapılsa bile sorgulanacak şeyin konusu müzikten öteye gidemez. Fakat bir aile reisi, ya da bir devlet otoritesi yüksek bir gücü kullanmaya talip olmuştur. Bu gücü yine aşkın bir idealin geçimini sağlamak için kullanabileceği gibi baskı sağlamak amaçlı da kullanabilmektedir. [367] Zira bu gücün niteliğine bakıldığında içerisinde güven duygusuna nüfuz etme, yargılama ve korku uyandırma yeteneği görülmektedir.[368] Dolayısıyla kastedilen otorite de bu çalışma bağlamında ikinci anlamında, yukarıda sayılan yetenekleri haiz olan gücü, kullanan ya da kullanabilen otorite olarak

[365] SENNETT, s. 31.

[366] SENNETT, s. 30.

[367] Gücün farklı şekillerde kullanımı için örnek olarak Giorgio Agamben'in diktatörlük türlerindeki ayrım verilebilir. Agamben bu ayrımında, yürürlükteki yasayı korumak ya da düzeltmek amacını taşıyan diktatörlüğe "Temsili Diktatörlük", kritik kütle ya da ergime noktasına (katı maddenin sıvıya geçmesi için gereken yüksek ısı noktasını anlatan fizik terimi) ulaşan diktatörlüğe ise "Egemen Diktatörlük" demektedir. Gücün kullanımları arasındaki ayrıma göre temsili dikta bir şekilde hukukun ve anayasanın üstünlüğü idealini yaşatmak için gücü kullanabilirken, egemen dikta baskıcı anlamda gücü kullanmaya örnek teşkil edecektir. AGAMBEN, s. 46.

[368] SENNETTE, s. 31-32.

kullanılacaktır. Buna benzer bir güç kullanımı "hegemonik baskı"[369] adıyla Etienne de La Boétie tarafından da dile getirilmektedir.[370]

Kendisine itaat edilsin veya edilmesin otoritenin varlığı, insanların zihninde bir güven unsurunun varlığına veya güveni sağlamaya talip her şeyi bilen ve yargılayacak olan bir varlığın var olduğuna işaret etmektedir. Bu varoluşun temelinde hiç şüphesiz otoritenin yukarıdaki tanımlamalarından da çıkarılacağı üzere korku yer alır. Korku ve saygı arasında yer alan insanların zihnindeki bu işaretin nedeni ise otoritenin gücüdür. Bu gücün azaltılması da otorite korkusunun yenilmesi anlamına gelmektedir.[371] Peki bu korkuyu yaratıcı gücün tezahürü olan şiddet, nasıl açıklanmalı ve incelenmelidir? Bu sorunun cevabını, oldukça keskin ayrım ve tanımlarla, şiddetin adeta topolojisini çıkaran literatürde bulmak mümkün olmaktadır.

İlk olarak, şiddetin ayrımlarından önce, onun birkaç basit özelliğinden başlamak uygun olacaktır. Birinci özellik olarak denebilir ki şiddetin bir söylemi ve bu söylemin içinde barındırdığı bir vaadi bulunmaktadır. Derrida'nın işaret ettiği bu özellikte, şiddet kendisini vaatlerle süslemektedir. Çalışma bağlamında da ele alınması gereken ve en önemlisi olduğu söylenebilecek vaat, şiddetin hukuki vaadi olan "adil bir düzen kurma" vaadidir. Bu vaadi taşıyan şiddet, bir yinelenebilirliğin parçası olarak salt anlamda kurucu ya da koruyucu değildir. Şiddet önce bu vaadini (kendince) kurar, sonra bunu korumak için hareket eder. Fakat Derrida'ya göre bu koruma, şiddetin kurduğunu iddia ettiği şeyi sürekli yeniden koyması, yani yenilemesidir.[372] Şiddetin ikinci bir özelliği ise doğal olma halidir. Bu halin açıklaması, Walter Benjamin tarafından doğal ve pozitif hukuk çatışmasından

[369] Hegemonya kavramı için özellikle bkz. GRAMSCI, Antonio, *Hapishane Defterleri*, (Çev. Kenan SOMER), (1. Baskı), İstanbul: 1986, Onur Yayınları.

[370] BOETIE, s. 99.

[371] SENNETT, s. 175-176.

[372] SAĞLAM, s. 123-124. DERRIDA, s. 98-99.

çıkarılır. Doğal hukuk, mevcut hukuku amaçsal bir yargılamaya tabi tutabilmekte bu yargılamanın ölçütünü ise adalet olarak belirlemektedir. Fakat pozitif hukuk tam tersine mevcut hukuku başka bir hukuka uygunluk çerçevesinde ele alarak araçsal bir denetime tabi tutar. Anlaşılacağı üzere pozitif hukukun yargılama ölçütü hukuka uygunluktur. Dolayısıyla her iki hukuki görüşün, hukukun bir aracı olan şiddet; meşrulaştırma yöntemi farklıdır. Benjamin tarafından yapılan değerlendirmede bu paradoksun çözümünün eklektik olması kaçınılmaz görünmektedir. Dolayısıyla pozitif hukukun ölçütleri ve yargısı şiddetin kullanılmasında değil değerlendirilmesinde mümkündür. Zira pozitif hukuk, ölçütlerini de kendisi ürettiği için bir sınırlılık hali söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla şiddetin amaçların vazgeçilmezliğine karşı kör olan pozitif hukukun boşluğunu dolduracak olan şiddetin doğal halidir.[373] Bu tartışma üzerinden şiddete hasredilen bir diğer özellik de şiddetin kurumsallaşmış olduğudur. Şiddetin tüm çeşitleri bir araç olarak hukuk tarafından kurulur ya da korunur. Eğer hukuk kurma ya da koruma işlevlerinden herhangi bir şekilde feragat ediyor ise artık kurumsal bir şiddetten söz edilmez.[374] Son olarak modern dönemde hasıl olan bir özellik olarak şiddetin gizliliği özelliğinden bahsetmek doğru olacaktır. Modernite etkisinin şiddeti gittikçe görünmez kıldığına dikkat çekilerek, şiddetin meşruiyetini kaybettiği belirtilmektedir. Şiddetin gösteri mekanlarının kapatıldığı vurgulanarak, infazların artık açık değil kamuya kapalı özel mekanlarda yapıldığı, kanlı şiddet sahnelerinin yaşandığı katliamların şehir dışlarında kansız gaz odalarının bulunduğu kamplarda gerçekleştirildiği gözlemlenmektedir. Bu gözlemlerden hareketle şiddetin artık gizli bir hal aldığı belirtilmiştir. Daha da modernleşen dönemde artık şiddetin iletişimin satır aralarına gizlendiği, hala var olduğu ama utangaç bir hal aldığı, yeni bir özellik olarak şiddet kavramına hasredilmiştir.[375] Hukukun kurumsallaşmış şiddetinin de gizli hale

[373] BENJAMIN, Walter, "Şiddetin Eleştirisi Üzerine", (Çev. Ece GÖZTEPE), *Şiddetin Eleştirisi Üzerine*, (2. Baskı), (Haz. Aykut Çelebi), İstanbul: Nisan 2014, Metis Yayınları, s. 20-22.

[374] BENJAMIN, s. 29.

[375] HAN, s. 17.

gelmesinin önemi bu bağlamda vurgulanarak, gizliliğin yok olması durumunda şiddet kurumun çökeceği belirtilmiştir.[376]

Şiddetin en popüler ayrımlarından birincisi şiddetin işlevine ilişkin olarak yapılan kurucu ve koruyucu şiddet ayrımıdır. Hukuku yerleştiren ve ortaya çıkaran şiddet için kurucu şiddet, hukukun süreğenliğini sağlamak için var edilen şiddete ise koruyucu şiddet denilmektedir. Derrida tarafından kurucu şiddet, otoritenin mistik varlığına işaret etmekteyken, koruyucu şiddet yasanın gücü, "enforceability" kavramına işaret etmektedir.[377] Elbette kurucu şiddet, karşısına başka bir kurucu şiddet çıkıp kendisini alt edene kadar varlığını devam ettirecektir. Bu konuda Walter Benjamin tarafından grev örneği verilmektedir. Grev açısından bakıldığında grev iktidar tarafında kontrol altında tutulan, izne tabi bir eylemselliği içermektedir. Bu bakımdan grev bir şiddet olarak görülmez. Fakat grev, genel greve dönüştüğü anda yasak bir hale, bir çeşit şiddete dönüşür. Bu genel grev hali aslında kurucu şiddetin karşısına dikilmiş olan başka bir kurucu şiddet halidir ve iktidar tarafından yasa dışılık atfedilerek bu şiddet onaylanmaz.[378] Bu yasadışılık atfının da bir koruyucu şiddet fonksiyonu olduğunu söylemek yerinde olur.

Kurucu ve koruyucu şiddet dışında, şiddetin işlevi açısından değil yöntemi açısından başkaca çeşitlendirmeler de mevcuttur. Elbette bu çeşitlendirmelerin oldukça geniş olduğu söylenebilir. Bu anlamda sınırlamak amacıyla, iktidar olgusunun daha sık ve efektif olarak kullandığı düşünülen, ayrıca bireyin eylemselliğini menfi anlamda değiştiren belirli türdeki şiddet çeşitlerinden bahsedilecektir.[379] Bu kapsamda ilk bahsedilecek şiddet türü, küresellik şiddetidir. Bu şiddet türü Michael Hardt ve Antonio Negri tarafından ortaya çıkarılmıştır. Modern ve post-modern literatürün

[376] BENJAMIN, s. 30.

[377] DERRIDA, s. 88.

[378] BENJAMIN, s. 32-42.

[379] Ayrıntılı şiddet türleri için bkz. Sisteme İçkin Şiddet, Olumluluğun Şiddeti, Şeffaflığın Şiddeti, Rizomatik Şiddet, Medium is Mass-Age, Küreselliğin Şiddeti, HAN, s. 83-128.

Marx'a dipnot düşülmesi ile oluştuğu söylemini ispatlarcasına küresellik şiddeti, Hardt ve Negri'nin Marx'ın sınıf mücadelesini yeniden yorumlamasına dayanmaktadır. Küresel olmak iki zıtlığın sürekli olarak çatışmasına, bu çatışma soncunda ise merkezileşen bir imparatorluk ile ona karşı davranan muhalif bir çokluk (kitle) oluşmasına neden olmuştur. Kitle her ne kadar sosyal gerçekliklerin yaratıcısı olsa da sürekli olarak imparatorluk baskısı ve şiddeti altında kalmaktadır. Dolayısıyla imparatorluk kendisinin meydana getiremeyeceği sosyal gerçekliği, baskı altında tuttuğu kitlenin meydana getirmesini sağlamaktadır. Bu bir çeşit sömürü olarak yorumlanır.[380] Tabi burada oluşturulan kitlenin "Biz" motivasyonunun yokluğuna dikkat çekilir. Zira her ne kadar kitle veya çokluk gibi kolektif anlam ihtiva edilen isimler kullanılsa da kitle içindeki bireylerde protestlik gözlemlenmez. Bu bireyler izole ego olarak ifade edilirler. Bu durum yalnızlaşma ya da atomlaşma olarak da ifade edilmektedir.[381] Bu anlamda kitlesel bir direniş veya protest eylemin kırılması için küresel şiddet yolu ile bireyin atomlaştırılması, iktidar tarafından sıkça başvurulan bir şiddet yöntemi olmaktadır.[382]

İktidar olgusunun sık kullandığı ve bireyin eylemselliğini menfi yönde etkilediği düşünülen bir diğer şiddet yöntemi ise "Şeffaflık Şiddeti" olarak gösterilebilir. Bu şiddet türünde, kavramın üzerine oturduğu yer olan şeffaflık olgusu ile kastedilen aşırı iletişimsellik halidir. Aşırı iletişim ise beraberinde aşırı bilgi ve aşırı görünürlüğü getirmektedir.[383] Bu durumun nasıl şiddet oluşturduğuna ilişkin soruyu cevaplamadan önce kutsal tanımlanır. Kutsal, sınır koyulmuş, özel bir mekân anlamında bireyin eşiği olarak tanımlanır. Bu anlamda aşırı bilgi, iletişim ve aşırı görünürlük, dini inanışlardan cinsel tercihlere kadar birçok konuda kişilerin

[380] HARDT, Michael, NEGRI, Antonio, *İmparatorluk*, (Çev. Abdullah Yılmaz), (5. Baskı), İstanbul: 2003, Ayrıntı Yayınları, s. 49.

[381] HARDT, NEGRI, s. 50.

[382] HAN, s. 123-127.

[383] HAN, s. 103.

profanlaşmasına yani görünürlüğüne neden olmakta; bu görünürlük hali de kişilerin aynı durumda birbirleri ile eşitlenmelerine sebebiyet vermektedir.[384] Şeffaflık, bir kişinin kendi özelliklerini, kendine has sıradanlıklarını kısaca öteki olma durumunu ortadan kaldırmaktadır. Daha estetik bir ifade ile kişileri aynılık ışığında boğmaktadır. Dolayısıyla bu tür bir şiddeti kullanan iktidar için, aynılık diktatörlüğü de denilmektedir.[385] Eşikleri ortadan kaldırılan bireyin, tercih ve rızalarının kolayca yönetilmesi, yönlendirilmesi iktidar tarafından arzu edilen bir tatmin noktasıdır.

Buraya kadar olan süreçte iktidarın hem anlamı hem de bu anlamının nasıl yerleştiği konuları irdelenmiştir. Elde edilen sonuçta iktidar, *"daha fazla isteyenin galibiyeti, iradesi emir telakki edilen, sürekli kontrol altında tutabilme ve mekânsal boyutlarla değişim yaratabilme yetenekleri olan, hegemonik baskı ve çeşitli şiddet yöntemleri ile korku otoritesi yaratan"* olarak anlamlanmış ve anlamı yerleşmiştir. Öyleyse toplumun, inancını paradigma ve eylem ile değiştirmeye çalışacağı bu yapının yani iktidarın, hukuka karşı zaten az çok tahmin edilebilen bakışını çok kısa özetlemek paradigma ve eylemi anlatmadan önce tatmin edici olacaktır.

Fikir verici olması açısından, en hukuk dışı iktidar türü olan ve yukarıda belirtilen egemen diktatörlük iktidarını ele alacak olursak, en hukuk dışı olması beklenecek olan bu tür bir iktidarın bile hukukla ciddi bir bağı olduğunu görebiliriz. Alametifarikası anayasayı askıya almak olan bu tür iktidarın, yeni bir anayasayı kabul ettirmenin mümkün olacağı bir durumu yaratmaya çalıştığı görülmektedir.[386] Bu durum belki de daha önce de ifade edilen söylemin hukukun içinde tutulmasının bir tezahürüdür. Peki en hukuk dışı, bir anayasa tarafından var edilmemiş iktidarın bile hukuka ve tabii bir yasaya angaje olması altında ne yatmaktadır? Bu sorunun kusursuz cevabı Blaise Pascal tarafından verilmektedir. Pascal'a göre yasaların

[384] HAN, s. 104.

[385] HAN, s. 105.

[386] AGAMBEN, s. 47.

geçerliliği, çoğunluğu gücüne, kral otoritesine ya da başka bir yerden alınan güce dayanıyorsa, güç ile adalet arasında bir ilişki olmalıdır. Çünkü gücün değil adil olanın arkasından gidilecek, fakat güçlü olana da uyulacaktır. Fakat adalet kendi halinde güçsüzdür. Güç kendi halinde zorbadır. Öyleyse bu ikisinin birbirini tamamlama hali önemlidir. Pascal bu nokta da güç ile adaleti birleştirecek olanın yasa olduğunu belirtir.[387] Öyleyse iktidarın gücünü zorbalıktan kurtaracak, iddia ettiği adaletine uyulma sonucunu sağlayacak olan yasadır. Görüldüğü üzere Pascal'ın cevabı bizi malumun itirafına götürmektedir. Bu sorunun cevabı hukuk-felsefe-sosyoloji alanından bir miktar taşarak siyasetin alanına da nüfuz etmektedir. Adil olmak için bu cevap, siyaset sosyolojisi içerisinde hem de siyaset biliminin benimsediği yöntemler gibi somut bir örnekle bulunmaya çalışılabilir. Siyaset biliminin temel konuları içerisinde yer alan küreselleşme konusunda ulus-aşırıcılık kavramı tanımlanmaktadır. Ulus aşırıcı fikir kendisini yer fark etmeksizin tüm ülkeleri içerisinde gösterebilen ve devletlere kendisinden başkasını uygulama şansı bırakmayan baskın fikir ve sistemlerdir. En büyük örnek olarak ise serbest piyasa ve neo-liberalizm fikirleri gösterilmektedir. Bu örnekteki yapılar siyasi toplulukları etkileyen kültürel yapılar olarak, geniş taraftar kitlelerine sahip olan aşırı kuvvetli yapılar olarak tanımlanır.[388] Bu tanıma aşina olunmadığı pek söylenemez. Bu tanım bir tür iktidar haline işaret etmektedir. Dolayısıyla ulus aşırıcı söylemi ile kendisini kabul ettiren bu sistemsel iktidarın daima hukuka, siyasete ve ahlak içine girdiği savunulmuştur.[389]

İktidarın hukuka dair bu müdahalesine siyasal alan içerisinde Burma Seçici Satın Alma Yasası örnek gösterilmektedir. 2007 yılında Myanmar Askeri Yönetimi tarafından gösteri yapan Budist kesişlere orantısız müdahalede bulunulmuş, birçok Budist keşiş olayda hayatını kaybetmiştir. Benzer olay yine daha önceki 1988 ve

[387] PASCAL, s. 143.

[388] ORUM, DALE, s. 286.

[389] ORUM, DALE, s. 286-287.

1962 yıllarında da görülmüştür. 1962 yılında yönetimi ele geçirmiş olan Myanmar Devleti, 1990 yılında muhalefetin kazandığı seçim sonuçlarını kabul etmemiştir. Tüm bu olaylar karşısında 1990 sonrası dönemde yönetim liberalleşme politikasını benimsemiş ve yabancı yatırımcı çekmek için çeşitli girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Bu politikalar kapsamında da ünlü Amerikan Şirketleri tarafından Myanmar'a petrol ve gaz işletmeciliği konusunda yatırımlar yapılmıştır. Bununla birlikte Myanmar halkı tarafından Özgür Burma Hareketi adı altında uluslararası demokrasi ve özgürlük kampanyaları düzenlenmiştir.[390] Bu ortam altında Amerika Birleşik Devletleri'nde, devlet teşekkülü olan şirketlerin Myanmar ile ticaretinin kısıtlanması, diğer yabancı şirketlerin ise sınırlı sözleşmeler yapabilmesine ilişkin düzenlemelerin olduğu (A.B.D.'nin uluslararası pazarda ticaret gücünü kullanması ile mümkün olmaktadır) seçici ticaret yasaları çıkarılmıştır. Söz konusu yasanın çıkarılması sırasında ciddi kamuoyu kampanyaları yürütülmüş hatta Unocal Co. gibi Burma ile büyük ticaret hacmi olan bazı şirketlerin bu yasaya karşı direndiği görülmüştür.[391] Bu olayı özel kılan fark edileceği üzere A.B.D.'nin gerek ulusal gerekse uluslararası ticari ekonomik iktidarını ortaya koyarak, yasanın amacının Myanmar'ı özgürleştirmek olduğu siyasal bir tartışma, bir yasayı dizayn etmesi, ulus aşırı Özgür Burma söyleminin galip gelmesi için hukuku araçsallaştırmasıdır. Değinildiği üzere, sonuçları ve amacı siyaset alanının tartışmasına açık olsa da A.B.D. iktidarı tıpkı yukarıda söylendiği gibi ulus aşırı bir söylem ile hukuk içerisinde yer almıştır. İdeoloji ile hukuk arasında daha önce de bahsedildiği gibi ideolojinin hukuku ve hukukun ideolojisi ilişkisinin bir benzeri iktidar ile hukuk arasında da hukukun iktidarı ve iktidarın hukuku olarak mevcuttur. Hukuk ile iktidarın birbirini sarıp sarmalayarak birbirlerini güçlendirdiği bir ilişki söz konusudur.[392] Öyleyse hemen yukarıda yapılan iktidar tanımı güncellenecek olursa bu tanıma*, "hukuk ile iç içe ve çoğu durumda hukuka angaje"* ifadesi eklenerek

[390] ORUM, DALE, s. 289-291.

[391] ORUM, DALE, s. 291-293.

[392] IŞIKTAÇ, KOLOŞ, s. 176-178.

iktidar anlamlandırılmalı ve anlamı yerleştirilmelidir. Bu anlamlandırma sonrasında artık iktidarda, yani çalışma bağlamında yasa koyucuda, psikolojik unsurun nasıl yaratılabileceği incelenebilecektir.

A. Yaratımın İlk Basamağı: Paradigma

Yaratımın sırasıyla paradigma ve eylem olarak ele alınmasının anlaşılması belki de paradigmadan neyin kastedildiğine bakmayı gerektirir. Sözlük anlamı ile Latince kökenli bu sözcük, dizi veya değerler anlamında kullanılmaktadır.[393] Felsefi anlamı ile *"ideal durum ya da örnek, bir şeye bakış tarzı"* olarak açıklanmaktadır. Daha spesifik bakılacak olursa bilimsel anlamıyla paradigma, *"bilim adamının dünyaya bakışını belirleyen, ona fenomenleri açıklama olacağı veren model, kavramsal çerçeve ya da teori"* olarak tanımlanmaktadır. Thomas Kuhn tarafından kazandırılan felsefi anlamı ile de *"olgulara anlamını veren bütünler, teoriler"* olarak tanımlanmıştır.[394]

Paradigma ile kastedilenin açıklanmasına kısa bir açıklamadan sonra dönülecektir. Yukarıda anlamlandırdığımız iktidarı, tanımını yaptığımız psikolojik unsurun içerisine dahil etmek gerekir. Yapılan psikolojik unsur ve iktidar tanımları hatırlanacak olunursa, şu birleştirmeyi yapmak gerekir; yukarı yönlü yaratım anlamında yasanın itaate değer olmadığı yönünde toplum tarafından yasa koyucuda yaratılacak olan inanç olarak psikolojik unsur, yasanın manevi unsurları olmadığı gerçeğini yasa koyucunun yani yukarıda tanımladığımız anlamıyla iktidarın nazarında görünür kılacaktır. İşte bu noktada toplumun yaratarak iktidara sunacağı psikolojik unsur için önce toplumun bu yaratımı yapmaya karar vermesi, ki buna paradigma denilecektir, daha sonra bu paradigma doğrultusunda harekete geçmesi,

[393] TDK Sözlük, Cilt II, s. 1763.

[394] CEVİZCİ, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s. 75-76.

ki buna da eylem denilecektir, gerekecektir. İki basamağın birincisi olarak iktidara karşı gelme ve iktidara gerçeği gösterme bilinci paradigma, tarihsel bir çizgide ele alınacaktır.

Elbette tarihsel süreç içerisinde birçok iktidara karşı gelme düşüncesi mevcuttur. Fakat bazılarının bu çalışmanın konusuna temas eden özellikleri bulunmaktadır. İlk olarak bu karşı gelme düşüncesinin, kurumları yıkıcı değil yenileyici veya güncelleyici bir misyon ile ele alması, kısaca anarko-nihilist bir çizgiden bakmaması, ikinci olarak değindiği kurumlar içerisinde hukukun veya hukuk tarafından yaratılan alt kurumların olması gerekmektedir. Bu iki özellikte oluşacak paradigma çerçevesinde ilk olarak Etienne de La Boétie'nin Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev'ine bakılması doğru olur. Boétie, öncelikle bireyin ve toplumun farkındalığına ilişkin şunları söylemektedir;

> *"... (K)endi kendini kulluklaştıran, kendi boğazını kesen halk, özgürlük ve kulluk seçeceği karşısında bağımsızlığını terk edip boyunduruğu kabul etmiş ve bu kötü duruma razı olmak öyle dursun, onu arzulamıştır. Eğer özgürlüğüne yeniden kavuşmak insana pahalıya mal olacaksa, onu bu işe kakışması için sıkıştırmam; insan için yeniden doğal hukuka yemek ya da başka bir deyişle hayvandan yeniden insana dönüşmek kadar değerli bir şey olamaz."*[395]

Yukarıdaki alıntı, Boétie'nin kulluk anlayışını özetlemektedir. Bu anlayışın üzerine inşa ettiği söyleminde insanların kulluk psikolojilerinden kurtulması gerektiğini belirtir. Yukarıda da sıkça belirtildiği üzere, devletin sürekli ideolojik baskısıyla bu kulluk halini yarattığını belirterek, bu kulluktan kurtulmanın zor olduğunu da vurgulamıştır. Fakat Boétie'nin bu kulluk psikolojisini yıkmak ile devlet aygıtını

[395] BOETIE, s. 23.

yıkmayı eşitlemediğini ifade etmek gerekir.[396] Boetie'nin belirtmiş olduğu iktidar, psikolojik bir iktidardır. Bu iktidarın yıkılması aslında psikolojik etkisinin yıkılmasıdır. Dolayısıyla burada Boétie tarafından yapılan öneri, kölelik ile kulluk haline ve yozlaşmaya karşı zihinsel bir direniş olan pasif direniştir.[397]

Benzer bir karşı çıkış modern sosyolojinin içerisinden, Pierre Bourdieu'dan da gelmiştir. Bourdieu tarafından tanımlanan ve insan davranışları ile yaşam şartlarını belirlileştirme amacını taşıyan iktidar yaratımı "habitus" içerisinde, insan davranışlarının adalet duygusundan yoksun şekilde normatifleştirilmesi eleştirilmektedir. Söz konusu durum Cezayir köy dayanışması eylemleri ile örneklendirilmektedir. Cezayirli köylülerin dayanışmasının kodifiye edilmiş kurallar yerine duygu ve şeref gibi aşkın duyumsamalarla belirlendiğini vurgulayarak tepeden dayatılan, insan davranışlarını normatifleştiren toplumsal düzenlemelerin erişilemez bir idealden öte gidemeyeceğini şu cümlelerle belirtmiştir:

> "*(F)arklılıklar ve anlaşmazlıklar bir yargı mercii aracılığıyla çözüme kavuşturulamaz, akli ve biçimsel bir yargı yerine, her durumun özgül koşullarına göre hem yargı hem de cezayı dikte eden bir şeref ya da adalet duygusuyla halledilir"*[398]

Bu düşüncelerde, bu çalışmanın da özünü oluşturan "ne kadar yasa o kadar adalet" yanılgısına yoğun şekilde işaret edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.[399]

Özellikle dikkat edilecek olunursa, her iki düşünürün de gözlem alanının Fransa egemenliğindeki yeler olmasına rağmen birinin 16. yy. 'da diğerinin 20. yy. 'da dile

---

[396] BOETIE, s. 83.

[397] BOETIE, s. 89-90.

[398] SWARTZ, David, *Kültür ve İktidar Pierre Bourdieu'nun Sosyolojisi*, (Çev. Elçin GEN), (3. Baskı) İstanbul: 2015, İletişim Yayınları, s. 144.

[399] YILDIZ, s. 53.

getirdiği düşünceler ciddi paralellik göstermektedir. Nitekim birazdan bahsedilecek olan düşünürlerin de benzer düşünceleri farklı yıllarda ve yüzyıllarda ileri sürdükleri görülecektir. Tüm bu zamansal ve mekânsal farklılıkların neden olduğu ortaklık aslında aynı krizin, aynı bulantının, aynı hastalığın, benzer semptomlarının bu farklılıklarda gözlemlenmesinden; bu bulantıya neden olan halin aynı kaynaktan gelmesinden oluşmaktadır. Bu kaynak siyasi mekanizmaların yetersizliği ve demokrasi idealinin kriz halidir. Mevcut siyasi mekanizmanın insanları menfi ve müspet anlamda bir eyleme sevk etme gücüne sahip olmasına rağmen bütünleyici gücünün sınırlı olduğuna dikkat çekilmektedir. Yunan polisi örnek gösterilerek söz konusu bütünleyici gücün azlığı neticesinde bir kuralsızlaşma, bölünme ve parçalanma sürecinin geldiği belirtilmiştir.[400] Yine benzer düşünce yapısı, demokrasi idealini de hedef almıştır. Zira demokrasinin asla altın çağını yaşamadığını belirten düşünce, demokrasiyi, ondan arzu edilenlerin asla uygulanmadığı, kararsızlığı, belirsizliği ve karmaşıklığı içerisinde taşıyan bir düşünce olarak yorumlamaktadır.[401] Dolayısıyla aslında yaşanmakta olan bu anti-demokrasi içerikli demokrasi, bir post-modernliğe yani post-demokrasiye sebep olmaktadır. Bordoni tarafından bu etkiler şu şekilde sıralanmakta ve tanımlanmaktadır;

> *"(D)eregülasyon, ekonomik ilişkileri yöneten kuralların iptali, finans ve borsanın üstünlüğü; (S)iyasi hayata ve seçimlere yurttaşların katılımında bir düşüş; (D)evletin işlevlerinin ve yönetim hizmetlerinin özel sektör kesimine aktarılmasıyla bunlara özel bir şirketle aynı ekonomik performans kriterinin uygulanmasıyla ekonomik liberalizme dönüş; (T)emel hizmetleri sadece en yoksullara ayırarak, bütün yurttaşlar için genelleşmiş bir hakkına parçası olarak değil istisnai bir durum olarak göstermek ve refah devletinin çöküşe gitmesi; (G)üçlerini*

[400] BAUMAN, Zygmunt, BORDONI, Carlo, *Devletin Kriz Hali,* (Çev. Yavuz ALOGAN), (1. Baskı) İstanbul: 2018, İthali Yayınları, s. 131.

[401] BAUMAN, BORDONI, s. 163.

artıran ve siyasetleri istedikleri şekilde yönlendiren lobilerin hüküm sürmesi; (R)eklam tekniklerinin mutabakat sağlamak için kullanılmadığı siyasetin gösteri dünyası, artık karizmatik figür olmayan fakat imgenin, piyasa araştırmasının ve tam bir iletişim projesinin gücüne dayanan lider figürünün ağırlık kazanması; (K)amu yatırımlarında azalma; (Ö)zgürlük güvencesini en azından görünüşte muhafaza eden demokrasinin formel yönlerinin korunması"[402]

Görüleceği üzere yukarıda sayılanlar, bir post demokrasi anlayışını oluşturacak şekilde, bireyin devletten beklentisini bozacak, birey devlet ilişkisini seyreltecek niteliktedir.

Belirtildiği üzere, bütünleyicilik konusunda olduğu gibi birçok işlevde yetersiz siyasi mekanizmaların doğuşu, yukarıda sayıldığı gibi çeşitli etkiler tarafından hırpalanmış bir demokrasi ideali, yönetilenler tarafından pek sevilmemiştir. Bunun sonucunda post-modernizme[403] ve onun ürünü olan post-demokrasiye doğru bir yaklaşım

[402] BAUMAN, BORDONI, s. 179.

[403] Postmodernizm ve fikrinin öncülerinden olan Lyotard'ın düşünceleri; bireyciliğin ön plana çıktığı, medeniyet gibi toplumsal evrilmelere dayanan fikirsel akımların reddedildiği veya ciddi şüphe altında bırakıldığı fikirlerdir. Özellikle aile, iş, birey ve ulus tanımlanarak bunlara denk düşen mekanlar saptanmaktadır., LYOTARD, Jean-François, *Postmodern Durum*, (Çev. İsmet BİRKAN), (1. Baskı), Ankara: 2013, Bilge Su Yayınları, s. 41-49. Postmodernlerin hukuk ile ilgili düşüncelerini aktaran önemli sorgulaması şu şekildedir: *"Hukuk, düzenlediği ve denetlediği "gerçekliği" nasıl anlamlandırır? Hukuk, kendi dünya tahayyülünün doğruluğunu nasıl kurar ya da kabul ettiği diğer bilgilerin doğruluk iddialarını nasıl destekler? Bu anlatılarla hangi fantezilere dayanak oluşturur? Bu süreçte diğer hangi gerçeklik temsilleri ve normatif düzenler dışlanmış ya da reddedilmiştir? Bu dışlanmış anlamlar ve değerler, hukuki metni ya da hukuk yazılmasına yardımcı aldığı diğer toplumsal metinleri (yani söylemsel biçimleri) istikrarsızlaştırmak için nasıl geri döner?"* BARRON, Anne, *The Illusion of the I: Citizenship and the Politics of Identity in A Norrie Closure or Critique New Directions in Legal Theory*, Edinburg: 1993, Edinburg University Press, s. 1070-1, (Akt. WACKS, *Hukuk Kuramını Anlamak Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramına Giriş*, s. 475).

başlamış, bireylerde karşı yönlü (yukarı yönlü olarak isimlendirdiğimiz) eylemsellikler gözlemlenmiştir. Bu değişimi özellikle Tocqueville sonrası dönem olarak niteleyen Bordoni, değişimin yaratmış olduğu yukarı yönlü eylemselliklere Mısır, Türkiye, Brezilya gibi ülkelerdeki protestoları örnek göstermekte; bu eylemlerin amaçlarını öz farkındalık, dürtülerin serbest kalması, dayatılan kuralların reddedilmesi olarak belirtmektedir. Ayrıca bu eylemleri, Manuel Castells'in belirttiğinin aksine, bir otorite veya devlet krizinin nedeni değil, anlamlı sonucu olarak görmektedir.[404]

Post-modern bir ürün olarak karşı çıkma ya da sadece post-modern değil, Boétie örneğinde görüldüğü gibi bir toplumsal eylem olarak karşı çıkma, içeriğinde bir reddetme ve yadsımayı barındırmaktadır. Belki ret ve yadsımaya ilişkin biraz daha ayrıntı vermek, yukarı yönlü yaratımın paradigmasını sınırlandırmaya yardımcı olacaktır. Öncelikle iktidarın bir uzvu olarak otorite ile bireyler arasında kurulan bir ret bağının olduğundan bahsetmek gerekir. Ret bağı olarak tarif edilen birey iktidar ilişkisi türü, sürekli şikâyet edilen fakat eşlerin ayrılamadığı bir evliliğe benzetilerek tanımlanmıştır. Fakat birey iktidar ilişkisinin bu örnekten ayrıldığı nokta, eşleri arası güç dengesi ile birey iktidar arası güç dengesinin farklı olmasıdır. Tam olarak nitelemek gerekirse ret bağları için *"(k)abul edilmesi güvenli olmayan otoritelere duyulan gereksinimi itiraf ediş biçimi"* nitelemesi yapılmaktadır. Karşı eylemde bulunabilecek figür, otorite ile üç farklı şekilde ilişki kurmakta olup bunların birincisi korkunun kaynaklık ettiği itaatsiz bağlılık ilişkisi, ikincisi negatif otoriteden yola çıkarak yerine pozitif bir otorite idealize edilmesi, üçüncüsü ise otoritenin tamamen yok olduğu fantezisidir. Fakat belirtmek gerekir ki ret bağları aynı zamanda otoritenin de insanı kolay kontrol edebilmesini sağlayabilmektedir. Zira iktidar, kendisine karşı ayaklanabilecek insanları daha kolay hukuk dışılık alanına iterek müdahale edebilmektedir. İnsanlar, otoriteden korkmakta ve bu korkunun altında o

[404] BAUMAN, BORDONI, s. 186-187.

otoritenin kendisine neler yapabileceği düşüncesi yatmaktadır. Öte yandan otoritenin insanlara da ihtiyaç duyduğunu bilerek bazı durumlarda otoritenin o kadar güçlü olmadığını da düşünmemektedirler.[405] İşte insanları psikolojik unsur yaratmaya, karşı gelmeye, yadsımaya yönlendiren bu otoritenin o kadar da güçlü olmadığı fikrini anlamak için bu fikre sahip figürün özelliklerine bakmak gerekmektedir.

İlk olarak eylemsel figür, meşruluk ile problemler yaşamaktadır. Napolyon'un ilerleyişi sırasında hedef aldığı ülkelerde dile getirilen "özgürlük içimizdeki efendinin kovulmasıyla gelir" söylemi, sıkça dile getirilerek doğrudan Napolyon'un meşruluğuna saldırılmıştır. Sennett'e göre Napolyon döneminde vatana ihanet suçunun en ağır cezalandırmaya tabi tutulması, Napolyon'un meşruluk sorgulaması yapan insanın karşı eylemselliğinin farkında olmasından kaynaklanmaktadır.[406] Napolyon'un eski bir direnişçi olduğu düşünüldüğünde bu öngörü oldukça mantıklıdır. Eylemsel figürün bir diğer özelliği ise bir çeşit utanmazlık geliştirmesidir. İnsanlar özel bir çeşit utanma duygusu geliştirmiştir. Bu duyguya göre kendilerini zayıf hissetmekten dolayı utanma hissetmekte ve bu utanmanın sonrasında da zayıflık hissini ortadan kaldırmak için bir çeşit itaat geliştirmektedir. Fakat bu utanmazlık hali aslında utanma duygusunu savuşturarak, güçlünün baskısına karşı koyma halini içeren bir yadsıma ortaya çıkarmaktadır.[407] Eylemsel figürün oldukça önemli olduğu düşünülen bir diğer önemli özelliği de otoriteye yakınlığıdır. Burada ki yakınlık, fiziki bir yakınlığı değil zihinsel bir yakınlığı ifade etmektedir. Burada temel nüve, otoritenin ne kadar uzak ise o kadar korku uyandırmasıdır. Başka bir deyişle otorite uzak oldukça, bireyin onu tanımlayabileceği mesafeden çıkar ve artık birey bu tanımlamayı söylentiler, hikayeler, mitler ve destanlar üzerinden yapmaya başlar. Bu elbette pejoratif olmayan bir otoritenin de kötücül tanımlanmasına yol açabilir.[408] Herman

[405] SENNETT, s. 41-42.

[406] SENNETT, s. 57.

[407] SENNETT, s. 61-62.

[408] SENNETT, s. 179.

Melville'nin Mobbidick hikayesinde Kaptan Ahab, ortaya çıkana kadar balina ile olan mücadelesi ve savaşçılığı ile anılmaktadır. İsmail tarafından o mikro toplum (geminin) devleti konumundaki otorite Kaptan Ahab, bu söylentilere tanımlanmaktadır. Bu örneklemin de işaret ettiği, genel olarak otoritenin sınırlarını doğru çizebilmenin eylemsel figür için önemli bir özellik olduğudur. Eylemsel figürün son özelliği de yanılmanın hissedilmesidir. Daha önce de sıkça bahsedildiği üzere otoritenin gücünü açığa vurması[409], bir zihin inşa etmek için sıkça kullandığı, sahtelik içeren gerçeklikler bütününü kabul etme ya da kabul edilemeyecek bir gerçekliği kabul edilebilir hale getirme eylemidir. Fransız ihtilalinin de temelinde olduğu üzere yadsımanın ortaya çıkabilmesi için yanılma ve yanıltılma halinin hissedilmesi gerekmektedir.[410] Özetlenecek olunursa eylemsel figürün meşruluk sorgulaması yapan, utanmaz, otoriteye yakın ve yanılmayı hisseden özelliklerine sahip olması gerekmektedir.

Eylemsel figürün özelliklerinin, eylemin paradigması açısından bize verdiği fikirden devam edersek, konuyu biraz daha hukuk alanına ve hukukun süjelerine getirmek gerekir. Yukarıda görüldüğü gibi genel eylemsellikten bahsedilmiştir. Bu genelliğin içerisinde elbette hukuk yer almaktadır. Fakat hukuk ve özelinde yasa için işler nasıl yürümektedir? Karşıtlığın yasaya karşı vücut bulmuş hali aslında hem literatürde hem de pratik sosyal hayat içerisinde oldukça güçlü bir tez olan "Sivil İtaatsizlik" yöntemidir. Farklı sivil itaatsizlik tanımlamaları sivil itaatsizliğin ne olduğuna ilişkin bir fikir verebilse de asıl kaynak olan David Henry Thoreau'nun görüşleri ve tanımına bakılmazsa tanım eksik kalacaktır. Thoreau'ya göre en iyi yönetim en az yönetendir. Fakat bu onun için evla değildir. Zira ona göre en iyi yönetim hiç yönetmeyendir fakat kötünün iyisine razı olma durumu gösterdiğini veya göstermek zorunda kaldığını belirtmektedir.[411] Aslında onun bu anarşik görüşlerinin ardında

[409] SENNETT, s. 215.

[410] SENNETT, s. 216.

[411] THOREAU, David H., *Doğal Yaşam ve Başkaldırı Sivil İtaatsizlik Makalesi ve Walden Gölü*, (Çev. Seda ÇİFTÇİ), (2. Baskı), İstanbul: 2017, Kaknüs Yayınları, s. 357.

yatan, bu çalışmanın da sıkça değindiği rıza meselesidir. Halkın, Meksika iç savaşını finanse etmek için ek vergiler ödemek zorunda bırakılması örneğinden hareketle Thoreau, halkın bu duruma razı gelmediğini ve rızanın sonsuz olmadığını belirterek, yönetimin doğasında fırsat ve çıkarcılığın bulunduğunu, halkın icraatçı olacağı yeniden yapılandırma amaçlı bir sistemde bile halkın daha icraata geçemeden sömürünün başlayacağını vurgulamıştır.[412] Dolayısıyla bu şekilde sömürüye açık sistemler içerisinde, yasanın adil olduğuna peşinen ve sonsuz bir rıza gösterilmesinin mümkün olamayacağı, adalet ile yasanın ayırılması gerektiği ifade edilir. Burada Thoreau'nun dikkat çektiği iki nokta bulunur. Bunlardan birincisi vicdan sorunudur. Zira kanun gibi ya da tüzel kişiler gibi yapıların, toplumsal kurumların vicdanları yoktur. Dolayısıyla adil olma yetileri vicdan sahibi olana göre çok net değildir. Kanunu korumak adına ise savaşların yapıldığı, hatta iyi insanların kötü şeyler yaptığı örnekleri üzerinden hareket eder.[413] Bir diğer husus ise yavaşlık meselesidir. Burada yavaşlık meselesinden kasıt yasanın değişiminde ki yavaşlıktır. Adil yasaların olmadığından bahisle Thoreau, bu yasaların değişmesini beklemenin pek pratik olmadığını, yasaların değişimlerinin yavaş olduğunu ve bu sürecin çok ciddi adaletsizlikler doğuracağını öne sürerek direnişi meşru kılar.[414] İki yasa türünü özellikle hedef almaktadır. Bunlardan birincisinde anayasaların sürekli çeşitli kurumlar ve usuller yaratarak asıl olanı gizlediğini, bir çıkış yolu yerine çıkışsızlığı normalleştirdiğini; vergi yasalarının devletin kişilerin mallarına el koymak için uyguladığı bir yöntem olduğunu ve vergi vermek için bile ceza içeren bir yasa olduğunu ileri sürer.[415] Bu fikirlerini Thoreau, yaptırımın yasa için yeterli olamayacağını söyleyerek özetlemektedir.[416]

---

[412] THOREAU, s. 357-358.

[413] THOREAU, s. 359.

[414] THOREAU, s. 367.

[415] THOREAU, s. 371.

[416] Thoreau bu düşünceyi belirtirken eylemsel figürün otoriteye yakın olması özelliğini teyit edercesine şu ifadeleri kullanmaktadır: *"...Düşüncelerimin üzerine kapıyı kapatıp kilitliyorlardı, ama*

Thoreau'nun düşüncelerini sık sık dayandırdığı adalet-yasa dikotomisi yargıç figürünü de rahatsız etmektedir. Burada şu soruların sorulması gerekmektedir: Ana hukuk süjesi olarak hâkim figürü burada inşa edilmeye çalışan paradigmayı sahiplenir mi? Yasayı bir iktidar aracı olarak görüp onu uygulamama fikrine kapılır mı? Bir yasanın psikolojik unsurunun olmadığı kanaatine vararak o yasayı uygulamaktan imtina eder mi? Bu soruların cevabı keskin bir evettir. Derrida'nın hâkime yüklediği "yasayı askıya alabilme kudretine sahip hukuk süjesi" rolünü[417] hâkim, Derrida'nın bu söyleminden çok önce bir tarihte Bamberg İstinaf Mahkemesinde üstlenmiştir. Nazi Almanya'sı ceza yasalarına göre Hitler'e hakaret etmenin suç olduğu düzenlemesinden hareket ederek bir kadının sevgilisi ile birlikte olabilmek için kocasını, Hitler'e hakaret ettiğini ileri sürerek ihbar ettiği "Grudge Informer (Kinci Muhbir)" olayında Bamberg İstinaf Mahkemesi, kadının eyleminin yasaya göre suç oluşturmadığı savunmasına karşı, Nazi dönem yasalarının vicdan ve adalet hislerine aykırı olduğu değerlendirmesi yaparak kadını haksız bulmuştur.[418] Bu gibi hakimin eylemsi figür rolüne büründüğü yasanın yadsınması yöntemi, bu

---

düşüncelerim engel ya da izin tanımaksızın onları takip etmeye devam ediyordu ve tehlikeli olduğu sanılan sadece bu düşüncelerdi. Bana ulaşamadıklarında vücudumu cezalandırmaya karar vermişlerdi; tıpkı yaramaz erkek çocukları gibi, kin besledikleri adama bir şey yapamayınca köpeğine eziyet ediyorlardı. Devlet'in yarım akıllı olduğunu gördüm, gümüş kaşıklarıyla oyalanan yalnız bir kadın gibi ürkekti, dostunu düşmanından ayıramıyordu. Devlet'e olan tüm saygımı yitirip ona acımaya başladım. …" THOREAU, s. 374, 375.

417 *"(B)ir kararın adil ve sorumlu olması için (…) hem kurallı hem kuralsız olması gerekecektir. Hem yasayı muhafaza edici, koruyucu olmalı hem de onu her durumda yeniden icat etmek, en azından, yasanın ilkesinin yeni ve özgür bir biçimce yeniden olumlanması ve onaylanması içinde yeniden icat etmek, yeniden haklılaştırma ödeviyle yükümlü olmak için onu yapıbozuma tabi tutmalı ve askıya almalıdır (…) Ne var ki eğer yargıç tersine, hiçbir hukuka, hiçbir kurala gönderme yapmıyorsa veya yorumun ötesinde hiçbir kuralı verili kabul etmediğinden kararını askıya alıyor, karar verilemez olanda duruyor veya her kuralın ve her ilkenin dışında doğaçlama bir yolla karar alıyorsa, bu sefer yine adil, özgür ve sorumlu olduğu söylenmeyecektir."*, DERRIDA, s. 71.

418 METİN, Sevtap, HEPER, Altan, *Ceza Hukuku Felsefesine Katkı: Radbruch Formülü*, (1. Baskı) İstanbul: 2014, Tekin Yayınları, s. 37-39.

kavramı ortaya atan Alman hukukçu Gustave Radbrcuh'un ismi ile "Radbruch Formülü" olarak anılmaktadır. Bu formül bu çalışmada manevi unsur olarak ifade edilen yasanın adil olması gerekliliğini ölçüt alarak, yasanın tahammül edilemez bir adil olmama durumu içerisinde olması halinde inkarını/yadsınmasını öngörmektedir.[419]

Tarihsel ve mekânsal farklılıklarına rağmen toplumlarda iktidara karşı eylem içerisinde olma, kendisine dayatılanı kabul etmeme eğilimi hep olagelmiştir. Fakat bulgularda da görüleceği üzere bu eğilim post-modern bir hal almış, demokrasi idealinin krizine dönüşmeye başlamış, temsil mantığına dayalı meclislerin ürettiği yasaların adilliği sorgulanmaya bağlanmış kısaca post-modern anlayış hukuka da sirayet etmeye başlamıştır. Mevcut durumda psikolojik unsurun da temelinde bulunan inancın insanlar tarafından sahiplenilmemesi, yasanın manevi unsurlarının görünür kılınamaması veya namevcut hali, bu halin de ise iktidara gösterilmesi ve yanlışından dönmesi için bir uyarı mahiyetinde ifade edilmesi gerekliliği, geniş bir paradigma olarak yerleşik hal almıştır. Şu hâlde bu paradigmanın nasıl eyleme dönüşeceği konusunun tartışılmasında elzemdir.

B. Yaratımın İkinci Basamağı: Eylem

Eylemsiz paradigmanın bir çeşit homurdanma hali olduğunu söylemek yanlış olmaz. Elbette paradigma içerisinde belirtilen fikirler, vurucu, çarpıcı, yer yer anarşist eylemleri tasvir edebilir, bireylere hayal ettirebilir. Fakat yine yukarıdaki bölümlerde anlatılmaya çalışıldığı üzere iktidarın, hem ideolojik boyutlu ve iletişimsel boyutlu psikolojik unsur yaratma eylemleri, hem de kendi ontosunda yer alan bileşenleri güçlü ve baskıcıdır. Bu güçlülük hali, adil olduğuna inanmadığı bir yasayı uygulamak istemeyen toplumu, güçlü bir paradigmaya sahip olmak kadar güçlü bir

[419] METİN, HEPER, s. 21-27.

eylemselliğe de sahip olmaya muhtaç kılar. Bu noktadan bakıldığında toplumu oluşturan bireylerin de birey olarak aynı paradigma ve eylemselliği benimsemesi elzemdir. Eylemi detaylandırmadan önce çarpıcı bir örnek ile başlamak problem edilen konunun önemini aktarmakta daha da yardımcı olacaktır.

17 Haziran 1972 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde bir güvenlik görevlisi olan Frank Mills, sorumluluğunda bulunan apart odaları kontrol ederken birtakım adamların içeriye girdiğini fark etmiştir. İlk bakışta soygun gibi görünen bu olay karşısında güvenlik görevlisinin polise haber vermesi sonrasında olay yerine gelen polis, bu kişilerden birisinin James McCord adında biri olduğunu tespit etmiştir. James McCord adlı kişinin, gizlice girdiği odaların bulunduğu apartın ismi Watergate Hotel'dir. Olayda odasına girilerek dinleme cihazı konulan kişi Ulusal Demokratik Komitesi başkanı Lawrence O'Brien'dir. Büyük bir kamuoyu oluşturan bu olay Washington Post gazetesi yazarının iki genç muhabiri Carl Bernstein ve Bob Woodward'ın yazdığı makale ile ortaya çıkmış, bu makalede odaya giren James McCord'un ise Başkan Richard Nixon'un yeniden seçilme kampanyasının güvenlik koordinatörü olduğu açıklanmıştır. Olay ülkenin gündemine düştükten sonra, olay ile ilgili olarak muhabirler Bernstein ve Woodward'ın yazdığı tüm yazılar tüm kamuoyu tarafından adeta bir televizyon dizisi gibi takip edilir hale gelmiştir. Muhabirlerin ulaştığı ayrıntılarda ise yakalanan diğer kişilerin de Cumhuriyetçi Parti ile olan bağları ortaya çıkarılmış ve olayın Beyaz Saray ile doğrudan ilgili olduğu ortaya konmuştur. Bu bilgileri sağlayan "Deep Throat" adlı kişinin ise üst düzey bir FBI yetkilisi olan Mark Felt olduğu sonradan ortaya çıkmıştır. Olayın Amerikan toplumu tarafından büyük ilgi görmesi ve kamuoyunun bu ilgisinin göstermiş olduğu baskı sonrasında önce Nixon başdanışmanları H.R. Haldeman ve John Ehrlichman, ardından başdanışman John Dean istifa etmişlerdir. Amerikan Başkanı Nixon'un Anayasa Mahkemesi Kararı ile yargılanmasına karar verilmiştir. Mahkemeye, gönülsüzce de olsa, başkan tarafından teslim edilen kasetlerde16 dakikalık bir kesinti olduğu görülmüştür. Bu kesinti yapılan kısmın doğrudan Nixon ve sekreteri Rosemary Woods'un dinleme talimatı verdiği kısım olduğu ispatlanmak üzereyken

Nixon istifa ederek tarihe geçmiştir.[420] Bu meşhur olayın örnek seçilmesinin nedeni ise toplumun sadece iki gazete muhabirinin yazılarını düzenli takip ediyor ve ilgi gösteriyor oluşunun eylemsellik kuvvetinin bile ne denli sonuçlara yol açabileceğini göstermektir. Bu toplumun psikolojik unsuru yaratmadaki benzer etkinlikte bir eylemselliğinin de ciddi etkileri olacağı düşünülmektedir.

Watergate örneğinde insanlar hep birlikte iki muhabirin yazılarını takip etmek gibi basit bir örgütsüz eylemin etrafında toplanmışlardır. Bu çalışmanın en başında hukuku dahi var eden düzen olgusunun getirdiği birlikte olma halinin, sadece hukukun ontosunda değil, hukuku değişim ve gelişiminde de etken olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda da birlikte olmak, bir olmak, toplum olmak, toplu hareket etmek gibi türetmelerin bizi götüreceği yer kuşkusuz toplumsal hareket ya da diğer ismiyle sosyal hareketlerdir. Buradan sonra bu eylemsellik hali toplumsal hareket ismiyle anılacaktır.

Anthony Giddens tarafından toplumsal hareketler *"yerleşik kurumlar alanının dışındaki toplu eylemler yoluyla, ortak bir çıkarı korumak ya da ortak bir hedefe erişmeyi sağlayabilmek için girişilen toplu bir çaba"* olarak tanımlanmaktadır.[421] Bu tanım zihinlerde bir resmin taslağına işaret ediyor olabilecek bir tanımdır. Toplumsal hareketlerin özelliklerinin irdelenmesi bu taslağı resme dönüştürecektir. Çalışmanın bağlamına yakın olduğu gerekçesiyle bu özellikler, toplumsal hareketleri daha örgütsel ele alan Charles Tilly'nin sosyal hareketler kuramı üzerinden anlatılacaktır.

Charles Tilly tarafından ilk dikkat çekilen özellik bu tür hareketlerin otorite karşıtlığıdır. Tilly toplumsal hareketi tanımlarken hareketi, spesifik otoriteler ile bu otoritelere meydan okuyan eylemlerin sözcülerinin aralarındaki etkileşim üzerinden

[420] ORUM, DALE, s. 307-309.

[421] GIDDENS, Anthony, *Sosyoloji*, (Çev. Hüseyin Özel vd.), (1. Baskı), Ankara: 2000, Ayraç Yayınevi, s. 540-541.

tanımlamaktadır. Tilly'e göre bu hareketlerin bütünü bir meydan okumayı içermektedir.[422] Bir diğer özellik ise toplumsal hareketlerin güç özelliğidir. Yukarıda da belirtildiği üzere toplum tarafından gerçekleştirilecek olan basit bir eylem bile oldukça güçlüdür. Elbette sonuna kadar katılmak gereken bir düşünce olarak, toplumsal hareketleri yerine getiren grubun siyasi bir aktör, bu grubun başarısının da siyasi aktörün başarısı ve maddi kazanım olarak görülmesi rahatsız edicidir.[423] Bu tür hareketlerin siyasi aktör olarak görülmemesi gerektiği belirtilmiştir.[424] Bir diğer özellik ise toplumsal hareketlerin siyaset ile olan bağlantısıdır. Bu bağlantının iyi kavranılması gerekir. Toplumsal hareketler siyasi organizasyonlar gibi görev yapmasalar da her türlü siyasi kanalı kullanmaktadırlar. Bu kanalların kullanılmaması zaten eylemi yeniden yukarıda belirttiğimiz paradigma boyutuna çeker. Dolayısıyla her ne kadar siyasi olmasalar da toplumsal hareketler siyasi hareketler, siyasi kanalları kullanan ve siyasi örgütlere (iktidar ve muhalefet partilerine) sorumluluk yükleyen hareketlerdir.[425] Son olarak da Tilly, toplumsal hareketlerin bir çeşit savaş cephesinde olduğundan bahis eder. Bu şu anlama gelmektedir ki, toplumsal hareketler iktidar ve onu var edenlerin çıkarına olduğu sürece desteklenmekte yani dost cephede yer almakta, fakat genellikle ve çoğunlukla karşı cephede yer alarak iktidarın sürekli baskı ve karşı eylemlerinin odağı haline gelmektedir.[426]

---

[422] ORUM, DALE, s.260. TILLY, Charles, "Social Movements and National Politics", (Ed. Charles BRIGHT, Susan HARDLING), *Statemaking and Social Movements: Essays History and Theory*, Ann Arbor: 1984, University ıf Michigan Press, s. 305.

[423] ORUM, DALE, s. 267.

[424] Örgüt ile örgütlü toplumsal hareket ayrımı ayrıca bkz. ORUM, DALE, s. 259. ORUM, DALE, s.257.

[425] ORUM, DALE, s. 269.

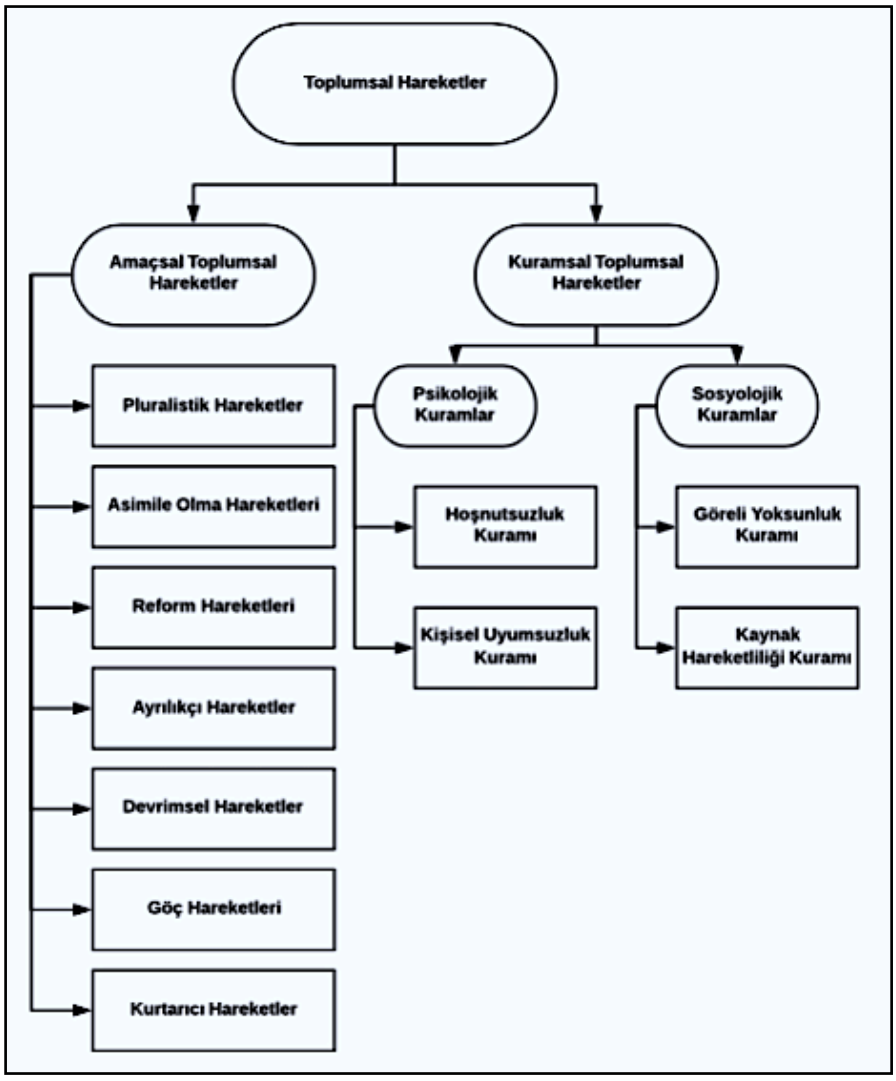
[426] ORUM, DALE, s. 270. TILLY, Charles, *From Mobilization to Revolution*, (1. Baskı), New York: 1978, Random House, s. 192.

Tanımlanmaya ve özelliklendirilmeye çalışılan toplumsal hareketler çeşitli şekillerde sınıflandırılmakla birlikte, örgüt hareketleri ile karıştırılmamalıdır. Bir örgüt hareketi ile toplumsal hareketi birbirinden ayıran çizgiler net olmasa da belirli başlı ayrım noktalarına ulaşmak mümkündür. Öncelikle örgütlü hareket içerisinde bürokratik bir yapı gözlemlenirken toplumsal hareketlilikte bu şekilde bir bürokratik yapı görülmez. Giddens tarafından Salvation Army örgütü[427] örneği verilerek, Salvation Army'nin toplumsal hareket olarak başladığı fakat sonrasında bürokratik yapısından dolayı örgütsel bir harekete dönüştü ifade edilir. Yine ender durumlarda örgütlü hareketler kendilerine sosyal hareketler içerisinde yer bulabilmektedir. Burada da genel olarak kapatılan siyasi partilerin gerilla hareketlerine dönüşme çabaları gösterilmektedir.[428] Nitekim bu gözlemi yapmak mümkündür. Sosyal hareketler sırasında, hareketlerin şiddet eylemlerine dönüşmesi ya da anarko hareketlere dönüştürülmesi, gerillalaşmış bazı örgütlerin kendilerine sosyal hareketler içerisinde yer bulduğunu gösterebilir. Psikolojik unsurun yukarı yönlü yaratımında ele alınacak olan ise örgüt hareketleri değil, toplumsal hareketlerdir.

Sosyal Hareketler amaçsal ve kuramsal hareketler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kendi içlerinde de ayrılan toplumsal hareketler ayrımları aşağıda yer alan şemadan görülebilir.

[427] Kurtuluş Ordusu olarak isimlendirilen bu topluluk, Protestan bir uluslararası yardım örgütüdür. Örgüt 1865 yılında Birleşik Krallık'ta vaiz William ve Catherine Booth tarafından kurulmuştur. Ruhsal askeri disipline sahip olan bu topluluk, gönüllülerine asker demekte ve bu askerlerle bağlılık üzerine sözleşme imzalayarak üyelerine ruhsal askerlik statüsü vermektedir. Salvation Army Resmî Web Sitesi, Link: https://www.salvationarmy.org/ihq/about, Erişim Tarihi: 13.05.2019.

[428] GIDDENS, *Sosyoloji*, s. 541.

Tablo 7: *Toplumsal hareket türleri tablosu*

Türleri kısaca tanımlayacak olursak amaçsal toplumsal hareketlerin ilk türü olan plüralisttik (çoğulcu) hareketler, toplumun bir parçasının gereksinimlerinin karşılanması; asimile olma hareketleri, toplumda bütünleşme, geniş toplumlara dahil olmak isteklerinin karşılanması; reform hareketleri, toplumsal yaşamın içerisinde yer alanlarının değiştirilmesi, iyileştirilmesi; ayrılıkçı hareketler, ezilme veya adaletsizlikle karşı karşıya kalma motivasyonlarının kaynaklık ettiği, üyelerini toplumdan ayrılması; devrimsel hareketler, toplumsal sistemin değişimi ve denetiminin değiştirilmesi; göç hareketleri, hoşnutsuzluk içerisinde olan bir kitlenin

hayatsal şartlarını değiştirmek için yer değiştirmesi; son olarak kurtarıcı hareketler yaşamın bozulduğunu iddia ettiği yönlerden insanların kurtarmasını amaçlayan hareketlerdir.[429] Kuramsal olarak toplumsal hareketlerden ilki olan psikolojik toplumsal hareketlerde kişilerin yoksulluk, eşitsizlik, adaletsizlik, vahşilik gibi durumlardan hoşnutsuz olmasından kaynaklanan hoşnutsuzluk hareketleri; kişisel başarısızlıklarını bir sığınak olarak görme eğiliminde olan insanların toplandığı kişisel uyumsuzluk hareketleri bulunmaktadır. Son olarak kuramsal hareketlerin sosyolojik kuramsal hareketleri tanımlanacak olursa, kişilerin beklentileriyle gerçekleşenler arasında derin farkın oluştuğu toplumlarda bu sebepten kaynaklanan hareketlere göreli yoksunluk kuramına bağlı sosyal hareketler; kaynakların etkin kullanılması amacıyla bir lider etrafında örgütlenen ve hareket eden yapılara ise kaynak hareketliliği kuramına dayalı toplumsal hareketler denilmektedir.[430]

Yukarıdaki ayrımlarda ve tanımlarda ilk dikkat çeken toplumsal hareketliliğin çeşitliliği olmaktadır. Görüleceği üzere genel sosyoloji kuramcıları ve toplumsal hareket teorisyenleri de toplumsal hareketleri amaçsal ve kuramsal anlamda bir paradigmanın üzerine oturtmaya çalışmaktadır. Bu çalışmanın yukarı yönlü yaratıma paradigma oluşturmasının sebebi de aslında budur. Zira yukarı yönlü psikolojik unsur yaratımı amacıyla gerçekleştirilen toplumsal hareketler, kendine has bir amacı ve yine kendine has bir kuramsal arka planı taşımaktadır. Kabul edilmiş toplumsal hareket türlerini reddetmenin pratik bir faydası olmayacağı gibi psikolojik unsur yaratımı amaçlı eylemlerin bu kalıplardan tamamen bağımsız olduğunu söylemek de pek mümkün değildir. Psikolojik unsur yaratımı amaçlı toplumsal hareketler aslında yasalarda reform yapılması amacını taşıması yönünden reform amaçlı, yeni bir sistemin kurulması amacıyla yasada reform yapılmasını amaçlıyorsa devrim amaçlı olabileceği gibi, diğer amaçsal toplumsal hareketlerin amaçlarına ulaşması yasa değişimini gerektiriyorsa, yukarı yönlü psikolojik unsur yaratımı diğer amaçsal

[429] TEZCAN, s. 230.

[430] TEZCAN, s. 231.

toplumsal hareketlerin içerisinde de yer alabilecektir. Dolayısıyla her bir amaçsal toplumsal hareketle alakalı olabilme ihtimalinin getirdiği belirsizlik yerine yasada psikolojik unsurun yaratılması amaçlı toplumsal hareketler denilerek yeni ve genç bir amaçsal toplumsal hareket türü tanımlamanın daha doğru olduğu düşünülmektedir. Fakat belirtmek gerekir ki yukarı yönlü psikolojik unsur yaratımının, kuramsal toplumsal hareket olan psikolojik kuramlar açısından, hoşnutsuzluğa bağlı toplumsal hareket olduğu neredeyse tartışılmazdır.

Geniş olarak özetlenecek olursa yukarı yönlü psikolojik unsur yaratımı, yasanın manevi unsurlarının görünür kılınamaması veya yasanın bu manevi unsurlarının yokluğu dolayısıyla yasanın insanlar tarafından sahiplenilmeyeceği ihtarını taşıyan, bu ihtarı iktidara göstermeyi ve ihtara konu olan eksikliği düzelttirmeyi amaçlayan paradigmasıyla, psikolojik açıdan hoşnutsuzluğu ifade eden özel bir toplumsal hareket türüdür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PSİKOLOJİK UNSURA İLİŞKİN ANALİZ

Bu bölüm, çalışmanın birinci bölümünde tanımı yapılan ve ikinci bölümde yaratım yöntemleri ortaya konan Psikolojik Unsur kavramını ve bu kavramın hâkim olduğu düşünülen olayları analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda öncelikle analizlere ilişkin yöntem belirlemesi yapılacak, ardından aşağı yönlü ve yukarı psikolojik unsur yaratım örnekleri, belirlenen bu analiz yöntemlerine göre incelenecektir.

I. Analiz Yöntemleri

Psikolojik unsura ilişkin inceleme yapılmadan önce amaç bu incelemenin nasıl yapılacağına ilişkin bir reçete belirlemek, başka bir ifadeyle bir lejant oluşturmak gerekmektedir. Bu kapsamda ilk olarak çalışmaya farklı bakış açısı kazandıracak sistemli birer eleştirel perspektif oluşturacak, yapıbozum (dekonstrüksiyon) ve yamuk bakış yöntemleri aktarılacaktır. Sonrasında ise dilbilim-anlatıbilim-göstergebilim yöntemleri aktarılarak, imge, dil, söylem, simge, gösterge inceleme metotları özetlenecektir.

A. Yapıbozumcu Bakış: Dekonstrüksiyon Yöntemi

Genel olarak yapıbozumun ne olduğundan ve özelliklerinden bahsedecek olursak, öncelikle bakılması gereken yer hukukun yeniden inşa edilmesi düşüncesi olacaktır. Hukukun sosyal bakış açılarına göre değişiklik gösterebildiği dikkate alınarak, hukuk içerisinde bir objektiflikten bahsetmenin zor olduğu belirtilmektedir. Hukukun böyle objektiflikten yoksun bir halde bulunması, toplum içerisinde birbirlerine rakip olanı cinsiyet, cinsel yönelim, din, ırk gibi konularda ayrılan grupların varlığı ile ilişkilendirilmiş; bu gruplardan tek bir hukuk yorumu beklemenin mümkün olamayacağı vurgulanmıştır.[431] Bu görüşün yapıbozumun temelinde yer almasının doğru olduğu düşünülmektedir. Zira belirtilen bu çok temel farklılıklar, düşün dünyasını hukuk için yeni bir inşa sürecine sevk etmiştir.

Yapıbozumcu felsefenin kurucusu olarak gösterilen Derrida, bu felsefesinin amacını şu şekilde açıklamıştır: *"yapıbozum doğal olmayanı doğallaştırmamaktır. Tarih, kurumlar ve toplum tarafından programlanan şeyin doğal olduğunu varsaymamaktır."* [432] Buradan hareketle yapıbozum, *"felsefi, hukuki, ahlaki ve politik anlamda yapılandırılmış ve doğallaştırılmış her türlü yasanın sınırlarını aşan bir dil yaratma uğraşıdır*."[433]

Yapıbozumun hukuk, adalet, yasa olguları konusunda odaklandığı nokta, yasanın adaletin önüne geçtiği durumlardır. Yasanın kendisini ve kabul edilmişliğini sürekli

[431] COTTERRELL, s. 363.

[432] SAĞLAM, s. 37. DERRIDA, Jacques, Defining Deconstruction, Erişim Tarihi: 24.05.2019, https://www.youtube.com/watch?v=vgwOjjoYtco.

[433] SAĞLAM, s. 40.

koruma eğiliminde olduğunu sıkça dile getiren Derrida[434], hukuk ile adalet arasında bir kayma olduğunu ileri sürmektedir.[435] Yasanın kurgusunun adaletten çok farklı olması, yasanın adaletten farklı olarak yaptırımlar kullanıyor olması, adaletin kullanamadığı bu yaptırım gücüne ihtiyaç duyma hali, bir şekilde yasayı adaletten daha güçlü ve etkin kılmaktadır.[436] Bu kaymadan dolayı yapıbozumun önerisi, adalet için yasanın askıya alınması, adaletin ivedi olarak yerine getirilmesidir.[437] Ebette yapıbozumcuların ulaşılamayacak aşkın bir adaletin peşinde neden koştuğu her zaman ısrarla sorulmaktadır. Derrida'nın bu soruya da makul olduğu düşünülen bir cevabı vardır. Adalete ulaşılması imkânsız da olsa, adaleti yakalama ve arama deneyiminden vazgeçilemez. Dolayısıyla hesap edilebilir, ölçülebilir kavramlarıyla insanları zorlayan hukuk sistemi yapıbozuma uğratılmalıdır. Adalet ulaşılması imkânsız da olsa, adalet arayışının çabası bir kararında adaleti somutlaştırabilmektedir.[438]

Kısaca özetlenmeye çalışılan yapıbozumun iki önemli yöntemi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Derrida'nın 'différance' olarak tarif ettiği ters hiyerarşi yöntemi, bir diğeri ise 'foundationalizm' yani temeldencilik yöntemidir.

İlk yöntem olan ter hiyerarşi yönteminin altında, dilin konvansiyonelliği yatmaktadır. Dil, normal-anormal, bağımlı-bağımsız, mevcut-namevcut gibi birbirilerine karşıt olanların etrafında gelişmektedir. Bu durumda her zaman iki söylem mevcuttur. Fakat genelde görünen, ortada olan söylem baskın, diğer söylem ise altta yatan olarak karşımıza çıkar. Önemli nokta ise bir söylemin anlamlandırılması, tersinin anlamlandırılmasından sadırdır. Şöyle ki, bir normal

[434] DERRIDA, s. 55, 56.

[435] DERRIDA, s. 45.

[436] SAĞLAM, s. 119, 120.

[437] SAĞLAM, s. 129.

[438] SAĞLAM, s. 99. DERRIDA, s. 214.

söylemi üretmek için aynı söylemin anormal durumunun da anlamlı olması ya da bağımlı söylemi üretmek için aynı söylemin bağımsız versiyonunun da bilinmesi gerekir. [439] Daha somut ifade etmek gerekirse, bir objeyi koyu olarak tanımlayabilmek için aynı zamanda, koyu olmayan ya da açık rengin de bilinir olması gerekir. Aslında siyahı siyah yapan şey, beyaz, mavi sarı gibi daha açık renklere benzememesidir. Dolayısıyla insan zihninde bir fikir taşıyor ise o fikri, fikrin zıddı ile birlikte taşımaktadır.[440] Buradan hareketle ters hiyerarşi yöntemi ile söylem A: kural, söylemin tersi B: istisna olarak tanımlanarak, kural ve istisnası arasındaki ilişki yorumlanmaktadır.[441]

Yukarıda belirtilen yorumlama nasıl yapılmalıdır? Bu soruya ise diğer yöntem olan temeldencilik ile cevap bulmanın mümkün olacağı söylenebilir. Temeldencilik ile politik, ahlaki veya hukuki anlamda belirli söylemler ile ulaşılan sonuçlar felsefi soruşturmaya tabi tutumakta, aranmakta olan nihai temellere ulaşmak için yöntem olarak kullanılmaktadır. [442] Temellendirme yöntemi, post-modernitenin önüne kurulan bariyerleri aşma ve hukukun yapıbozuma uğratma süreci olarak Cotterell tarafından tarif edilmektedir.[443] Bu anlamda yapılacak olan felsefi soruşturma ve temele inme işlemleri, çalışmanın bir ve ikinci bölümünde yer alan bilgiler, bulgular, teoriler ışığında yapılacaktır.

[439] COTTERRELL, s. 366. BALKIN, James, Deconstructive Practice and Legal Theory, *Yale Law School Faculty Scholarship Series*, 1987, s. 10-11.

[440] COTTERRELL, s. 367. BALKIN, *Deconstructive Practice and Legal Theory*, s. 10-21.

[441] WACKS, *Hukuk Kuramını Anlamak Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramına Giriş*, s. 477.

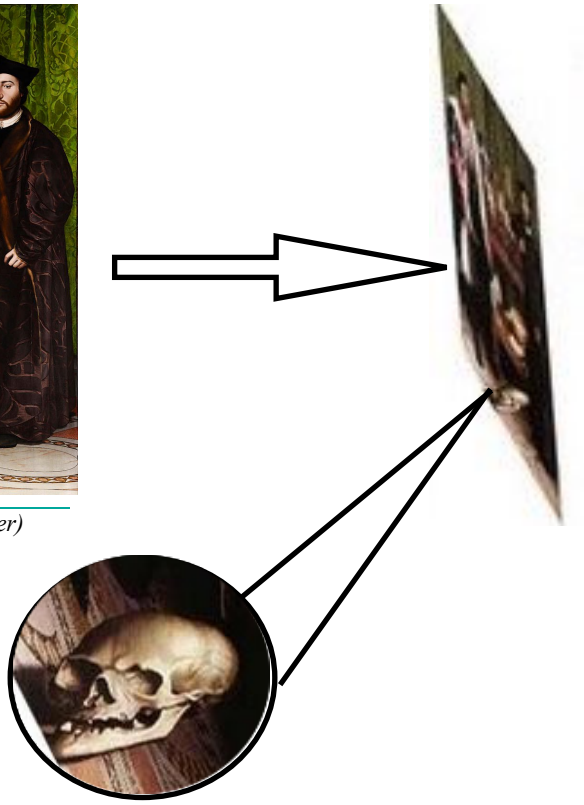
[442] LUBAN, David, *Legal Modernism*, Michigan: 1994, University of Michigan Press, s. 364 (Akt. COTTERRELL, s. 364).

[443] COTTERRELL, s. 364-365.

B. Yamuk Bakış Yöntemi

Yamuk bakmanın çıktığı noktanın, baktığımız şey ile gördüğümüz şeyin aynı olmaması olduğu söylenebilir. Yamuk bakmanın tanımının ve amacının ne olduğunun açıklanması öncesinde Žižek tarafından gösterilen örneğin verilmesi faydalı olacaktır.[444]

Resim 12: *Hans Holbein'in Elçiler (Sefirler) adlı tablosu*

[444] Resim 12 için ve diğer semboller ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. https://tr.khanacademy.org/humanities/renaissance-reformation/northern/holbein/v/hans-holbein-the-younger-the-ambassadors-1533, Erişim Tarihi: 18.05.2019

Yukarıda görülmekte olan kafatası, Alman ressam Hans Holbein tarafından yaratılan tabloya, yamuk bir perspektiften bakılması durumunda görülmektedir. Bu tür yamuk bakış ile ortaya çıkarma durumuna anamorfi, yamuk bakış ile ortaya çıkan bu nesnelere anamorfik nesneler denmektedir.[445] Žižek bu örneği verdikten sonra, sadece bir resme ya da bir nesneye değil, bir söyleme veya herhangi bir ileti taşıyıcısına da aynı bakışın yolunu açmaktadır. Yamuk bakışın amacını ise iktidarın ön belirlenmiş iletisini çözmek olarak tanımlamıştır. Çünkü Žižek'e göre kaynak, iletisini kitleye kendi bakışı ile aktarmaktadır. Dolayısıyla yamuk bakış yöntemini gerçeği bulmak olarak ifade etmektedir.[446]

Yamuk bakma yönteminin temelinde, simgesel bakıştan ayrılmış imgesel bakış yer almaktadır. Bu durum şu şekilde açıklanmaktadır: imgesel özdeşleşme, hoş görünen imge ile olmak istenen imgenin özdeşleştirilmesidir. Daha çok gençlerin popüler kahramanlar, pop şarkıcıları, sinema yıldızları vb. özdeşimleri örnek gösterilmektedir. Söz konusu özdeşimlerde önemli anlamlar yüklü olmakla birlikte, özdeşleşen simge de çoğu zaman başarısızlık, zaaf, suçluluk hissinin pekiştirildiği ya da bir eksikliğin dışa vurulduğu gözlemlenmektedir.[447] Dolayısıyla yamuk bakış yöntemi ile imgelerin işaret edeceği eksiklikler veya yukarıda sayılan diğer olumsuzluklar dikkate alınarak yanlış doğal durumun bulunması amaçlanmaktadır.[448]

[445] ŽIŽEK, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, s. 303.

[446] ŽIŽEK, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, s. 123.

[447] ŽIŽEK, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, s. 121-122. RİGEL, s. 306-307.

[448] RİGEL, s. 309.

C. Dil Evrenine Bakış: Dilbilim-Göstergebilim Yöntemleri

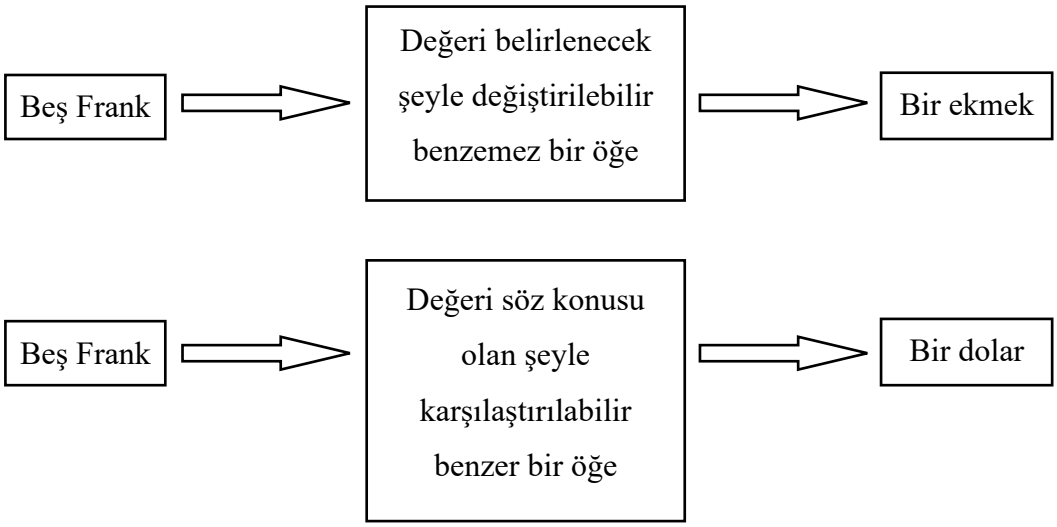
Dilbilim ve Göstergebilim yöntemleri öncesinde dil ve özelliklerinden bahsetmek elzemdir. Dil ve özelliklerini anlamak için oldukça kabul görmüş bir tanımdan hareket etmek doğru olacaktır. Fransız filolog Ferdinand de Saussure'nin tanımlaması ve çıkardığı sonuç ile dil şu şekilde açıklanır;

> *"Dilde yalnız ayrılıklar vardır. Ama iş bu kadar ile bitmez: Bir ayrılık genellikle salt nitelikli artılı öğeler gerektirir, bir türlü öğeler arasında ortaya çıkar; oysa, dilde, yalnızca, artılı öğelerden yoksun ayrılıklar vardır. İster gösterileni ister göstereni ele alalım, dilde dizgeden önce var olan kavramlara da seslere de rastlamayız; ancak dizgeden doğan kavramsal ayrılıklarla sessel ayrılıklar buluruz. Bir göstergedeki kavram ya da ses özdeşliği onu çevreleyen göstergelerin kavram ya da ses özdeşliğinden daha az önem taşır. Anlamına da seslerine de hiç dokunulmadan, komşu öğelerden birinin değişime uğramasıyla bir öğenin değerce değişebilmesi bunu tanılar."*[449]

Saussure tarafından ifade edilen bu karmaşık dil tanımlamasında özü itibariyle, dildeki farklılıkların üzerinde durulmuş ve bu farklılıkların pozitif anlamda farklılıklardan gelmediği tamamen dilin sistemi içerisindeki sessel farklılıklardan oluştuğu belirtilmiştir. Bu farklılığın anlaşılması için Saussure tarafından iki durumun muhakkak olması gerektiği belirtilmekte ve örnek verilmektedir; bunlardan birincisi değeri belirlenecek şeyle değiştirilebilir benzemez bir öğe, ikincisi ise değeri

[449] SAUSSURE, Ferdinand, *Genel Dilbilim Dersleri*, (Çev. Berke VARDAR), İstanbul: 1998, Multilingual, s. 178.

söz konusu olan şeyle karşılaştırılabilir benzer bir öğedir. Saussure'nin beş frank örneği üzerinden gidilecek olunursa;[450]

Tablo 8: *Saussure beş Frank örneğini gösterir tablo*

Görüleceği üzere Saussure tarafından verilen örnekte beş frank, benzer değerli farklı bir öğe olan ekmek ve benzer değeri olan karşılaştırılabilir öğe olan dolar ile anlamlandırılmıştır. Bu örnekle ile de sabitlendiği üzere Saussure'nin iddiası dile ait bir öğenin anlamının kavranılması için benzer ve karşıt diğer sözcüklerle de karşılaştırılması gerektiği, salt anlamıyla bir kelimenin anlamını gözlemlemekle gerçek anlamının saptanamayacağıdır.[451]

Dil ile ilgili tanım ve iddialar sonrasında dile ilişkin iki özellikten bahsedilebilir. Bu özelliklerden ilki, dilin kökenine ilişkindir. Dili konuşanlar arasında dilin unsur ve kurallarına ilişkin bir ortaklık ve bir anlaşmanın bulunması gerekir. Buna dilin konvansiyonel oluşu denmektedir. [452] Klavyenin tuşlarına rastgele basıldığında yazılan şeyin bizim için anlamsız olması aslında üzerinde bir uzlaşımız olmasından

[450] SAUSSRE, s. 172.

[451] SAUSSURE, s. 172-173.

[452] UZUN, Ertuğrul, *Hukuk Göstergebilimi*, (1.Baskı), İstanbul: 2017, Nora Kitap, s. 21.

gelmektedir. Dolayısıyla oluşan sözcük yani gösterge ile gösterilen arasında zorunlu bir ilişki, dilin de bu ilişkiye dayanan bir kökeni yoktur. Dil bahsedildiği gibi göstergelerde konvansiyonel bir uzlaşı ile oluşur; anlam ise dil sistemi içerisinde yer alan diğer sözcükler ile oluşur.[453]

Dil ile ilgili bahsedilebilecek ikinci özellik ise dilin işlevine ilişkindir. Dilin dış dünya ile temsil etmek ve biçimlendirmek üzerine kurulu bir ilişkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla dil resmetmez.[454] Saussure'nin belirttiği üzere düşünce kendi başına sınırı olmayan bir çeşit bulutsuyu andırır.[455] Dil olmaksızın düşünce biçimlendirilmemiş ve sınırlar oluşturulmamış haldedir. Matrix filminde Morpheus'un elinde bir pil ile Neo'ya Matrix sistemini anlattığı sahne bu sınırlandırılmamış ve bulutsu yapıyı anlamak için örnek olarak düşünülebilir. Bu sahnedeki yer, Matrix tarafından biçimlenmemiş ara bir mekandır. Bu bulutsu mekân örneğinden hareketle dilin biçimlendirici işlevi ortaya çıkar. İster masa, kalem gibi algı nesneleri, isterse de öfke, korku gibi düşünce varlıkları olsun dil dışsal bir temele dayanmaz. Bu temelsizlik halinden dolayı dil sadece uzlaşı sonucu kabul edilmiş bir temsil olan göstergeyi yaratır.

Peki ama dil ve birazdan vereceğimiz dilbilim-göstergebilim yöntemleri ile hukukun kesişimi nedir? Bu sorunun cevabının elbette eleştirel hukuk çalışmalarına bakılarak bulunması mümkündür. Çalışmanın özellikle ikinci bölümünde de bahsedildiği üzere, hukuk altında bir ideolojiyi barındırabilmektedir. Eleştirel hukuk çalışmaları araştırmacıları çok sık göstergebilime başvurmaktadır. Ayrıca göstergebilim, eleştirel hukuk çalışmaları ve dekonstrüktivizm aynı ailenin üyeleri olarak görülmektedir.[456] Dil ve edebiyat bilimci Algridas Julien Greimas tarafından sadece

[453] SAUSSURE, s. 108.

[454] UZUN, s. 104-105.

[455] SAUSSURE, s. 167.

[456] UZUN, s. 115-116.

bir dil içinde olsa dahi, dile ait göstergelerin anlamlarının ikinci bir alt sistem yaratma kabiliyeti[457], göstergebilimin ideoloji analizi yaparak altta yatan anlamı açığa çıkarma amacı[458] neden bu alanların aynı ailenin üyesi olabildiklerini açıklamaktadır. Yine James Balkin tarafından hukuk göstergebiliminin hukukun söylemine, hukukun dil oyunundaki hamlelerini belirleme amacıyla yaklaştığını belirtmesi[459] ve eleştirel hukuk çalışmalarının önde gelen hukukçularından Duncan Kennedy'in hukukun tarafsızlığına ilişkin şüpheler doğrultusunda hukukun gerçek dışılığı ve bir ideolojinin üzerine inşa edilmiş olmasının dikkate alınarak bu konunun analiz edilmesi gerekliliği[460], dil-göstergebilim-hukuk-yapıbozumun bir aile gibi görülmesini teyit etmektedir.

Dilbilim-göstergebilim yöntemleri bu çalışma bağlamında yapılacak incelemelerde oldukça önemlidir. Şöyle ki, iddia olunduğu üzere psikolojik unsur yaratmak için hem aşağı yönlü yaratım hem de yukarı yönlü yaratımda genelde kampanyalar ve tanıtıcı iletişim süreçleri, bu süreçlerin ana eksenini de imgeler ve söylemler oluşturmaktadır. Bu kapsamda Greimas tarafından hukuksal iletişim süreci, analizin oldukça sistemli şekilde yapılmasına büyük yardımda bulunacaktır. Öncelikle belirtmek gerekir ki Greimas tarafından hukuki doğrulama sürecinde iki temel doğrulayıcı vardır. İlk doğrulayıcı, hukuk uygulayıcısının eylemidir. Hukuk uygulayıcı hukuki olmayan bir söylemi kullanarak hukuka dahil eder ve hukuken anlamlandırır. Bir diğer doğrulayıcı ise yasamanın eylemidir. Yasama agramatik (yasa dilinde olmayan) bir söylemi alarak yasalaştırır yani gramatik hale getirir. Her iki eylem ile yani söylemi hukuken anlamlandırma ve hukuken gramatikleştirme ile

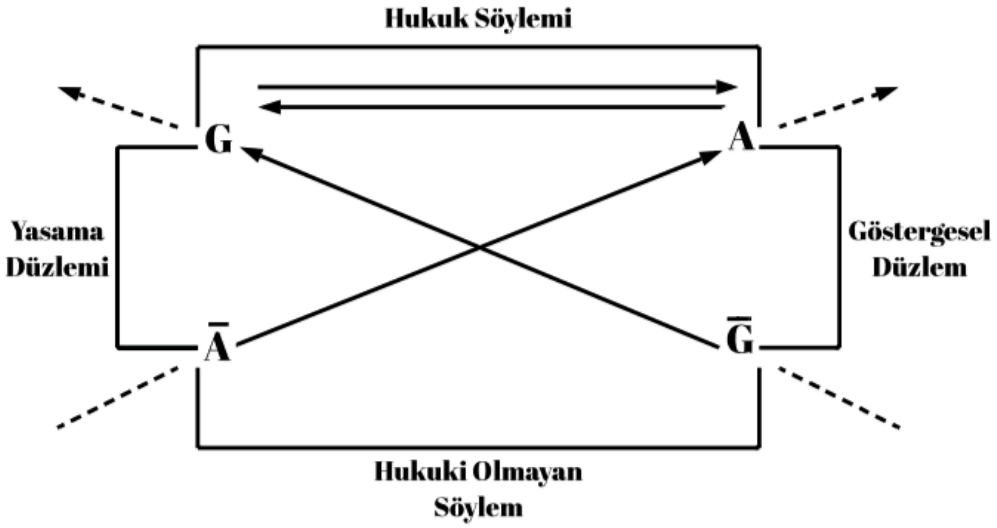
[457] GREIMAS, Algirdas Julien, COURTES, Joseph, *Semiotics and Language*, (Çev. Crist Patte vd.), Bloomington: 1982, Indiana University Press, s. 108.

[458] GREIMAS, COURTES, s. 121.

[459] BALKIN, James, The Promise of Legal Semiotics, *Texas Law Review*, Cilt 69, 1991, s. 1839.

[460] KENNEDY, Duncan, "A Semiotics of Legal Argument", *Syracuse Law Review*, Cilt 42, s. 321.

söylem hukuken doğrulanmış hale gelir. Greimas tarafından hukuki iletişim süreci için aşağıda verilen tablo kullanılmaktadır[461];

G=	hukuki gramatiklik
$\overline{\mathbf{G}}$=	hukuki agramatiklik
A=	hukuki anlamlılık
$\overline{\mathbf{A}}$=	hukuki anlamsızlık
G+**A**=	hukuki söylem
$\overline{\mathbf{G}}$+$\overline{\mathbf{A}}$=	hukuki olmayan söylem
G+$\overline{\mathbf{A}}$=	yasama düzlemi
$\overline{\mathbf{G}}$+**A**=	göndergesel düzlem

Tablo 9: *hukuki iletişim süreci tablosu*

Yukarıdaki tablodan görüleceği üzere yasama tarafından gramatik olmayan bir söylem, gramatik hale getirilmekte; hukuk uygulayıcısı (hâkim) tarafından hukuken anlamsız olan söylem anlamlı hale getirilebilmektedir. Dolayısıyla hem yasama hem

[461] GREIMAS, COURTES, s. 112. UZUN, s. 88-89.

de hâkim tarafından doğrulanması durumunda söylem hukuk söylemine dönüşmektedir. Fakat bu çalışma içerisinde yukarıdaki süreç üzerinden gidilecek olsa bile, amaç ısrarla hukuki doğrulama peşinde koşmak olmayacaktır.[462] Yasanın yapımı öncesinde veya yasanın yapılmasından sonra psikolojik unsurun yaratılması adına kullanılan her türlü söylem de analize tabi tutulacaktır. Analizin en önemli ayağını ise anlamsal analiz oluşturacaktır. Bu analiz için ise seçilen söylemlerin semantik ve sentaktik anlamlarına bakılarak bir yargıya ulaşılmaya çalışılacaktır. Kısaca, semantik anlam sözcüğün cümle içerisindeki yeri ile ilgilenerek bir anlamın çıkarılması, sentaktik anlam ise sözcüğün cümlenin bütünsel anlamı ile birlikte ele alınarak anlamlandırılması olarak tarif edilebilmektedir.[463]

II. Olay Analizleri

Olay analizleri başlığı altında sırasıyla aşağı yönlü psikolojik unsur yaratımına ilişkin olaylar ile yukarı yönlü psikolojik unsur yaratılmasına ilişkin olaylar incelenecektir. Bu olaylarda yukarıda verilen yöntemlerden biri veya birkaçı kullanılarak yaratılmaya çalışılan psikolojik unsur açıklanmaya çalışılacaktır.

[462] Bu bakış açısında Pierce ve Holmes'in düşünceleri etkili olmuştur. Çünkü hukukun toplum içerisinde diyalektik ve evrimsel hareketin sonucunda oluştuğu ya da bu hareketlerin hukuku muhakkak etkilediği düşünülmektedir. Ayrıca Jackson'un da belirttiği gibi bu tür matematiksel bir değerlendirmenin öngörülebilir pratik bir karşılığının bulunması icap eder. Dolayısıyla kalıplaşmış bir yasa metninin gramatikliği ve hukuken anlamlılığı yerine, yasa için kullanılan psikolojik unsur yaratmaya ilişkin her söylem de incelemeye tabi tutulabilmelidir. HOLMES, Oliver Wendell, The Common Law, (45.Baskı), Boston: 1923, Little Brown and Company, s. 191. PIERCE, Charles Sanders, "How to Make Our Ideas Clear", *Popular Science Monthly (1991)*, 1878, s. 293. UZUN, s. 165.

[463] UZUN, s. 76-77.

A. The USA Patriot Act (A.B.D. Vatanseverlik Yasası)

Oldukça önemli bir terör olayı olarak gösterilebilecek 11 Eylül 2001 tarihindeki terör saldırısı ardından yükselen Amerikan milliyetçiliği ve İslam fobi etkisiyle Amerika Birleşik Devletleri'nce bazı güvenlik tedbiri niteliğinde adımlar atılmaya başlanmıştır. Özellikle o dönemlerde başta A.B.D. başkanı George W. Bush olmak üzere birçok A.B.D.'li siyasetçiden demokrasinin tehdit altında olduğu, demokrasiyi düşmanlardan koruma mücadelesi verilmesi gerektiği gibi popülist söylemler duyulmuştur. Özellikle bu söylemlerin içeriğinde 'güvenlik' ve 'özgürlük' kavramlarına oldukça yoğun şekilde gönderme yapılmıştır. Yükselen milliyetçilik ve popülizm ortamında, 2 Ekim 2001 yılında 'The Patriot Act', kongreye sunulmuştur. Demokrat Parti senatosunun tasarının oylanmasını yavaşlatma çabalarına rağmen 'Cheneyistler' olarak adlandırılan Dick Cheyney ve etrafındaki senatörlerin baskısıyla söz konusu yasa kongreden geçirilmiştir.[464]

Vatanseverlik Yasası'nın spekülatif olarak anılmasına sebep olan ise yasanın kapsamında gerçekleştirdiği düzenlemelerdir. Düzenlemelerin ağırlıklı olarak emniyet ve istihbarat birimlerince ileride oluşabilecek terör faaliyetlerine karşı bilgi toplama imkanı verdiği, fakat bu imkanların özgürlük dengesini aşacak nitelikte olduğu ifade edilmiştir.[465] Kanun tarafından yapılan düzenlemelerde öne çıkanlar ise Federal Hükümete herhangi bir politik grubu terörist olarak tanımlama yetkisi, ev ve işyerlerine habersiz arama yapılmasının yasallaşması, kişilere ait finans, sağlık ve

[464] http://amerikabulteni.com/2014/12/11/bir-ulusal-guvenlik-yasa-paketi-patriot-act/, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

[465] GOLDEN, Roger Dean, "Güvenliğin Maliyeti Nedir? ABD Vatanseverlik Kanunu ve Amerika'nın Özgürlük ve Güvenlik Arasındaki Dengesi", (Çev. Muharrem AKSU), *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2013, s. 119.

eğitim kayıtlarının izin olmaksızın elde edilmesi ve depolanması olarak gösterilebilmektedir.[466]

Yukarıda öyküsü ve bazı düzenlemeleri verilen "The Patriot Act" yani Vatanseverlik Yasası'nın isminin açılımı bile aslında yasanın mesajını vermektedir. *"Provide Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism" (Terörizmi Engellemek için Uygun Araçların Sağlanması Yasası)* olarak adlandırılan yasanın ismi kasıtlı olarak, baş harfleri 'patriot' yani 'vatansever' kelimesini oluşturacak şekilde belirlenmiştir. Yukarıda anlatılan yasanın öyküsü de düşünüldüğünde bu isim oldukça tutarlıdır.

$\bar{G}$= Hayatın ve özgürlüğün muhafazası

G= The Patriot Act[467]

Resim 13: *The Patriot Act, U.S.A. Department of Justice (A.B.D. Adalet Bakanlığı)*

Yukarıda verilen görsel Amerika Birleşik Devletleri Adalet Bakanlığı resmî sitesinde Vatanseverlik Yasası için kullanılan internet görselidir. Görsel üzerinde yazılı olan slogan ise yine aynı resmî sitede yasayı tanımlarken kullanılmaktadır. Öncelikle

[466] TURHAN, Faruk, AKSU, Muharrem, "11 Eylül Sonrası ABD'de Özgürlük ve Güvenlik Dengesi Açısından Terörü Önleme Amaçlı Tedbirler / Özellikle Patriot Kanunu ile Getirilen Kısıtlamalar", *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2011, s. 62-63.

[467] https://www.justice.gov/archive/ll/highlights.htm, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

yasanın her iki söylemi olan 'Özgürlüğün ve hayatın Muhafazası' söylemlerini incelememiz gerekmektedir. Tek tek kelime anlamları açısından bakılacak olunursa şu şekillerde tanımlanmaktadır;

> Özgürlük: *"(H)erhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir şarta bağlı olmama durumu, her türlü dış etkiden bağımsız olarak insanın kendi iradesine, kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi durumu, hürriyet"*[468]
> Hayat: *"(D)oğumdan ölüme kadar geçen süre, hayat biçimi olarak içinde yaşanılan şartların bütünü"*[469]
> Muhafaza: *"(K)oruma, saklama, olduğu gibi bırakmak, bir yerde tutma"*[470]

Semantik olarak bakılacak olunur ise cümle içerisinde yüklem olarak verilen muhafaza etmek sözcüğünün hemen öncesine özgürlük ve hayat sözcükleri konulmuştur. Semantik olarak yeri itibariyle muhafaza edilmeye değer, olmazsa olmaz anlamındaki iki kavram olarak özgürlük ve hayat vurgulanmıştır.

Sentaktik olarak ise bir yasanın korumaya çalıştığı iki olgu olarak anlamlandırılmalıdır. Burada korunmaya değer olan ilk değer özgürlük, hem bireysel anlamıyla bağımsız irade ile hareket edebilmek, hem de kamusal anlamıyla kendi kaderini kendisi tayin edebilen bir ülkenin bağımsızlığı anlamında algılanabilir. Bir diğer hayat kavramı ise, söylemin oturtulduğu terör kavramı da dikkate alınarak, hem fiziksel anlamda bir yaşam, nefes alma olarak, hem de şartlarını devam edebilme tarzını ve seçimlerini muhafaza edebilme anlamında hayat olarak algılanabilecektir.

---

[468] TDK Sözlük, Cilt 1, s. 1747.

[469] TDK Sözlük, Cilt 1, s. 965.

[470] TDK Sözlük, Cilt 1, s. 1747.

İmgeye bakıldığında, bir Amerikan bayrağı üzerine bu sloganın yazıldığı görülmektedir. Fakat dikkat edileceği üzere bayrak özellikle dalgalanan, yani asılı olan, çekilmiş, bir başka ifade ile egemen bir devlette olabileceği gibi teşhir edilebilmiş bir bayrak olarak belirlenmiştir.

Son olarak yapıbozumcu bir bakış ile söylemin karşıtları şu şekilde sıralanabilir:

Söylem	Karşı Söylemler
Özgürlüğün ve hayatın muhafazası	Özgürlüğün ve hayatın savunmasızlığı
	Özgürlüğün ve hayatın feda edilmesi
	Bağımlılık ve ölüm

Tablo 10: *Patriot Act karşı söylem tablosu*

Elde edilen bulgulardan hareket edecek olursak, sloganın temeline bir yurttaş için olduğu kadar bir egemen devlet için de olmazsa olmaz iki kavram özgürlük ve hayat kavramları oturtulmuştur. Özellikle dalgalanan bir Amerikan bayrağı ile bu söylemin servis edilmesinden anlaşılan "egemen A.B.D.'nin yaşaması, yurttaşın bağımsızlığının ve yaşamasının teminatıdır" duygusunu vermektedir. Ters söylemlerden anlaşılacağı üzere, söylemin merkezine olmazsa olmaz iki gerekliliğin yerleştirilmesi beraberinde bu olmazsa olmazların olmadığı senaryosunu da getirmiştir. Bu bakış açısı ile şu yorumu yapmak mümkündür; yasa koyucu bu söylemi ile bir korku senaryosu yaratmakta ve bu korku üzerinden yasaya, bağımsızlığın ve özgürlüğün koruyucusu rolü biçmektedir.

Modern toplumda egemen olan iktidar yapısı dikkate alınarak, kontrollü ve güvenli bir toplum yerine, riskli ve güvensiz bir toplum kurgulanmıştır. Bu kurgulanmanın bir sonucu olarak da toplum ve bireylerinde huzursuz, güvensiz, tedirgin bir hal yaratılarak, beraberinde huzurun sağlanması ve güvenin tesis edilmesi gibi bir ihtiyaç da ortaya çıkarılmıştır. Belirtildiği şekilde güven krizleri ile kuşatılmış bireyler

sürekli güven ve huzur arayışı içerisinde olmaktadır.[471] Janus perspektifi ile bakılacak olunursa vatanseverlik yasasının diğer yüzünde toplum ihtiyaçlarına cevap verme, tikel duruma nüfuz etme gibi manevi unsurların olduğu ortaya çıkmaktadır. Başka ortaya çıkan ise Amerikanüstücü milliyetçi bir afişin hazırlanması ile devletin gücüne güç katma isteği ve muktedirin egemen ideolojiye evrilme isteğidir. Nitekim yasanın temel hak ve özgürlükleri doğrudan mütecaviz eylemlerle müdahale etmesi, habersiz aramaları, eğitim-sağlık-finans bilgilerine ulaşması ve bunları depolaması, sonuçta da daha fazla bilen, gören, anlayan devletin ortaya çıkması anlamına gelir; bu yasanın arkasında gizlenen ideolojiyi daha da ifşa edecektir.

Sonuç olarak denilebilir ki egemen ve üstün millet anlayışında güçlü bir devlet olma ideolojisini arkasında barındıran yasa koyucu, Vatanseverlik Yasası'nda için oluşabilecek bir etkinlik problemini ortadan kaldırmak için güvensizlik korkusu yaratmak suretiyle hareket etmiş ve bu güvensizlik probleminin ortadan kaldırılmasını kendisinin güçlü şekilde var olmasına bağlamış, bu sayede de ideolojisini gizlemeye veya meşrulaştırmaya çalışmıştır. Devlet ne kadar güçlü olursa siz de o kadar özgür yaşarsınız anlayışıyla süslediği söylemleri topluma sunarak, toplumdaki ki bir ihtiyaç olan güven ihtiyacını karşılamayı vaat etmiştir. Dolayısıyla yasanın toplumun ihtiyaçlarını karşıladığı yönündeki manevi unsuru görünür kılarak muktedir, toplumda yasanın itaate değer bir yasa olduğu konusunda inanç oluşturmaya, yani psikolojik unsur yaratmaya çalışmıştır.

[471] KILIÇ, Muharrem, *Hukuksal Aklın Sosyo-Politik Bağlamı Norm-Bağlam-Yorum*, Ankara: 2018, Yetkin Yayınları, s.159

B. 6736 Sayılı Yapılandırma Kanunu

Türkiye'de 19.08.2016 tarihinden resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 6736 sayılı kanun tam ismiyle 'Bazı Alacakların Yeniden Yapılanmasına İlişkin Kanun' olarak anılmaktadır. Fakat genel anlamda bu ve bu gibi vergi borçlarının yapılandırılmasını amaç edinen kanunlar, vergi affı veya varlık barışı olarak adlandırılmakladır. Bahsedilen 6736 sayılı Kanun ile vergi borlarının yapılandırarak azami 18 ay süre ile taksitlendirilmesi, MTV ve trafik para cezalarında peşinde ödemelerde ÜFE oranından hesaplanacak tutara ek %50 indirim yapılması, işletme kayıtlarının cezasız ve faizsiz hesaplanması, sulh yoluyla çözülecek olan vergi uyuşmazlıklarında %80 indirim yapılması gibi imkanlar getirilmiştir.[472]

Vergi aflarının genel olarak siyasi, ekonomik, mali, sosyal, idari ve teknik, psikolojik nedenleri bulunmaktadır. Vergi aflarının birçok nedeni olduğu gibi önemli zararları da bulunmaktadır. Kısaca söyleyecek olursak vergi afları, kısa vadede geliri artırmasına rağmen uzun vadede bir gelir düşüşüne neden olmakta, vergi affı çıkacak düşüncesi ile gelirlerini beyan etmeyen mükellefler doğurmakta, mükelleflerde adil vergilendirme olmadığı yönünde düşüncelere sebep olmakta, devlete karşı düzenli vergi verilmesi bilincini zayıflatarak otoriter açıdan zaafa neden olmaktadır.[473] Özellikle verginin, doğrunda yurttaşların mülkiyet haklarına nüfuz eder hali dikkate alındığında, vergi konularında çıkarılan yaslarda etkinlik problemlerinin daha sık görülebileceği düşünülmektedir.

[472] YELMAN, Ercan, "Türkiye'de Çıkarılan Vergi Aflarının Nedenleri ve 6736 Sayılı Kanun'un Mali Yönden İncelenmesi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 15, Aralık 2017, s. 79-80.

[473] YELMAN, s. 73-75.

$\bar{A}+\bar{G}$= Gelin barışalım

G= 6376 Sayılı Kanun

Resim 14: *Gelir İdaresi Başkanlığına ait vergi yapılandırma afişleri*

Yukarıdaki görsel, Türkiye'de Maliye Bakanlığı'na bağlı olarak çalışan ve vergi işlemleri ile görevli olan Gelir İdaresi Başkanlığı Kurumu tarafından 6736 sayılı Kanun'un tanıtılması amacıyla hazırlanmış, oldukça da fazla kamusal alanda teşhir edilmiştir.[474] Söz konusu afişin ve bu yapılandırma kanununa ilişkin ileri sürülen

[474] https://www.gib.gov.tr/6736-sayili-kanun-gorselleri, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

temel söylem ‘gelin barışalım’ söylemi olup, el sıkışmak isteyen bir gülen yüz emojisi imge olarak kullanılmıştır.

Öncelikle kelime anlamları üzerinden gidilecek olursa kelimeler şu şekillerde tanımlanabilmektedir;

> Gelmek: *“(B)ir yere varmak, geriye dönmek, isabet etmek, ulaşmak, doğmak, kadar olmak, izlemek, katılmak, bir şeye sonradan inanmak, uymak, olmak, başlamak”*[475]
> Barışmak: *(İ)ki taraf arasındaki dargınlığı kaldırmak, uzlaşmak, anlaşmak, sevmek zevk almak”* [476]

Semantik olarak bakılacak olunursa, asıl ulaşmak istenen sonuç ya da vurgulanmak istenen eylem, alınması umut edilen sonuç barışmak olarak belirtilmiştir. Barışmak burada davete icabet edilmesi durumunda elde edilecek olan kazanımdır. Yine gelin ifadesi ise gelmek, davet etmek anlamında bir temenniyi ileri sürmektedir.

Sentaktik olarak bakılacak olursa, gelmek tam anlamıyla katılmak anlamında kullanıldığı görülmektedir. Yurttaşların barışma davetine icabet edilmesi olarak cümlenin bütününde bir anlam ihtiva etmektedir. Bir diğer sözcük olan barışmak ise cümlenin tamamının anlamı ve söylemin yansıttığı olay açısından vergi yapılandırması için devlete başvurulması, beyan edilmemiş vergilerin devlete bildirilerek devlet ile uzlaşım sağlanması anlamında kullanılmaktadır.

Kullanılan afişte iki adet imge dikkat çekmektedir. Bu imgelerden birincisi gülen yüz emojisi diğeri ise uzatılan bir eldir. Sırayla incelenmek olunursa uzatılan el çok açık şekilde bir el uzlaşma davetini dile getirmektedir. Ayrıca fark edilmesi gereken bir

[475] TDK Sözlük, Cilt 1, s. 239.

[476] TDK Sözlük, Cilt 1, s. 833-834.

diğer nokta, vergi alacaklısı olan devleti el uzatma mesafesinde konumlandırmak suretiyle yurttaşları ikna etmek için iletişimi eşitler arasında tutmasıdır. Devlet eli sıkılabilecek bir konuma konularak, bürokratik ve şedit yapısının kırılmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. İkincisi ve oldukça önemli olduğu düşünülen imge gülen yüz emojisidir. Emoji kelimesi Japonca 'E (resim)'ve 'Moji (harf)'kelimelerinin birleşimiyle oluşturulmuştur. Cep telefonları ile gönderilen resimli mesajların boyutlarını küçültmek amacıyla tasarlanan bu sanal imgeler, ilk defa 1999 yılında Japonya'da kullanılmaya başlanmış, sonrasında büyük cep telefonu üreticileri ve Google firmasının da kullanımı ile kendisine oldukça geniş bir yayılım alanı bulmuştur. Genel olarak emoji simgeleri, dijital yazışmalarda, mimik ve tonlama kullanılamaması dolayısıyla konuşmaları samimi hale getirmek ve yumuşatmak için kullanılmaktadır.[477]

Hatırlanacak olunursa Žižek tarafından yamuk bakış yöntemi açıklanırken, hiç görünen imge ile olmak istenen imgenin birleşiminden bahsedilmekte özellikle pop şarkıcıları gibi modern kültür öğeleri ile bu özdeşleşmelerin yapılması belirtilmiştir. Aynı yamuk bakış ile bakmak mümkün görünmektedir. Öncelikle bize el uzatan varlık ile vergi toplayan varlığın aynı olduğu görüldüğünde devletin kendisini bu emoji ile özdeşleştirdiği görülmektedir. Peki dijital yazışmaları yumuşatmak amacıyla kullanılan bu sanal ifade ile devlet neden özdeşleşmek istemektedir? Bunun nedeni aslında açık görülmektedir. Devlet ile ilgili düşünüldüğünde zihinde ilk beliren kelimelerin şiddet, şedit, cebir, yaptırım, dilekçe, meramı usul kuralları ile anlatma zorunluluğu gibi birçok formel ve sert olgu gelmektedir. Devletin insanları çıkardığı yasaya iknası için öncelikle en temel olarak bu imajı kırması gerektiği düşünüldüğünde, devlet eksik olduğu tarafı, bu imge ile özdeşleştirerek olmak istediği imge olarak gülücük emojisi ile kendisini temsil etmiştir.

[477] https://www.youtube.com/watch?v=Yr2ma-9R178, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

Son olarak yapıbozumcu bir bakış ile söylemin karşıtları şu şekilde sıralanabilir:

Söylem	Karşı Söylemler
Gelin barışalım	Gelmezseniz küseriz
	Gelmezseniz darılırız
	Uzlaşmazsanız dost olamayız

Tablo 11: *Vergi Yapılandırma Kanunu karşı söylem tablosu*

Elde edilen bulgulardan hareketle, sıralayacak olursak ilk olarak vergi affı veya daha seyreltilmiş ismi ile varlık barışı düzenlemeleri, vergilerini zamanında ödeyen yurttaşlar başta olmak üzere toplumun ciddi kesimleri tarafından sorgulanan yasal düzenlemelerdir. Bu kapsamda hem doğrudan mülkiyet hakkına dokunur tarafı hem de vergi adaleti yönüyle doğrudan adalet duygusuna dokunur tarafı ile vergi yasaları etkinlik problemine teşne olan yasalardır. 6376 sayılı düzenlemede ise bu problemin aşılması hususunda devletin şedit yüzünü gizlemeyi, yumuşak yüzünü ise ön plana çıkarmayı tercih etmiştir. Zira yapıbozumcu ters bakış ile bakıldığında devletin yurttaşa emoji ile gülümsediği kadar, küsmekle (gramatik olarak bu 6183 sayılı Amme Alacakları Tahsil Usul Hakkında Kanunu'nun tedbirlerinin uygulanmasına denk düşer) korkutmakta veya tehdit etmektedir. Bu açıdan bakıldığında devlet, toplumun cezalarını affetmek konusunda tikel bir ihtiyaca doğrudan nüfuz ettiği manevi unsurunu ile kendisini postülat olarak kabul ettirebilecek otoritesi ile desteklemekte, vatandaşlarda bu manevi unsur ile otoritesini görünür kılarak yasada psikolojik unsur yaratmaktadır.

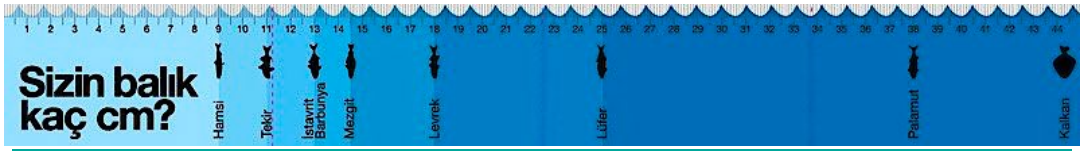
C. Seninki Kaç Santim Kampanyası ve Ticari Amaçlı Su Ürünleri Avcılığını Düzenleyen Tebliğ

Bir deniz ülkesi olan Türkiye'de balık önemli bir gıda kaynağı olarak tüketilmektedir. Türkiye'de Akdeniz, Karadeniz, Ege ve Marmara denizi olmak üzere dört denizde ve buna ek olarak iç sular olan akarsu ve göllerde, balık avcılığı faaliyeti yürütülmektedir. Söz konusu avlanma faaliyetlerine ilişkin düzenlemeler yasalarca yapılmakta olup, faaliyetleri denetleme, kontrol etme görevi ise amir kurum olan T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı'nca yapılmaktadır. Bu bakanlığa bağlı olan Balıkçılık ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğü tarafından her sene çıkarılan tebliğ ile av zamanları, av yapılacak tekneler ve avlanacak balıkların boylarına ilişkin düzenleme yapılmaktadır.

Türkiye denizlerinde gözle görülür balık azalışı sorasında uluslararası çevreci bir örgüt olan Greenpeace tarafından bir kampanya başlatılmıştır. Kısaca bahsedecek olunursa Greenpeace, nükleer silah karşıtı 'Dalga Çıkarmayın Komitesi' olarak 1970 yılında Bob Hunter, David McTaggart, Dorothy Stowe ve Irwing Stowe adlı aktivistler tarafından Kanada'da kurulmuştur. Bu ekip daha sonra genişleyerek 1974 yılında nükleer silah denemelerini önlemek amacıyla bir tekne ile çıktıkları yolcukla birlikte adlarını yeşil barış anlamında Greenpeace olarak duyurmuşlardır. Greenpeace topluluğu bugün bireysel sorumluluk, şiddetsizlik, bağımsızlık, daimî dostsuzluk ve düşmansızlık, çözüm üretmek temel değerleri ile 'Rainbow Warrior', 'Arctic Sunrise', 'Esperanza' adlı üç gemi, İngiltere Exeter Üniversitesi'nde bulunan bir laboratuvar, kırk bir ofis ve üç milyondan fazla destekçi ile tüm Dünya'da çalışmalar yürütmektedir.[478]

[478] http://www.greenpeace.org/turkey/tr/about/, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

Genellikle şiddet içermeyen, kabalık grupları hızlıca organize edebilen bir hareket olan Greenpeace tarafından 2011 yılında başlatılan kampanya, Türkiye'de 'Seninki Kaç Santim' adlıyla tanınmıştır. Başlatılan bu kampanya ile balık boylarının doğru olan ölçülerle yukarıda bahsedilen Bakanlık genelgesince düzenlenmesi hedeflenmiştir. Yapılan eylem genel olarak viral kampanyalar ile birlikte, balık boylarını ölçmek için kullanılan bir cetvelin balıkçılara, hallere ve yurttaşlara dağıtılması ile başlamış; bakanlık tarafından gerekli düzenlemenin yapılması için SMS, telefon ve mail ile imza kampanyası sürdürülmüştür. Kullanılan cetvel ve söylem aşağıda yer almaktadır[479];

Resim 15: *Greenpeace tarafından dağıtılan balık ölçüm cetveli*

Dikkat edildiği üzere söylem özellikle toplumda karşılığı olan bir söylem olarak belirlenmiştir. Özellikle ilgi zamiri 'ki' kullanılarak yaratılan ifade aslında balık boyu ile birlikte argoda karşılığı olan ve kullanılan erkeklik organının boyuna atıf yapan 'seninki kaç santim' anlamında söze de çağrışım yapmaktadır. Söz konusu kampanya ile toplamda 750 bin imza toplanmış, Greenpeace tarafından yönlendirilen hatlardan bakanlığa 2070 telefon çağrısı bırakılmış ve 5 binin üzerinde SMS atılmıştır. Ayrıca dönemin popüler televizyon yapımları olan 'Behzat Ç.' ve 'Bir Kadın Bir Erkek' adlı dizilerde bu söylemler diyaloglarda kullanılmıştır. Sonuç olarak 21 Haziran 2011 tarihli Bakanlık tebliğ ile 14 cm olan lüfer balığı boyu 25 cm, 40 cm olan kalkan balığı boyu 45 cm ve diğer düzenlemelere konu sinagrit, orfoz, lagos boyları da olması gereken boylarda düzenlemiştir.[480]

---

[479] http://www.greenpeace.org/turkey/tr/news/sizin-balik-kac-cm-121110/, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

[480] http://www.greenpeace.org/turkey/tr/about/history/basarilar/, Erişim Tarihi: 24.05.2019. https://www.dunya.com/gundem/039seninki-kac-santim039e-420-bin-imza-haberi-147671, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

Bulgulardan hareketle anılan kampanya toplumda gerek argo tarafı ile karşılık bulmuş gerekse de aynı söylem toplumda, gıda kaynaklarının tükendiği post apokaliptik senaryoların yazıldığı bir ortamda, çevre ve gıda hakkına ilişkin duyarlılıkları tetiklemiştir. Görüleceği üzere çalışmanın en başında da belirtildiği üzere bir Janus olarak tanımlanan yasanın manevi yüzünde, bir yasanın çevresel duyarlılıklar ile insanın ve dünyanın doğasına da uygun olması gerektiği manevi unsur olarak belirmiştir. Bu belirme, toplum tarafından bu kampanya vesilesi ile görülmüş, iktidar konumundaki yasa koyucu için ise görünür kılınmıştır. Sonuç olarak Greenpeace topluluğunun üye sayısının çok üzerinde bir katılım ile, ki bu durum bu sosyal hareketin örgütlü bir sosyal hareketin sınırlarını aştığını gösterir, yasa koyucuda bu manevi unsur görünür kılınarak, psikolojik unsurun yaratılmış olduğu söylenebilir.

D. Sarı Yelek Eylemi ve Fransız Kanunlarının Neo-liberalleşmesi

Fransa'nın 2017 yılında yaptığı seçim birçok açıdan değişiklik sinyalleri veren bir seçim olarak yorumlanmaktadır. Bunun nedeni ise seçimdeki oy oranı ile birlikte, seçimin galibi olan Emanuel Macron'un siyasi eğilimleridir. Fransa 18 Haziran 2017 tarihli seçimde %42 gibi rekor düşük bir katılım ile yeni cumhurbaşkanını seçmiş, cumhurbaşkanının partisi ayrıca 577 sandalyelik parlamentoda 350 milletvekili ile temsil hakkı kazanmıştır. Fransa'nın son otuz yılına bakıldığında ise kazanan partilerin ve kişilerin sol veya sosyal demokrat nitelikli olduğu görülmekteyken Macron, Fransa'nın elit okullarından, yüksek sınıf bir aileye mensup ilk neo-liberal lider olarak seçilmiştir. Macron için özellikle AB ve Sermaye odaklı ekonomik reformist politikaları izlediği söylenebilmektedir.[481]

[481] https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40322891, Erişim Tarihi: 24.05.2019. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39208401, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

Elbette bu profilde bir lider ile Fransa'nın bilinen siyasi kültürü arasında bir çelişki olabileceği yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır. Zira Fransa'da, ihtilal sonrası dönem ile başlayan cumhuriyet rejiminde, aydınlanma çağı ve sonrası dönem dahil 1968 eylemleri de düşünüldüğünde, sosyal hareketlerin sıklıkla görüldüğü, aynı zamanda sosyal devlet anlayışının halk tarafından oldukça güçlü şekilde benimsendiği söylenebilmektedir. Halk tarafından belirtilen bu sosyal devlet ve kazanımları, mücadele sonucu elde edilmiş tarihsel bağlantılı birer kazanım olarak benimsenmiştir. Macron dönemi ile birlikte, oldukça sert geçen grevlere neden olan Fransız Çalışma Reformu, Fransa'da yükselen emeklilik yaşları, vergi artışları ile kırsal kesimde kamunun küçülmesi politikaları sosyal devlet ilkesi ile çelişir bir hal almıştır. Bu gerilim sonrasında, akaryakıta yapılan zam ile birlikte Priscilla Ludosky adlı bir sosyal medya kullanıcısının imza kampanyası protesto eylemine dönüşmüştür.[482]

***Resim 16**: Sarı yelek giydirilmiş Jean d'Arc afişi*

Protestolara katılan kitle, genellikle kırsal kesimde veya banliyölerde oturan kesim olmaktadır. Fransa'da kamunun kırsal alanlarda küçülmeye gitmesi dolayısıyla toplu taşıma sistemlerinin de azlığı sebebiyle işlerine araçları ile gidip gelen insanlarda, yapılan akaryakıt zammı doğrudan etki uyandırarak protesto eylemlerine dönüşmüştür. Elbette sarı yelek kullanılmasının en önemli sebebi olarak bu gösterilmektedir; zira protesto eylemlerinde kullanılan sarı yelekler, Fransız trafik kanunlarına göre kişilerin arabalarında zorunlu olarak bulundurması gereken eşyalardandır. Araç sahiplerinin akaryakıt zammı protestosu için bu yelekleri giymesi sonucu bu yelekler de simgesel

[482] https://www.amerikaninsesi.com/a/fransa-da-2018-sari-yelekliler-isyani/4718500.html, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

hale gelmiştir. Protestolara katılan kitle genel olarak daha önce belirtilen bir kavram olan örgütsüz sosyal harekete uyum gösteren kitledir. Zira kitle sağ, sol görüşlerden insanlar, Macron'a oy verenler, üniversite ve lise öğrencileri gibi homojen bir gruptan oluşmakta olup, sendika, siyasi parti veya başkaca herhangi bir STK tarafından müdahil olunmamış eylemlerdir. Bu kitlenin protestolarını bitirmek için 42 madde içeren bir bildiri yayımladıkları bilinmekle birlikte bu maddelerin çoğunluğunda sosyal devlete geri dönüş için sunulan şartların olduğu gözlemlenmektedir. Macron yönetimi tarafından söz konusu olaylara özür dilemek, asgari ücrete yüz avro zam yapmak, akaryakıt zamları geri çekmek gibi tedbirler sunulmuştur.[483]

Fransa yönetimi tarafından toplum ile bir ayrışma noktasının olduğu söylenebilmektedir. Bu ayrışma noktasında Macron yönetiminin yukarıda olduğu gibi bazı tavizler vermesine karşın sosyal devlete geri dönüş ile ilgili bir politika izlemediği gözlemlenmektedir. Bunun yerine özellikle hafta sonu gerçekleşen bu eylemlerin kolluk marifetiyle bastırılmaya çalışıldığı ve gerilimin tırmandırıldığı görülmektedir. Özellikle protestolara katılan yüz elli lise öğrencisinin ters kelepçe yapılarak ve yere yatırılarak göz altına alınması, Fransız halkında bu sosyal hareketin ilk olarak daha büyümesine, ikinci olarak ise şiddet

***Resim 17**: Lise öğrencilerinin tutuklanma anını gösteren resim*

[483] ÇUBUKÇU, Mete, *Pasaport Belgeseli,* 17.12.2018, https://www.ntv.com.tr/video/pasaport/pasaport-17-aralik-2018,0npD9J0TtEi2Nn_dhCFnrA, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

eğilimi göstermeye başlamasına neden olmuştur.[484] Öyle ki bu gerilim dolayısıyla, olayların başladığı günden bugüne kadar 28 adet Polis intiharı oluşmuş, Fransız hükümeti tarafından polis intiharlarını önlemek amacıyla bir intihar önleme birimi kurulmuştur.[485]

Bu olayı diğer olaylardan ayıran nokta, protest hareketlerin sadece bir yasa özelinde değil, birden fazla kanunun değişmesi ile olmasıdır. Bu kanun değişimlerinin ortak noktası ise sosyal devlet ilkesinin belirlemiş olduğu standartların düşürülmesi olmaktadır. Özellikle sarı yeleklilerin eylemi verilirken Fransız siyasi kültüründe sosyal devletin yerinden bahsedilmesinin sebebi, bu değerlerin Fransa için birere kazanılmış ve toplumsal olarak onaylanmış değerlere dönüşmüş olmasıdır. Hatırlanacağı üzere Rudolph von Jhering gibi bazı yazarlar, hukukun toplumsal bir mücadelenin ürünü olduğunu ileri sürmektedir. Yine Savigny gibi yazarlar da halkın ruhu olarak ifade edilebilecek bir değerler bütününün hukuka sirayet ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bu noktalardan hareket ile halk bu anti sosyal devlet nitelikli yasaların halkın mücadelesi ve değerlerini yansıtmaması yönünden manevi unsurunun eksikliğini öne çıkartmış ve sarı yelekli protestoları ile bu eksikliği yasa koyucu için görünür kılarak yukarı yönlü psikolojik unsur yaratmıştır.

---

484 https://tr.euronews.com/2018/12/08/fransiz-polisi-lise-ogrencilerini-diz-cokturerek-gozaltina-aldigi-goruntuler-tepki-cekti, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

485 https://www.haberturk.com/sadece-son-4-ayda-fransa-da-28-polis-intihar-etti-2446996, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

SONUÇ

Tanık olunan keskin değişim ve dönüşüm, toplumu, düzeni, kuralları, insanları, zihinleri, hareketleri, bilgiyi yeniden inşa etmeye başlamıştır. Bu inşa sürecinden hukukun ve tabii olarak yasaların ve tüm diğer normların nasibini aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. İnsan zihninde başlayan sorgulama ateşi büyüdükçe, insanlık tarihinin binlerce yıllık kabulleri dahi bu ateşe maruz kalmıştır.

En eski Mezopotamya medeniyetlerinden, Antik Mısır ve Yunan medeniyetlerine, Roma İmparatorluğu'ndan çağlar boyu Avrupa'ya, doğuya ve batıya kısacası tüm insanlık tarihinde kendisine yer bulan ve her zaman varlığını sürdürmüş olan düzen içerisinde olma eğilimimizin sonucu olan kanunlar da dünyanın bu yeni post haline uyum sağlama zorunda kalmaktadır.

Tüm bu değişimler ve dönüşümler dikkate alınarak, bilgiye ulaşımın kolaylığından aşırı iletişime doğru geçişin sonucunda artık birey ve toplum gittikçe yönetilmesi zor bir hal almaktadır. Bunun sonucunda da bundan yüz sene önceki tanımlanabilecek etkinlik problemi ile bugün yasada tanımlanacak etkinlik problemleri ciddi farklılıklar içerir.

Bildiğimiz ve uzun zamandır kabul ettiğimiz haliyle yasa, bir egemen iradenin oluşturduğu, insanların da o iradeye uyduğu sürecin sonucu iken artık ne egemen eski egemen ne de insan eski insandır. Dolayısıyla bu çalışmanın da merkezine oturan şu sorular ortaya çıkmıştır. Alışılageldik yöntem ve tekniklerle oluşturulan ve onanan metinler yasa olarak adlandırılabilir mi? Bir yasa bu alışılagelmiş yöntem ve tekniklerle oluşturulduğu kadar maddi ve somut bir olgu mudur? Yasanın manevi bir yüzü ve bütünlüğü bulunmakta mıdır? Nesafet, adil olma, toplumun inanç ve

değerlerine nüfuz etme bir yasanın bileşeni olarak ifade edilebilir mi? Toplum ve birey zihinlerinde yasa için yarattığı idealize forma uymayan yasaya itaat eder mi?

Bugün kamu binalarında, kamuya açık meydanlarda, televizyon ekranlarında, sosyal medya platformlarında, siyasilerin söylemlerinde ve daha birçok zeminde iktidarın çıkarttığı yasalar konusunda toplumu bilgilendirmek, çıkarılan yasaların güvenilir, adil, işe yarar olduğunu anlatmak adına cümleler sarf ettiği, afişler ve görseller hazırladığı, sloganlar ürettiği gözlemlenmektedir. Bu gözlem de aslında yukarıda sorulan sorulara nasıl bir cevap verilmesi gerektiği konusunda bizlere fikir vermektedir.

Bu fikirden hareket başlayan bu çalışma öncelikle, hukuk felsefesi ve sosyolojisi literatüründe oldukça geniş zamansal periyoda yayılmış, oldukça dağınık halde duran yasada yer alabilecek unsur ve özellikleri bir çatı altına toplayarak arından bir tasnif işlemine girişmiştir. Yapılan tasnif Hart tarafından bizlere kazandırılan Janus yani iki yüzlülük perspektifi dikkate alınarak yapılmış ve yasada maddi ve manevi unsurların olabileceği iki yüz tanımlanmıştır. Bir örnek vermek gerekirse bir ceza kanunu maddesinin suç eylemini tanımladığı ve yaptırımın miktarını belirlediği yazılı hali o yasanın maddi yüzü ya da maddi unsurlarının bir araya geldiği taraftır. Fakat bir ceza yasası sadece görünenden ibaret değildir. Yasada yer alan eylemin nitelikleri, yaptırımın miktarı ve türü aynı zamanda o yasanın ceza adaleti politikasını da yansıtmaktadır. İşte bu görünmeyen fakat analizlerle, çıkarsamalarla fark edilebilen ve hissedilebilen tarafı o ceza yasasının manevi yüzünü ya da manevi unsurlarının toplandığı tarafını ifade etmektedir. Bu örneğin bize özetlediği ve literatür taramasının ortaya koyduğu şekliyle bir yasa maddi unsurlar ve manevi unsurlar olarak Janus'un iki yüzüne sahiptir.

Yukarıda bahsettiğimiz değişim ve dönüşümün sonucunda ortaya çıkan bu yeni sorgulayıcı, zor kabul eden, alt metinleri çabuk anlayabilen ve bilgiyi çok kolay elde edebilen, kamuoyu rezonansına açık insan, ispatlandığı üzere yasanın manevi

tarafına ulaşmayı istemekte ve bu tarafın ideal olup olmadığını değerlendirmeyi arzulamaktadır. İşte tam bu noktada çalışmanın ortaya koyduğu 'Psikolojik Unsur' devreye girmiştir. Psikolojik unsur tanımı hatırlanacak olursa bu unsur, tamamlayıcı misyona sahip bir inançtır. Dolayısıyla psikolojik unsurun, çıkarsama ve analizlerden sadır manevi tarafını görünür kılan, bu işleviyle tüm alışılageldik yasa yaratım yöntemleri ile yapılan yasaya itaatin sağlanması için onu tamamlayan bir işlevinin olduğu açıktır.

Tüm bu tanımlamalar, anlamlandırmalar, tarihsel süreçler ile ilişkilendirmeler yapılırken, bir başka temel sorunun sorulması da kaçınılmaz olmuştur. Peki 'Psikolojik Unsur' sadece toplumda oluşabilecek bir inanca işaret eder mi? Bir başka deyişle 'Psikolojik Unsur' sadece bir toplumun bir yasaya itaati için mi yaratılır? Bu soruya evet olarak cevap verilmiş olunsaydı, dünyanın bu değişim ve dönüşümü göz ardı edilir olunurdu. Nitekim farklı bir yönde cevap verilerek, psikolojik unsurun sadece iktidar tarafından topluma doğru üretilebileceği değil, toplum tarafından iktidar üzerinde de üretilebileceği savunulmuştur.

Bu fikrin ileri sürülmesi sonrasında, sıra yapılan savunmanın gereklerini yapmaya gelmiştir. Bunun için öncelikle aşağı yönlü yaratım yani iktidardan topluma yapılan yaratımın nasıl olacağı düşünülmüştür. Toplumda, yaptığı yasaya itaat sağlamak için bir rıza oluşturmanın iki seçeneği olabileceği düşünülmüştür. Bu şekilde bir rıza yaratmak için ya gerçeği ya da gerçek olmayanı söylemek gerekmektedir. Dolayısıyla burada iki kavram ile iki yöntemin eşlemesi yapılmıştır. İlk olarak toplumda paternal bir bilinç inşa ederken her ne durumda aynı rızayı üretmek ya da zihni endüstrileştirmek için ideoloji ve yöntemleri geniş kapsamda incelenmiştir. Sonuç olarak ideolojinin çeşitli nitelik, amaç, araç ve yöntemleri üzerinde durularak yanlış olan bir fikri nasıl doğru gösterebileceği tartışılmıştır. Bunun sonucunda ise psikolojik unsurun da rızayı içeren bir inanç olduğundan hareket edilerek, iktidarın bu çeşitli ve çetrefilli yollar ile itaate değer olmayan bir yasada her durumda itaate zemin hazırlayacak rızayı imal edebileceği kuramsal olarak sabitlenmiştir.

Elbette ne iktidar sadece pejoratif ideolojiktir ne de sadece gerçek olmayanı söyleme peşindedir. Ayrıca belirtilmiştir ki ideolojik anlamda paternal bilinç yaratmak zor, uzun, hatta mücadeleye dönüşebilecek bir süreçtir. Dolayısıyla burada ise iletişimsel bazı teknik yöntemler ile psikolojik unsurun yaratılabileceği savunulmuştur. Nitekim bu savunmayı yapabilmek için alışılageldik hukuk-felsefe-sosyoloji alanından çıkılarak iletişim alanına girilmiş, politik halkla ilişkilerde iki baskın yöntem olan adaptasyon modeli ve kriz yönetim modeli detaylandırılmıştır. Bu detaylandırma da hukuk ile iletişimin daimî sıkı ilişkisi bağlamından çıkılmadan yapılmıştır.

Tasnifin ikinci kısmına gelindiğinde de toplumun iktidarda yasanın itaate değeri olmadığı inancını yaratmasının nasıl olacağı tartışılmıştır. Elbette burada çok doğal olarak çalışma, toplumsal hareketler ve sivil itaatsizlik yöntemlerine yönelmiştir. Toplumsal hareketler detaylandırılmış, sınıflandırılmış, psikolojik unsuru yaratmak için insanların bir araya toplanması yeni genç bir toplumsal hareket türü oluşturulmasına vesile olmuştur. Yukarı yönlü psikolojik unsur yaratımının hem paradigmaları hem de eylemleri göstermiştir ki tanımı yapılan iktidar toplumca denetlenebilir, toplumda bu fikir birçok dönemde güçlü veya cılız da olsa dışa vurulmuştur.

Hep savunulduğu üzere teori gözleme muhtaçtır. Özellikle hukuk gibi toplumda baskın rolü olan ve somut çıktıları bulunan alanları inceleyen bilim dallarının sosyal bilimlerin belirsizliği ve soyutluğuna bırakılmaması amaç edinilmiştir. Bu amaç doğrultusunda ikisi aşağı yönlü ikisi yukarı yönlü yaratıma olmak üzere dört adet örnek incelenmiştir. Bu incelemeler yapılırken de dil gibi belirsiz tüm unsurları ekarte etmek adına, dilbilim, göstergebilim, yapıbozum ve yamuk bakış yöntemleri etkin ve sistematik biçimde kullanılmıştır.

Aşağı yönlü yaratım örneği olarak seçilen Vatanseverlik Yasası ve 6376 sayılı Vergi Yapılandırma Yasası için üretilen söylem ve görseller göstermiştir ki, iktidar toplumu, çıkardığı yasanın ideal yasa olduğuna ikna etmesi gerektiğini ikrar

etmektedir. Zira iktidar, bu yasayı ilgili parlamentonun yeterli temsilci sayısıyla çıkarttığını ve bu yasanın yine yürütmenin başı niteliğindeki merci tarafından onaylandığını değil, çıkardığı yasanın ne kadar adil olduğunu, güvenliğin teminatı olduğunu, itaat edilmez ise gücünü kullanmak zorunda kalacağını anlatmaktadır. Nitekim devletlerin, PR çalışmalarına ayırdıkları bütçelere de kısa bir göz atılsa aslında iktidarın da toplumun itaat etmemek gibi bir yola tevessül edebileceğinin farkında olduğunun ne kadar açık olduğu görülecektir.

Yine yukarı yönlü yaratımın örnekleri olan 'Seninki Kaç Santim Kampanyası' ve 'Sarı Yelekliler Eylemleri' göstermiştir ki aslında toplumun tıpkı 'Watergate' olayında olduğu gibi hafif bir eylemsellikle bile büyük değişimler yaratabilmektedir. Elbette toplumsal hareketlerin anlatıldığı sırada da bu tür yolların her zaman örgüt, siyasal topluluk ve şiddet gibi olumsuzluklarca kullanılabileceği belirtilmiştir fakat seçilen örneklerde bu şiddetin görülmediği de bir gerçektir. Her iki olayda da toplumsal reaksiyon tam da aranılan sonuçları vermiş, Fransa örneği de toplumla zıtlaşmanın ciddi sorunlara yol açabileceğini göstermiştir. Neden iktidarda psikolojik unsuru yaratılmak zorunda kalındığı da ayrı bir tartışmanın konusudur. Bu durumun da özellikle ikinci dünya savaşı sonrası büyüdükçe büyüyen devletlerin halkın sesini duymakta zorlanacak yapılara dönüşmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Şu hâlde "toplumun rıza göstermediği yasa uygulanabilir mi?" sorusu 'uygulanamaz' şeklinde cevaplanmalıdır. Bu cevabın gerekçesinde ilk olarak toplumun artık eski toplum olmadığı dikkate alınmalıdır. Toplum itaate değer görmediği yasayı uygulamamayı düşünebilmekte, kadük kalması için girişimlerde bulunabilmektedir. Artık, bu metin yasadır çünkü parlamento salt çoğunluğunca onaylanmıştır, çünkü yetkili mercii tarafından çıkarılmıştır gibi bir önermenin doğruluğunu yitirdiği söylenmelidir. O halde açık şekilde söylenebilir ki 'Psikolojik Unsur' varlığı yadsınamaz haldedir ve bir yasada tamamlayıcı olarak yukarı yönlü-aşağı yönlü olacak şekilde bulunur; bulunmalıdır. Toplumun ve dünyanın değişim ile dönüşüm hızı dikkate alındığında, ilerleyen dönemlerde benzeri bir çalışmada psikolojik unsurun, tamamlayıcı değil yaratıcı rolünden bahsedileceği tahmin edilmektedir.

KAYNAKÇA

Basılı Kaynaklar

ACAR, Ali, "Friedrich Carl Von Savigny'in Hukuk Anlayışı", *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2006.

ADORNO, Theodor, *Negatif Diyalektik*, (Çev. Şeyda ÖZTÜRK), (1. Baskı), İstanbul: 2016, Metis Yayınları.

AGAMBEN, Giorgio, *İstisna Hali,* (Çev. Kemal ATAKAY), (1. Baskı), İstanbul: Mart 2018, Ayrıntı Yayınları.

AKBAŞ, Kasım, "İdeoloji Olarak Hukuk", (Ed. Hayrettin ÖKÇESİZ), *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 15. Kitap, İstanbul: 2006, İstanbul Barosu Yayınları.

AKBAŞ, Kasım, *Hukukun Büyübozumu*, (1. Baskı), İstanbul: 2006, Legal Yayıncılık.

AKIM, Feride, *Halkla İlişkilerde Stratejik Karar Halkla İlişkiler Uygulayıcılarının Rolleri*, İstanbul: 2010, Derin Yayınları.

AKMAN, Şefik Taylan, "Hukuk Politika İlişkisi Bağlamında Eleştirel Hukuk Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 61, Sayı 4, 2012.

ALTHUSSER, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Çev. Alp Türkmen), İstanbul: 2014, İthali Yayınları.

ANCSHUTZ, Gerhard, *"Gesetz" Wörterbuch des Deutschen Staats- und Verwaltungscrechts* Tübingen: 2013, Max Fleischmann.

ARAL, Vecdi, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları,* (3. baskı), İstanbul: Eylül 2012, On iki Levha Yayıncılık.

ARAL, Vecdi, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine,* (1. Baskı), İstanbul: 1983, Üçdal Neşriyat.

ARIK, Bilal, Rayomond Williams Hayatı ve Kuramlarına Genel Bir Bakış, (Ed. Barış ÇOBAN) *Kadife Karanlık II*, (2. Baskı), İstanbul: 2011, Su Yayınları.

ARISTOTELES, *Nikomakhos'a Etik*, (Çev. Furkan AKDERİN), (1. Baskı), İstanbul: 2014, Say Yayınları.

ARISTOTELES, *Politika,* (Çev. Mete Tuncay), (13. Baskı), İstanbul: Aralık 2010, Remzi Kitabevi.

ARISTOTELES, *Retorik*, (Çev. Mehmet H. DOĞAN), (7. Baskı), İstanbul: Ekim 2004, Yapı Kredi Yayınları.

ARSAL, Sadri Maksudi, *Hukuk Felsefesi Tarihi: Ahlâk, Hukuk ve Devletin Mahiyet, Mense ve Gayelerine Dair Mühim Felsefi Doktrin ve İlmî Nazariyelerin Hulâsa ve Tahlili*, İstanbul: 1945, Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Yayını-İsmail Akgün Matbaası.

ARSLAN, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi Aristoteles,* Cilt 3, (1. Baskı), İstanbul: 2007, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

ATAR, Yavuz, *Türk Anayasa Hukuku*, (5. Baskı), Konya: 2009, Mimoza Yayınları.

ATİKER, Erhan, "Modern Toplumda Haklılaştırma (Meşruiyet) Sorunları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 8, İstanbul: 2004.

AUSTIN, John, *Hukukun Belirlenmiş Alanı,* (Çev. Ülker YÜKSELBABA, Saim ÜYE, Umut KOLOŞ), (1. Baskı), İstanbul: Ocak 2015, Tekin Yayınevi.

BALBUS, Isaac D., Commodity Form and Legal From: An Essay on the Relative Autonomy, *Law and Society Review*, Cilt 11, Sayı 3, 1977.

BALKIN, James, Deconstructive Practice and Legal Theory, *Yale Law School Faculty Scholarship Series*, 1987.

BALKIN, James, The Promise of Legal Semiotics, *Texas Law Review*, Cilt 69, 1991, s. 1839.

BARCRACH, Susan D., PHILLIPS, Edward J., LUCKERT, *Steven, State of Deception: The Power of Nazi Propaganda*, (3. Baskı), Washington D.C.: 2009, United States Holocaust Memorial Museum.

BARRON, Anne, *The Illusion of the I: Citizenship and the Politics of Identity in A Norrie Closure or Critique New Directions in Legal Theory*, Edinburg: 1993, Edinburg University Press.

BARTHES Roland, *Çağdaş Söyleyenler*, (Çev. Tahsin YÜCEL), (4. Baskı), İstanbul: 2014, Metis Yayınları.

BAUMAN, Zygmunt, BORDONI, Carlo, *Devletin Kriz Hali,* (Çev. Yavuz ALOGAN), (1. Baskı) İstanbul: 2018, İthali Yayınları.

BENJAMIN, Walter, Şiddetin Eleştirisi Üzerine, (Çev. Ece GÖZTEPE), *Şiddetin Eleştirisi Üzerine*, (2. Baskı), (Haz. Aykut Çelebi), İstanbul: Nisan 2014, Metis Yayınları.

BENTHAM, Jeremy, *A Fragment on Government*, Oxford: 1891, Clarendon Press, Chapter 5-12.

BERGHORN, Detlef, HATTSTEIN, Markus, *Dünya Tarihi*, (Çev. Aysun YAVUZ), (3. Baskı), İstanbul: Aralık 2010, NTV Yayınları.

BERMAN, Harold J., *Law and Revolution*, Massachusetts: 1983, Harvard University Press.

BIERSTEDT, Robert, *The Social Order,* New York: 1974, (4. Baskı), McGraw-Hill Book.

BLACKSTONE, Sir William, *Commentaries on the Laws of England in Four Books,* Vol. 1, Book. I&II, Philadelphia: 1893, Lippincott Co.

BOETIE, Etienne, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, (Çev. Mehmet Ali AĞAOĞULLARI), (5. Baskı), Ankara: 2016, İmge Yayınları.

BOURDIEU, Pierre, *Die Männliche Herrschaft (Eril İktidar), Ein Alltägliches Spiel Geschlecherterkonstruktion in Der Sozialen Praxis (Gündelik Bir Oyun: Sosyal Pratik İçinde Cinsiyet İnşası)*, Frankfurt a.M: 1997.

BOZKURT, Enver, KÜTÜKÇÜ, M. Akif, POYRAZ, Yasin, *Devletler Hukuku,* (6. Baskı) Ankara: 2010, Yetkin Yayınları.

CAHN, Edmond Nathaniel, *The Sense of Injustice,* (2. Baskı), New York: 1975, Indiana University Press.

CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Tarihi,* İstanbul: Eylül 2009, Say Yayınları.

CEVİZCİ, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, (3. Baskı), İstanbul: 1999, Paradigma Yayınları.

COLLINS, Hugh, *Marksizm ve Hukuk*, (Çev. Umre Deniz YUNA), Ankara: 2013.

COMTE, *Auguste, Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşmalar,* (t Erkan ATAÇAY), (1. Baskı), Ankara: 2015, Bilge Su Yayınları.

COTTERRELL, Roger, *Hukukbilimin Politikası,* (Çev. Saim ÜYE), (1. Baskı), İstanbul: Nisan 2018, Pinhan Yayınları.

CRISP, Roger, *The Cosmos of Duty Henry Sidgwick's Methods of Ethics,* (1. edition), Oxford: 2015, Oxford University Press.

CUTLIP, Scott M., CENTER, Allen H., BROOM Glen M., *Effective Public Relations*, (8. Baskı), New Jersey: 2000, Prentice Hall.

ÇAĞIL, Orhan Münir, *Hukuka ve Hukuk İlmine Giriş Hukuka Başlangıç Dersleri I-II*, İstanbul: 1966, İstanbul Üniversitesi Yayınları.

DEMİRKASIMOĞLU, "Nihan, Toplum Yaşamında Kurallar: Birey-Kural İlişkisi", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 2015.

DERRIDA, Jacques, Yasanın Gücü: Otoritenin Mistik Temeli, (Çev. Zeynep Direk), *Şiddetin Eleştirisi Üzerine*, (2. Baskı), (Haz. Aykut Çelebi), İstanbul: Nisan 2014, Metis Yayınları.

DÖNMEZER, Sulhi, *Sosyoloji,* (8. Baskı), Ankara: 1982, Savaş Yayınevi.

DUGUIT, Leon, "Objective Law", *Columbia Law Review,* March 1921, Vol. 21, N. 3.

EAGLETON Terry, *İdeoloji*, (Çev. Muttalip ÖZCAN), (4. Baskı), İstanbul: 2015, Ayrıntı Yayınları.

EAGLETON, Terry, *Postmodernizmin Yanılsamaları*, (Çev. Mehmet KÜÇÜK), (2. Baskı), İstanbul: 2011, Ayrıntı Yayınları.

EHRLICH, Eugen, *Fundamental Principles of the Sociology of Law,* (3. Baskı), New York: 2017, Routledge-Taylor & Francis Group.

ERHAT, Azra, *Mitoloji Sözlüğü,* (9. Baskı), İstanbul: 2015, Remzi Kitabevi.

FALKHEIMER, Jesper, *"Halkla İlişkiler Üzerine Anthony Giddens ve Halkla İlişkiler: Üçüncü Yoldan Bir Bakış"*, KESKİN Fatih, (Der. B. Pınar ÖZDEMİR), (1. Baskı), Ankara: 2009, Dipnot Yayınları.

FOUCAULT, Michel, *Hapishanenin Doğuşu*, (Çev. Mehmet Ali KILIÇBAY), Ankara: 1992, İmge Kitabevi.

FRENCH, Rebecca R., *Leopold Pospisil and the Anthropology of Law*, Political and Legal Anthropology Review, Vol. 16, No. 2, 1993, American Anthropology Association.

FREUD, Sigmund, *Bir Yanılsamanın Geleceği,* (Çev. Hasan İLHAN), Ankara: 2011, Alter Yayıncılık.

FURTUN, Ayşen, *İngiliz Analitik Pozitivizmi John Austin'in Hukuk ve Devlet Teorisi*, İstanbul: 1997, Seçkin Yayınevi.

GIDDENS, Anthony, *Sosyoloji*, (Çev. Hüseyin Özel vd.), (1. Baskı), Ankara: 2000, Ayraç Yayınevi.

GIDDENS, Anthony, *Toplumun Kuruluşu*, (Çev. Hüseyin ÖZEL), (1. Baskı), Ankara: 1999, Bilim ve Sanat Yayınları.

GOLDEN, Roger Dean, "Güvenliğin Maliyeti Nedir? ABD Vatanseverlik Kanunu ve Amerika'nın Özgürlük ve Güvenlik Arasındaki Dengesi", (Çev. Muharrem AKSU), *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2013.

GOODRICH, Peter, *Law in the Courts of Love Literature and Other Minor Jurisprudence* London: 1996, Routledge.

GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukuku Genel Esaslar*, (2. Baskı), Bursa: Ekim 2010.

GRAMSCI, Antonio, *Hapishane Defterleri*, (Çev. Kenan SOMER), (1. Baskı), İstanbul: 1986.

GREIMAS, Algirdas Julien, COURTES, Joseph, *Semiotics and Language*, (Çev. Crist Patte vd.), Bloomington: 1982, Indiana University Press.

GULLIVER, Philip Hugh, *Social Control in an African Society A Study of the Arusha: Agricultural Masai of Northern Tanganyika,* Londra: 1963, Routledge & Kegan Paul.
GURVITCH, Georges, *Sociology of Law,* London: 1947, Kenan Paul, Trench Trubner & Co. Ltd.

GURVITCH, Georges, *Sosyoloji ve Felsefe,* (Haz. Kadir CANGIZBAY), (1. Baskı), Ankara: Ekim 1999, Ütopya Yayınevi.

GÜCÜK, Sebahat ve Diğerleri, "Van İlindeki Çok Eşlilik Oranları ve Etkileyen Faktörler: Kesitsel Çalışma", *Kartal Eğitim ve Araştırma Hastahanesi,* Tıp Dergisi, Cilt 3, Sayı 21, 2010.

GÜREL, Emet, MUTER, Canan, *Psiko-mitolojik Terimler: Psikoloji Literatüründe Mitolojinin Kullanılması,* Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 7.

GÜRİZ, Adnan, *Hukuk Başlangıcı,* (11. Baskı), Ankara: Eylül 2006, Siyasal Kitabevi.

GÜRİZ, Adnan, *Hukuk Felsefesi,* (12. Baskı), Ankara: Şubat 2017, Siyasal Kitabevi.
HAN, Byung-Chul, *Şiddetin Topolojisi,* (Çev. S. Fischer Foundation), (2. Baskı), İstanbul: 2017, Metis Yayınları.

HARDT, Michael, NEGRI, Antonio, *İmparatorluk*, (Çev. Abdullah Yılmaz), (5.Baskı), İstanbul: 2003, Ayrıntı Yayınları.

HART, H. L. Adolphus, *Essays on Bentham Jurisprudence and Political Theory*, (reprinted), New York: 2001, Oxford University Press.

HART, H. L. Adolphus, *The Concept of Law*, (3. Baskı), Oxford: 2012, Oxford University Press.

HERMAN, Edward, CHOMSKY, Noam, *Rıza İmalatı Kitle Medyasının Ekonomi Politiği*, (Çev. Ender ABADOĞLU), (2. Baskı), İstanbul: 2012, BGST Yayınları.

HOLMES, Oliver Wendell, *The Common Law,* (45. Baskı), Boston: 1923, Little Brown and Company.

HUNT, Alan, "The Theory of Critical Legal Studies", *Oxford Journal of Legal Studies*, Cilt 6, Sayı 1, 1986.

IŞIKTAÇ, Yasemin, "Bir Hukuk Tanımı Vermenin Zorluğu", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* Cilt 2, Sayı 1, 1998.

IŞIKTAÇ, Yasemin, *Hukuk Felsefesi,* (3. Tıpkı Baskı), İstanbul: 2010, Filiz Kitabevi.

IŞIKTAÇ, Yasemin, *Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Âdet Hukuku,* (1. Baskı), İstanbul: Ocak 2009, Filiz Kitabevi.

IŞIKTAÇ, Yasemin, KOLOŞ, Umut, *Hukuk Sosyolojisi*, (1. Baskı), İstanbul: Eylül 2015, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

IŞIKTAÇ, Yasemin, SEVTAP, Metin, *Hukuk Metodolojisi,* (3. Tıpkı Baskı), İstanbul: 2012, Filiz Kitabevi.

JELLINEK, George, *Gesetz und Verordnung*, Tübingen: 1919, Mohr Siebeck.

JHERING, R. Von, *Hukuk Uğrunda Savaş*, (Çev. Rasih YEĞENGİL), (2. Baskı), İstanbul: 1964, Sinan Matbaası.

JOLL, James, *İkinci Enternasyonal*, (Çev. Kudret EMİROĞLU), (1. Baskı), İstanbul: 2002.

KELSEN, Hans, *Saf Hukuk Kuramı,* (Çev. Ertuğrul UZUN), (1. Baskı), İstanbul: 2016, Nora Kitap.

KENNEDY, Duncan, "A Semiotics of Legal Argument", *Syracuse Law Review*, Cilt 42.

KESKİN, Fatih, *Politik İletişim Sözlüğü*, (1. Baskı), Ankara: 2014, İmge Kitabevi.

KILIÇ, Muhammed Tayyib, *İslam Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu,* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2008.

KILIÇ, Muharrem, *Hukuksal Aklın Sosyo-Politik Bağlamı Norm-Bağlam-Yorum*, Ankara: 2018, Yetkin Yayınları.

KIOUSIS, Sprio, STROMBERK Jesper, Political Public Relations, (Ed. Carstes REINEMANN), *Political Communication*, Handbook of Communication Science 18 Series, 2014, De Gruyter Mouton.

KOLOŞ, Umut, "Hukuka Bakışta Başka Bir Boyut: Hukuk Fetişizmi", ŞAHLANAN Fevzi, (Ed. Ender GÜLVER), *İş Dünyası ve Hukuk Prof. Dr. Tankut CENTEL'e Armağan,* İstanbul: 2011, İstanbul Üniversitesi Yayınları.

KOLOŞ, Umut, "Mikro-İktidar İlişkileri ve Hukuk Öznesinin Teşekkülü", (Ed. Yasemin IŞIKTAÇ), *Dönüşen Toplum Dönüşen Hukuk-I: Metamorfoz,* İstanbul: 2014, Sümer Kitabevi.

KOZAK, İbrahim Erol, *Kadim Dönemler Genel Hukuk Tarihi,* Ankara: Mart 2011, Adalet Yayınevi.

KÜRKÇÜER, Orhan Melih, *Anayasa Hukuku Esas Teşkilat Hukuku Genel Esaslar,* Ankara: 1975 Tekışık Matbaası.

LABAND Paul, *Das Budgetrecht Nach Den Bestimmungen Der Preußischen Verfassungs-Urkunde Unter Berücksichtigung der Verfassung der Norddeutchen Bundes*, Berlin: 1871, Guttentag Verlag.

LACAN, Jacques, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*, (Çev. Nilüfer ERDEM), (1. Baskı), İstanbul: 2013, Metis Yayınları.

LARENZ, Karl, *Methodenlehre Der Rechtswissenschaft,* (2. Baskı), Newyork: 1963, Heidelberg.

LUBAN, David, *Legal Modernism*, Michigan: 1994, University of Michigan Press.

LUKÁCS, György, *Tarih ve Sınıf Bilinci,* (Çev. Yılmaz ÖNER), (1. Baskı), İstanbul: 1998, Belge Yayınları.

LYOTARD, Jean-François, *Postmodern Durum*, (Çev. İsmet BİRKAN), (1. Baskı), Ankara: 2013, Bilge Su Yayınları.

MACAULAY, Stewart, FRIEDMAN, Lawrence M., MERTZ, Elizabeth, *Law in Action A Socio-Legal Reader,* Minnesota: July 2007, West Academic Foundation Press.

MACİT, Mustafa, *Türkiye'de Toplumsal Değişim ve Siyaset*, (1. Baskı), İstanbul: 2010, Birey Yayınları.

MAINE, Henry Sumner, *Ancient Law*, (4. Baskı), New Jersey: 2006, Transaction Publishers.

MALINOWSKI, Bronislaw, *Yabanıl Toplumlarda Suç ve Gelenek,* (1. Baskı), (Çev. Şemsa YEĞİN), İstanbul: Ocak 2016.

MAN, Paul, *The Resistance to Theory*, (6. Baskı), Londra: 2002, The University of Minnesota Press.

MARCUSE, Herbert, *Tek Boyutlu İnsan İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler,* (Çev. Aziz YARDIMLI), (2. Baskı), İstanbul: 1990, İdea Yayınları.

MARX, Karl, *Kapital Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili,* (Çev. Alaattin BİLGİ) Ankara: 2003, Eriş Yayınları.

MCNEILL, William H., *Dünya Tarihi*, (Çev. Alaeddin ŞENEL), (8. Baskı), Ankara: Nisan 2004, İmge Kitabevi.

MEIER-HAYOZ, Arthur, *Schweizerisches ZGB*, Berner Kommentar, Band 1, Einleitung Und Personenrecht, Bern: 1962.

MERRIMAN, John, *Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Modern Tarihi*, (Çev. Şükrü ALPAGUT), (1. Baskı), İstanbul: 2018, Say Yayınları.

METİN, Sevtap, HEPER, Altan, *Ceza Hukuku Felsefesine Katkı: Radbruch Formülü*, (1. Baskı) İstanbul: 2014, Tekin Yayınları.

MONTAIGNE, Michel, Denemeler, (Çev. Engin SUNAR), Ankara: 2011, Say Yayınları.

NIETZSCHE, Friedrich, *Güç İstenci Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi*, (Çev. Sedat UMRAN), (2. Baskı), İstanbul: 2002, Birey Yayıncılık.

NİŞANYAN, Sevan, *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü,* (2. baskı) İstanbul: Şubat 2003, Adam Yayınları.

O'DAY, James "F., Ehrlich's Living Law Revisited--Further Vindication for a Prophet without Honor", *Case Western Reserve Law Review Case Western Reserve University School of Law,* Vol. 18, Issue 1, 1966.

OFFNER, Jerome A., "The Future of Aztec Law", (Ed. Elizabeth LAMBOURN), *Legal Encounters on The Medical Globe*, Kalamazoo and Bradford: 2017, ArcHumanity Press.

On Yedi Yılın Ardından Bir Afgan Kadının Hikayesi, *National Geographic Türkiye Dergisi*, Sayı 4, Nisan 2002.

ORUM, Anthony M., DALE, John G., *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev. İbrahim KAYA), (1. Baskı), İstanbul: 2016, Say Yayınları.

OSKAY, Ünsal, *İletişimin ABC'si*, (6. Baskı), İstanbul: 2011, Der Yayınları.

ÖKTEM, Niyazi, TÜRKBAĞ, Ahmet Ulvi*, Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet,* (4. Baskı) İstanbul: Ekim 2009, Der Yayınları.

ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, (12. Baskı), Ankara: 2011, Yetkin Yayınları.

ÖZCAN, Mehmet Tevfik, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, (5. Tıpkı Baskı), İstanbul: 2015, XII Levha Yayınları.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar*, Cilt 5, Ankara: 1996, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını.

PASCAL, Blaise, *Düşünceler*, (Çev. Devrim ÇETİNKASAP), (1. Baskı), İstanbul: 2017, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

PASUKANIS, Evgeny B., *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, (Çev. Onur KARAHANOĞULLARI), İstanbul: 2002, Birikim Yayınları.

PETRAZYCKI, Leon, *Law and Morality,* (Çev. Hugh W. BABB) Cambridge, MASSACHUSETTS: 1995, Harvard University Press.

PIERCE, Charles Sanders, "How to Make Our Ideas Clear", *Popular Science Monthly (1991)*, 1878.

PLATON, *Protogoras,* (Çev. Furkan AKDERİN), (1. Baskı), İstanbul: 2014, Say Yayınları.

POSPISIL, Leopold J., *Anthropology of Law: A Comparative Theory*, (4. Baskı), Michigan: 1974, HRAF Press.

RAWLS, John, *Bir Adalet Teorisi,* (Çev. Vedat Ahsen COŞAR), Ankara: Mart 2017, Phoenix Yayınevi.

RİGEL, Nurdoğan, "Lacan'ın Çekiciyle Put Kırmak Slavoj Žižek", (Ed. Nurdoğan RİGEL), *Kadife Karanlık,* (2. Baskı), İstanbul: 2005, Su Yayınları.

ROBERTS, Simon, *Düzen ve Kargaşa Hukuk Antropolojisine Giriş,* Ankara: 2010, Birleşik Yayınevi.

RUSSELL, Bertrand, *İktidar*, (Çev. Göksel ZEYBEK), (1. Baskı), İzmir: 2003, İlya Yayınevi.

SAĞLAM, Rabia, *Yapıbozumsal Adalet*, (1. Baskı), Ankara: Kasım 2014, Tekin Yayınları.

SAUSSURE, Ferdinand, *Genel Dilbilim Dersleri*, (Çev. Berke VARDAR), İstanbul: 1998, Multilingual.

SAVIGNY, Friedrich Carl Von, *Çağımızın Yasama ve Hukuk Bilimi Konusundaki Görevi Üzerine,* (Çev. Ali ACAR), (1. Baskı), İstanbul: Ekim 2018, Pinhan Yayıncılık.

SCHMIDTZ, David, *Adaletin Unsurları,* (1. Baskı), Ankara: Mayıs 2010, Liberte Yayınları.

SCHOPENHAUER, Arthur, *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya,* (Çev. Levent ÖZŞAR), (2. Baskı), İstanbul: 2009, Biblos Kitabevi.

SELÇUK, Sami, *Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne,* (3. Baskı), Ankara: 1999, Yeni Türkiye Yayınları.

SENNETT, Richard, *Otorite*, (Çev. Kâmil DURAND), (5. Baskı), İstanbul: 2017, Ayrıntı Yayınları.

SOLOMON, Robert C., KATHLEEN M. Higgins, *Felsefenin Kısa Tarihi*, (Çev. Mustafa TOPAL), (2. Baskı), İstanbul: 2013, İletişim Yayınları.

SÖĞÜT, İpek Sevda, "Roma Hukukunda "Lex" Kavramı", *Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Haziran 2013.

SWARTZ, David, *Kültür ve İktidar Pierre Bourdieu'nun Sosyolojisi*, (Çev. Elçin GEN), (3. Baskı) İstanbul: 2015, İletişim Yayınları.

ŞİRİN, Tolga, *Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Kanun Kavramı (İHAM, FAYM ve AYM)* (1. Baskı), İstanbul: Aralık 2016, On İki Levha Yayıncılık.

TAHİROĞLU, Bülent, ERDOĞMUŞ, Belgin, *Roma Hukuku Dersleri*, (6. Baskı), İstanbul: Eylül 2010, Der Yayınları.

TEZCAN, Mahmut, *Sosyolojiye Giriş*, (Genişletilmiş 7. Baskı), Ankara: 2012, Anı Yayıncılık.

TEZİÇ, Erdoğan, *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar),* (13. Baskı), İstanbul: Ağustos 2009, Beta Yayınları.

THOMPSON, Edward P., Whigs and Hunters, London: 1975, Penguin Books.

THOMPSON, John Brookshire, *Studies in the Theory of Ideology*, (2. Baskı), Los Angeles: 1984, University of California Press.

THOREAU, David H., *Doğal Yaşam ve Başkaldırı Sivil İtaatsizlik Makalesi ve Walden Gölü*, (Çev. Seda ÇİFTÇİ), (2. Baskı), İstanbul: 2017, Kaknüs Yayınları.

TIGAR, Michael E., LEVY, Madeleine R., *Kapitalizmin Yükselişi ve Hukuk*, (Çev. Onur KARAHANOĞULLARI), (1. Baskı), Ankara: 2016, Epos Yayınları.

TILLY, Charles, "Social Movements and National Politics", (Ed. Charles BRIGHT, Susan HARDLING), *Statemaking and Social Movements: Essays History and Theory*, Ann Arbor: 1984, University ıf Michigan Press.

TILLY, Charles, *From Mobilization to Revolution*, (1. Baskı), New York: 1978, Random House.

TIMASHEFF, Nicholas S., *What is Sociology of Law?*, American Journal of Sociology, 1937, Vol. 43, No. 2.

TOPÇUOĞLU, Hamide, *Hukuk Sosyolojisi Dersleri,* Ankara: 1984, Işın Yayıncılık.

TOROSLU, Nevzat, *Ceza Hukukunda Zaruret Hali,* Ankara: 1968, AÜHF Yayınları.

TÖGEL Akif, *Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Kanun Kavramı*, (1. Baskı), Ankara: Kasım 2016 Adalet Yayınevi.

TURAN, Namık Sinan, "Modernleşme Olgusunun Osmanlı Toplum Yaşamına Yansımaları ve Ta'addüd-i Zevcat (Çokeşlilik) Sorunu", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 7. Sayı, 2012.

TURHAN, Faruk, AKSU, Muharrem, "11 Eylül Sonrası ABD'de Özgürlük ve Güvenlik Dengesi Açısından Terörü Önleme Amaçlı Tedbirler / Özellikle Patriot

Kanunu ile Getirilen Kısıtlamalar", *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2011.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Cilt 1, (9. Baskı), Ankara: 1999, Türk Dil Kurumu Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Cilt 2, (9. Baskı), Ankara: 1999, Türk Dil Kurumu Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları.

Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü Sosyal Bilimler, (1. Baskı), Ankara: 2011, Türkiye Bilimler Akademisi.

ULRICH, Karpen, *Smeddinck Gezetzgebungsmethodik und Gezetzestypen,* WINFRIED Kluth/GUNTER Krings (Hrsg.), *Rechtsetzung durch Parlamente und Verwaltungen Sowie İhre Gerichtliche Kontrolle,* C.F. Beck, München: 2012.

UZUN, Ertuğrul, *Hukuk Göstergebilimi*, (1. Baskı), İstanbul: 2017, Nora Kitap.

VERGİN, Nur, "Siyaset İlgisizleşme ve Türkiye'de Temsil Sorunu", *Türkiye Günlüğü Dergisi,* Sayı. 38, Ankara: 1996.

VOLOŞINOV, Valentin Nikolayeviç, *Marksizm ve Dil Felsefesi*, (Çev. Mehmet KÜÇÜK), (1. Baskı), İstanbul: 2001, Ayrıntı Yayınları.

WACKS, Raymond, *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş,* (Çev. Engin ARIKAN), (6. Baskı), İstanbul: Ekim 2015, Tekin Yayınevi.

WACKS, Raymond, *Hukuk Kuramını Anlamak Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramına Giriş,* (Çev. Fatma Süzgün Şahin ÜNVER, Serdar ÜNVER), Ankara: 2017, Astana Yayınları.

WEBER, Max, *Ekonomi ve Toplum*, (Çev. Latif BOYACI), Cilt I, İstanbul: 2012, Yarın Yayınları.

WEBER, Max, *Ekonomi ve Toplum*, (Çev. Latif BOYACI), Cilt II, İstanbul: 2012, Yarın Yayınları.

WILLIAMS, Raymond, *Televizyon Teknoloji ve Kültürel Biçim*, (Çev. Ahmet Ulvi TÜRKBAĞ), Ankara: 2003, Dost Yayınevi.

WOLFKE, Karol, *Custom in Present International Law*, (2. Baskı), Netherlands: 1993, Springer.

YELMAN, Ercan, "Türkiye'de Çıkarılan Vergi Aflarının Nedenleri ve 6736 Sayılı Kanun'un Mali Yönden İncelenmesi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 15, Aralık 2017.

YILDIZ, Muhammed Emin, "Yasalarda Psikolojik Unsur Yaratılması ve Afiş Örneklemi", *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1.

YILMAZ, A. Reha, DEMİR, Abdullah, *Umumi Hukuk Tarihi*, Gaziantep: Ekim 2012 Zirve Üniversitesi Yayını.

ŽIŽEK, Slavoj, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, (Çev. Tuncay BİRKAN), (4. Baskı), İstanbul: 2011, Metis Yayınları.

ŽIŽEK, Slavoj, *Kırılgan Temas*, (Çev. Tuncay BİRKAN), (3. Baskı), İstanbul: 2011, Metis Yayınları.

Dijital Kaynaklar

Aztec Legal System and Sources of Law, Tarlton Law Library Jamail Center for Legal Research, The University of Texas, http://tarlton.law.utexas.edu/aztec-and-maya-law/aztec-legal-system, Erişim Tarihi: 03.02.2019,

ÇUBUKÇU, Mete, *Pasaport Belgeseli,* 17.12.2018, https://www.ntv.com.tr/video/pasaport/pasaport-17-aralik-2018,0npD9J0TtEi2Nn_dhCFnrA, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

DERRIDA, Jacques, Defining Deconstruction, https://www.youtube.com/watch?v=vgwOjjoYtco, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

Encyclopaedia Britannica, https://www.britannica.com/biography/Aethelberht-I, Erişim Tarihi: 04.02.2019.

Encyclopaedia Brittanica, https://www.britannica.com/topic/Janus-Roman-god, Erişim tarihi: 09.02.2018.

ERDEM, Akif, *Opinio Juris Sive Necessitatis,* ILSA E-Dergi, http://www.ilsaedergi.com/opinio-iuris-sive-necessitatis/, Erişim Tarihi:07.03.2019.
http://amerikabulteni.com/2014/12/11/bir-ulusal-guvenlik-yasa-paketi-patriot-act/, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

http://www.greenpeace.org/turkey/tr/about/, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

http://www.greenpeace.org/turkey/tr/about/history/basarilar/, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

http://www.greenpeace.org/turkey/tr/news/sizin-balik-kac-cm-121110/, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

https://joshuaproject.net/people_groups/13278/TZ, Erişim Tarihi: 08.03.2019.

https://tr.euronews.com/2018/12/08/fransiz-polisi-lise-ogrencilerini-diz-cokturerek-gozaltina-aldigi-goruntuler-tepki-cekti, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

https://tr.khanacademy.org/humanities/renaissance-reformation/northern/holbein/v/hans-holbein-the-younger-the-ambassadors-1533, Erişim Tarihi: 18.05.2019

https://www.amerikaninsesi.com/a/fransa-da-2018-sari-yelekliler-isyani/4718500.html, Erişim Tarihi: 24.05.2019.
https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39208401, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40322891, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

https://www.britannica.com/place/Arusha-region-Tanzania, Erişim Tarihi: 08.03.2019.

https://www.dunya.com/gundem/039seninki-kac-santim039e-420-bin-imza-haberi-147671, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

https://www.gib.gov.tr/6736-sayili-kanun-gorselleri, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

https://www.haberturk.com/sadece-son-4-ayda-fransa-da-28-polis-intihar-etti-2446996, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

https://www.justice.gov/archive/ll/highlights.htm, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

https://www.youtube.com/watch?v=Yr2ma-9R178, Erişim Tarihi: 24.05.2019.

KARAKAŞ, Sibel, Psikoloji Sözlüğü, Link: http://www.psikolojisozlugu.com/phylogenetic-evolution-filogenetik-evrim, Erişim Tarihi: 12.05.2019, http://www.psikolojisozlugu.com/ontogenetic-evolution-ontogenetik-evrim, Erişim Tarihi: 12.05.2019.

Nat Geo ile 80'ler Belgeseli, National Geographic Channel, 2013.

Salvation Army Resmî Web Sitesi, Link: https://www.salvationarmy.org/ihq/about, Erişim Tarihi: 13.05.2019.

Salvation Army Resmî Web Sitesi, Link: https://www.salvationarmy.org/ihq/about, Erişim Tarihi: 13.05.2019.